

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- SLAVOMÍR ONDREJOVIČ, Storočnica Eugena Jónu
- JÁN KAČALA, Profesor Eugen Jóna a dejiny slovenskej jazykovedy
- KATARÍNA MUZIKOVÁ, Výskum dejín spisovnej slovenčiny a Eugen Jóna
- JANA SKLADANÁ, Eugen Jóna a jazyková kultúra
- IVOR RIPKA, Eugen Jóna ako lexikológ a lexikograf
- ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ, Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s tzv. staroslovenčinou)
- PAVOL ŽIGO, Novohradské nárečia vo vedeckom diele Eugena Jónu
- MILAN MAJTÁN, Sekundárne slabičné / v južnostredoslovenských nárečiach
- MÁRIA ŠIMKOVÁ, Príspevok Eugena Jónu k teórii slovných druhov v kontexte slovenskej jazykovedy 20. storočia

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Jana Wachtarczyková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Jana Wachtarczyková,
Lubomír Kralčík, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Slavomír Ondrejovič, Storočnica Eugena Jónu	65
Ján Kačala, Profesor Eugen Jóna a dejiny slovenskej jazykovedy	70
Katarína Muziková, Výskum dejín spisovnej slovenčiny a Eugena Jóna	77
Jana Skladaná, Eugen Jóna a jazyková kultúra	86
Ivor Ripka, Eugen Jóna ako lexikológ a lexikograf	92
Štefan Švagrovský, Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s tzv. staroslovenčinou)	97
Pavol Žigo, Novohradské nárečia vo vedeckom diele Eugena Jónu	117
Milan Majtán, Sekundárne slabičné / v južnostredo- slovenských nárečiach	124
Mária Šimková, Príspevok Eugena Jónu k teórii slovných druhov v kontexte slovenskej jazykovedy 20. storočia ...	128

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows, najlepšie vo formáte .rtf. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať *kurzívu*, **bold**, ^{horný/}_{dolný} index. Nič nepodčiarkovať, neriediť, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Príspevky prosíme posielat' elektronickou poštou ako prílohu paralelne na adresy *wachtarczyk@gmail.com* a *slavoo@juls.savba.sk*. Po prijatí príspevku autorov vyrozumíme o možnostiach publikovania.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honorára: rodné číslo, adresu trvalého bydliska a číslo bankového účtu. Zasláním rukopisu autori dávajú redakcii výhradné právo na publikovanie svojich textov v danom periodiku bez časového obmedzenia.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať približne 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 75, 2010. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Jana Wachtarczyková. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Evidenčné číslo EV 3695/09

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2010

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 75 – 2010
ČÍSLO 2

Druhé číslo 75. ročníka nášho časopisu obsahuje príspevky, ktoré odznali 21. apríla 2009 v Bratislave na vedeckom seminári venovanom 100. výročiu narodenia Eugena Jónu (1909 – 2004), jedného z najznámejších a najvýznamnejších jazykovedcov 20. storočia na Slovensku (podrobnú správu o podujatí publikovala Martina Kopecká v Slovenskej reči 2009, č. 3). Špecifikom podujatia bolo, že sa na ňom aktívne zúčastnili aj členovia jónovskej rodiny – synovia a dcéry Eugena Jónu prof. Ing. Eugen Jóna, DrSc., Mgr. Viliam Jóna, CSc., PhDr. Rúth Jónová, CSc. a Ing. Miriam Jónová, ako aj zástupca jej ďalšej generácie Ing. Ivan Brtáň, ktorý je zároveň aj autorom portrétu Eugena Jónu (olejobaľba). Súčasťou aprílového odborného seminára bola aj prezentácia novej, posmrtno vydananej knižky profesora Eugena Jónu *Novohradské nárečia*, ktorú uviedli do života jej editor prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc., a služobne najstarší žiak Eugena Jónu PhDr. Milan Majtán, DrSc., ktorý sa pri prezentácii ujal funkcie krstného otca tejto publikácie. Príspevky uverejňujeme v poradí, v akom nasledovali po sebe na seminári.

Slavomír Ondrejovič

STOROČNICA EUGENA JÓNU

ONDREJOVIČ, S.: Eugen Jóna's Centenary. Slovenská reč, 2010, 75, No. 2, pp. 65 – 69. (Bratislava)

The author describes the life story of prof. Eugen Jona and evaluates all his life-work. The paper concentrates on the following three themes that made E. Jona famous: a) the inner and outer history of the Slovak language and dialectology, b) the contemporary slovakistics with the emphasis on lexicology and lexicography, c) the literary language, linguistic culture and education. He also worked on the history of the Slovak literary language in the 19th Century and this was another field where Jona made fundamental contributions.

Práve pred sto rokmi, presnejšie 20. februára 1909, sa v gemersko-novohradskej obci Veľká Suchá (dnes Hrnčiarska Ves) narodil profesor Eugen Jóna, významný bádateľ v oblasti slovakistiky a slavistiky, jeden z najznámejších slovenských jazyko-

vedcov 20. storočia a dlhoročný hlavný redaktor i doživotný čestný člen redakčnej rady časopisu Slovenská reč. Pripomeňme, že na jeho čele stál plných 20 rokov a členom redakcie bol až 60 (!) rokov. Eugen Jóna sa dožil, ako je známe, takmer 96 rokov (zomrel 25. novembra 2004), vďaka čomu mu patrí viac než komukoľvek inému prívlastok svedka a pamätníka 20. storočia. Potvrdil to aj sám prof. Eugen Jóna v sérii spomienkových pokračovaní pamätí hlavného redaktora (do roku 1970).

Zrekapitulujme aspoň telegraficky niektoré fakty z jeho životopisu. Školy navštevoval po okolitých, mohli by sme povedať rázovitých, novohradských obciach (v Brezničke a v Hradišti), pričom gymnázium absolvoval, podobne ako viacerí iní predstavitelia slovenskej vedy a kultúry, v metropole Novohradu, v Lučenci. A podobne ako aj viacerí iní významní predstavitelia slovenskej vedy a kultúry 20. storočia odišiel študovať na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe, kde sa venoval najmä slavistike a romanistike. Hoci ho spočiatku zaujala predovšetkým literatúra (slovenská i svetová), počas pobytu na Karlovej univerzite ho stále viac priťahovala a nakoniec – našťastie – aj priťahla jazykoveda. Z jeho vlastných rozpomienok vieme, že za to vďačíme predovšetkým profesorovi Milošovi Weingartovi. Eugen Jóna bol aj účastníkom I. zjazdu slovanských filológov, ktorý sa konal v r. 1929 v Prahe a na ktorom po prvýkrát odzneli legendárne tézy Pražského lingvistického krúžku. Pražský pobyt si Eugen Jóna po skončení štúdia predĺžil ešte o dva roky v Slovanskom seminári FF Karlovej univerzity, takže mohol o to dlhšie a o to intenzívnejšie sledovať dianie a nasávať atmosféru v Pražskom lingvistickom krúžku a zúčastňovať sa aj na prednáškach tohto legendárneho fóra, takého dôležitého pre dejiny svetovej jazykovedy, napr. o spisovnej češtine a jazykovej kultúre. Využitie tejto „šance“ malo zásadnú dôležitosť pre vlastný vývoj Eugena Jónu i v ďalšej „martinskej“ fáze jeho kariéry. V roku 1934 nastúpil totiž na dráhu gymnaziálneho učiteľa v Martine, aby sa od r. 1946 stal referentom Jazykového odboru martinskej Matice slovenskej, kde sa v tom čase pestovala slovenská jazykoveda profesionálne. Určite aj vďaka pražskému pobytu ani v tomto prostredí nepodľahol zjednodušujúcej predstave o jazykovej správnosti a o poslaní a úlohách jazykovej kultúry, aká sa tam presadzovala. K tejto veci sa neskôr vyjadril aj sám, keď sa napr. vyslovil, že: „nie je možné donekonečna držať a obhajovať v jazyku také javy, ktoré málokto zo Slovákov používa“ (v tomto prípade myslel na fonému *ä*). Bol takisto presvedčený, že nie je ani trochu múdre „natíkať slovenskejšie slová tam, kde fungujú osvedčené výrazové prostriedky, a to ani v takom prípade, ak ich máme spoločné s inými slovanskými jazykmi“. Množiac sa reči o przení slovenskej reči inteligenciou hodnotil ako „pesimistické a zveličujúce stav jazykovej kultúry u našej inteligencie“ (1947, s. 1). Takýto postoj vôbec nekorešponduje s martinsko-puristickým konceptom a harmonizuje väčšmi s dnešným moderným vnímaním jazyka a možnostiach jeho regulácie.

V roku 1950 nastúpil do vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení, no v roku 1953 sa už zasa ocitá na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, aby sa v r. 1960 vrátil (tentoraz už definitívne) do ústavu, medzitým premenovaného na Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied. Tam pracoval s veľkým zánietením a s veľkým úžitkom pre slovenskú jazykovedu v oddelení dejín slovenského jazyka ako samostatný vedecký pracovník (v rokoch 1961 – 1965 ako vedúci lexikologicko-lexikografického oddelenia) a po istej odmlke ako konzultant až do roku 1985.

Vedecké záujmy profesora Eugena Jónu sa vykryštalizovali a nabrali zreteľné kontúry veľmi zavčasu. Vyčlenili sa v nich tri sféry: a) sféra vnútorných i vonkajších dejín slovenského jazyka a dialektológia, b) sféra súčasnej slovakistiky s nasmerovaním do priestoru lexikológie a lexikografie a napokon c) sféra spisovného jazyka, jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Z jeho monografických diel pripomeňme najmä prácu *Martin Hattala a spisovná slovenčina* (1951) a mimoriadne brilantne napísané *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej* (1985), ďalej popularizujúcu *Slovenčinu pre každého* (1953) i vysokoškolskú príručku *Úvod do jazykovedy* (1955). Eugen Jóna bol aj spoluautorom viacerých významných kolektívnych diel slovenskej jazykovedy, predovšetkým legendárneho, aj keď torzovitého *Slovníka spisovného jazyka slovenského* (1946 – 1949), ktorý pripravoval spolu s Antonom Jánošíkom až dovtedy, kým ho nepostihol zákaz vtedajšej politickej moci. Kým tento zásah sa dnes vo všeobecnosti zo strany politickej moci hodnotí ako tragikomický (legenda hovorí, že poslednou kvapkou na politické zastavenie vydávania tohto dieľa bol citát z Martina Rázusa „Sovietsky zväz je krajinou barnumských hesiel“), pre autorov mal však nepochybne aj príchut' tragédie. No Eugen Jóna sa s tým vedel vyrovnat' po svojom: chlapsky a takpovediac stoicky. Veď počul niekto od neho ponosy na krivdy a údery osudu? Jednoducho prešiel bez reptania na iné výskumné pole. Stal sa napr. spoluautorom prelomových *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1953, kde mal dôležité slovo, neskôr aj spoluautorom dnes už klasického *Slovníka slovenského jazyka*, presnejšie jeho 6. zväzku (1968). Eugen Jóna bol pri začiatkoch *Slovenského historického slovníka* a ako spoluautor napísal i viaceré známe vysokoškolské učebnice, ako je napr. *Slovenština* (1957, 6. vydanie 1980), *Čeština* (1972 a ďalšie vydania). Spolu s Jozefom Ružičkom a Vincentom Blanárom pripravil pozoruhodné *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (1974), v ktorých podal takú precíznu a dôkladnú analýzu dejín nášho jazyka v tzv. martinskom období, ako nikto pred ním. Ako ukazuje jeho personálna bibliografia, nezabudol ani na to, že aj stredné školy potrebujú dobré gramatiky a dobré učebné texty, pre písanie ktorých mal takisto dobré predpoklady.

V dialektologickom výskume sa venoval predovšetkým novohradských nárečiam, o ktorých pripravoval súbornú prácu. Stihol však z nej publikovať len zlomky.

Vynikajúco sa mu však podarilo osvetliť novú palatalizovanosť velár v strednej slovenčine, pričom rozvíjal aj pomerne senzačnú hypotézu o bohemizmoch v novohradských nárečiach. Od svojej myšlienky o novohradských bohemizmoch neskôr sčasti ustúpil, ale v každom prípade znovu raz dokázal a potvrdil veľký význam dialektologického výskumu pre rekonštrukciu vývinu slovenčiny.

Mnohí autori oprávnene súdia, že najvýznamnejšou časťou jazykovedného diela Eugena Jónu sú jeho práce z oblastí dejín spisovného jazyka 19. storočia. Je to bezpochyby najvýznamnejší historiograf slovenskej jazykovedy. Skutočne hodné obdivu sú a navždy ostanú jeho analytické štúdie o významných jazykovedných a kultúrnych osobnostiach 19. a 20. storočia – o Pavlovi Jozefovi Šafárikovi, Jurajovi Palkovičovi, Jozefovi Jungmannovi, Ludovítovi Štúrovi, Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi, Michalovi Miloslavovi Hodžovi, Martinovi Hattalovi, Jozefovi Viktorinovi, Samovi Czamblovi, Jozefovi Škultéty, pričom v tejto súvislosti netreba zabudnúť ani na jeho obľúbenkyňu Boženu Slančíkovú Timravu. Eugen Jóna sa v každom jednotlivom prípade zahĺbil do štúdia korešpondencie a iných archívnych materiálov týkajúcich sa spomínaných osobností do tej miery, že bol povolanejší viac než ktokoľvek iný vydať o nich naozaj autentické svedectvo a vysloviť sa prostredníctvom nich aj k daniu v súdobej jazykovede.

Vskutku pamätná je aj redaktorská činnosť profesora Eugena Jónu, pri ktorej treba pripomenúť, že neredigoval len Slovenskú reč, ale napr. aj Jazykovedný sborník – Jazykovedný časopis (1946 – 1948). Dnes z odstupu času môžeme iba potvrdiť, že redaktorská ruka profesora Eugena Jónu bola napriek jeho povestnej miernosti vždy citeľná. Taká, akou ruka hlavného redaktora má byť. Eugen Jóna bol, ako je známe, umiernený až pacifistický, občas sa zdalo, že i prizmierlivý, no svoje si povedal. Stačí sa vrátiť k jeho úvodníkom v Slovenskej reči, ktoré uverejňoval po roku 1947.

Na komentovanom akademickom vydaní Štúrovej *Nauky reči Slovenskej* pracoval Eugen Jóna viac ako polstoročie, ale vydať a dokončiť sa mu ho nepodarilo. Toto dielo uzrelo svetlo sveta až v roku 2006, teda posmrtné, a to najmä zásluhou profesora Ľubomíra Ďuroviča. Nebyť však neúnavnej práce Eugena Jónu na tomto kompendiu, sotva by dnes mala slovenská jazykoveda k dispozícii dva zväzky vedeckého vydania tohto základného diela, v ktorom možno nájsť jeho najrozsiahlejšiu a najhlbšiu analýzu. Dokončilo sa aj ďalšie kompendium, ktoré Eugen Jóna dlhodobo pripravoval a ktoré takisto nestihol vydať. Ide o monografiu *Novohradské nárečia*, ktoré sa dnešným dňom zásluhou profesora Pavla Žiga dostáva medzi čitateľov.

Práca v takomto širokom priestore predpokladá bohatú osobnú knižnicu, akú Eugen Jóna naozaj aj mal. Keďže sme vedeli, že medzi jeho koničky patrilo počas celého dlhého života aj zberateľstvo vzácných jazykovedných vydaní, predpoklada-

li sme, že jeho domáca knižnica bude naozaj bohatá i raritná. Dnes to môžeme spoľahlivo potvrdiť, lebo začiatkom roku 2006 sa vďaka potomkom profesora Eugena Jónu stala jeho osobná knižnica súčasťou knižného fondu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, jeho niekdajšieho pracoviska. Vcelku ide takmer o 1000 kníh najmä z oblasti slovakistiky, slavistiky a všeobecnej jazykovedy, ale aj o vzácne starobylé periodiká, ktoré sa našli v jeho knižnici. V tejto knižnici, ktorú sme na počesť jej bývalého majiteľa nazvali Biliotheca Ioniana, sa urobila katalogizácia prírastkov, a od 1. januára 2007 začalo aj toto oddelenie knižnice slúžiť odbornej verejnosti, hoci predovšetkým ústavnej komunite. Napokon uveďme mená tých, čo túto knižnicu darovali nášmu ústavu v podstate za symbolickú cenu. Sú to synovia a dcéry profesora Eugena Jónu, ktorí dali prednosť sláve pre ich otca prof. Eugena Jónu pred peniazmi: Sú to Mgr. Viliam Jóna, CSc., prof. Ing. Eugen Jóna, DrSc, PhDr. Rút Jónová, CSc. a Ing. Miriam Vávrová-Jónová. Slovenská jazykoveda im za to ešte raz aj dnes vyslovuje vďaka.

Dnešná storočnica Eugena Jónu je dobrou príležitosťou, aby sme si pripomenuli doyena slovenskej jazykovedy, ktorý spoluutváral obraz slovenskej jazykovedy prinajmenšom posledných dvoch tretín 20. storočia a ktorého dielo ostáva súčasťou zlatého fondu slovenskej jazykovedy. Autora, ktorý bez veľkých slov a veľkých gest, bez zbytočného vytvárania hurhaja okolo seba a bez akejkoľvek sebakýchych v ozajstnej pokore, aká službe jazyku pristane iste najlepšie, vykonal pre slovenskú jazykovedu a slovenský národ skutočne veľké množstvo syzifovskej práce. Aj v tom ostáva pre nás vzorom hodným nasledovania.

Ján Kačala

PROFESOR EUGEN JÓNA A DEJINY SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

KAČALA, J. Professor Eugen Jóna and the History of Slovak Linguistics. *Slovenská reč*, 75, 2010, No. 2. pp. 70 – 76. (Bratislava)

According to the author, Eugen Jóna is a prominent figure of the generation of professional Slovak linguists and Slovakists, that has formed professional scientific research of the Slovak language. E. Jóna systematically dealt with the history of Slovak linguistics, historical circumstances of particular philologists and linguists. His in-depth analytical studies was devoted eg. to works of Anton Bernolak, Ludovit Stur, Joseph Charles Viktorin or Paul Dolezal. Important is his work *Notable Slovak Linguists at the Time of Ludovit Stur*. Eugen Jóna can be regarded as the founder of systematic history of the Slovak linguistics as a autonomous linguistic discipline. Author appreciates the participation of prof. Jóna in forming the standard of contemporary literary Slovak language – and also his lexicographical work and behaviour in the team of authors who wrote out the *Directory of Slovak spelling rules* issued in 1953. The author is personally grateful to prof. Jóna for commemoration of the work by E. Pauliny Valentín of *Verbal Proces*, which is an original theoretical platform of the Slovak linguistic research.

Východiskom môjho referátu je poznatok, že profesor Eugen Jóna patrí do zakladateľskej generácie profesionálnych slovenských jazykovedcov slovakistov. Túto generáciu aj dnes vnímame ako silnú nie iba preto, že ako generácia stála na začiatku profesionálneho vedeckého výskumu slovenského jazyka. Ako silná sa nám javí predovšetkým hĺbkou, stálosťou a presvedčivosťou svojho vedeckého diela, ako aj tým, že v mnohých otázkach slovenského jazyka povedala základné vedecké slovo. Oproti predchádzajúcim etapám vývinu slovenského jazyka a jazykovedy ju charakterizuje aj to, že to je generácia vychovaná v nových podmienkach života slovenského národa, ktoré priniesla Česko-slovenská republika. Dovtedy šlo o jazykovedcov jednotlivcov. Napriek tomu, že sa medzi príslušníkmi tejto generácie vyvinula istá prirodzená deľba práce v oblasti slovenskej jazykovedy, ani jedna z osobností sa nevyznačovala tým, že by vrcholné diela bola dosiahla iba v jednej oblasti vedeckého výskumu. Vrcholné výkony jej príslušníci podávali vo viacerých, spravidla v mnohých oblastiach vedeckého výskumu. A popri tom ešte boli výrazne angažovaní v pedagogickej činnosti, v organizačných povinnostiach a v redakčnej práci. U niektorých z predstaviteľov tejto generácie sa práve vinou tohto širokospektrálneho záberu vo vedeckom výskume, ako aj v organizačnej a redakčnej práci vrcholné výsledky vo vede akosi rozplývajú či priam strácajú. Pri pozornejšom štúdiu, pri hlbšom ponore – najmä s odstupom času – sa však tieto výsledky vynárajú zreteľnejšie a ostrejšie. Myslím, že toto zistenie sa vzťahuje práve na dielo profesora Eugena Jónu.

To, čo jednotlivých príslušníkov tejto generácie spája, čo im je spoločné, a čo ich odlišuje, čo je pre každého z nich špecifické, malo by byť predmetom ďalšieho vážneho výskumu v oblasti dejín slovenskej jazykovedy. V tejto súvislosti odkazujem aspoň na svoj príspevok o diachronizme a synchronizme v diele zakladateľskej generácie slovenských jazykovedcov z roku 2005, ako aj na seriál článkov s názvom *Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia*, vychádzajúci v *Kultúre slova* v ročníkoch 2005 a 2006.

Publikačná činnosť Eugena Jónu jednoznačne ukazuje, že Eugen Jóna sa na rozdiel od iných slovenských jazykovedcov svojej generácie systematicky zaoberal dejinami slovenskej jazykovedy, dejinnými osudmi jednotlivých jazykovedcov a filológov, ako aj významom závažných jazykovedných, najmä gramatických diel v rozvoji jazykovedného myslenia na Slovensku. Svoje dôkladné analytické štúdie, uverejňované predovšetkým v odborných časopisoch a zborníkoch, venoval jednak význačným osobnostiam v dejinách slovenského jazyka, osobitne jazykovedným a literárnym osobnostiam prelomového 19. storočia a jednak gramatickým dielam o slovenskom jazyku od takých autorov ako Anton Bernolák, Ľudovít Štúr, Jozef Karol Viktorin alebo Pavol Doležal. Dnes môžeme pokladať za veľmi záslužné to, že na rozdiel od iných úsekov svojej vedeckej tvorby práve v okruhu dejín slovenskej jazykovedy a jazykovedcov svoje dôkladné čiastkové práce aj syntetizoval, a tak vznikla jeho knižná práca *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 170 s.). Analyzované „postavy“ síce prekračujú avizovanú Štúrovu dobu vo vlastnom zmysle, ale to má svoju vnútornú logiku, lebo autor spracoval aj obdobie vstupu do Štúrovej epochy, aj vyústenie tejto epochy do ďalšieho vývinového obdobia. Autor v práci prekračuje tému postáv slovenskej jazykovedy ešte v inom – etnickom – zmysle, keďže neobišiel ani postavu význačného českého filológa Josefa Jungmanna, ale aj to má v celkovej koncepcii práce svoje opodstatnenie, lebo v príslušnej kapitole sa zaoberá vzťahom Jána Kollára a Josefa Jungmanna.

Pre Jónov prístup k vybratým osobnostiam je charakteristické, že jazykovednú či filologickú prácu národných dejateľov v 19. storočí chápe síce ako prvoradú, lebo pri nej šlo o ustanovenie jednotného celonárodného jazyka Slovákov, ale zároveň ako integrálnu súčasť ich literárnej, národnobuditeľskej, politickej, organizátorskej, výchovnej a inej činnosti. Súhrnne o tomto monografickom diele Eugena Jónu sa dá povedať, že svojou tematikou, opretím o dôkladné štúdium historických dokumentov aj celkovým významom je to priekopnícka kniha a vyžadovala by si pokračovateľov, ktorí by Jónov prínos ďalej prehľbovali, ale by sa aj bádateľsky venovali ďalším obdobiam dejín slovenskej jazykovedy. So zreteľom na uvedené skutočnosti môžeme Eugena Jónu pokladať za zakladateľa sústavných dejín slovenskej jazykovedy ako osobitnej jazykovednej disciplíny.

Po úvodnej časti, zaoberajúcej sa témou slovenskej jazykovedy pred 19. storočím, v Jónových Postavách slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej nasledujú kapitoly venované význačným osobnostiam slovenskej jazykovedy začínajúc ostatnou tretinou 18. storočia, do ktorej patrí zakladateľské kodifikátorské dielo Antona Bernoláka, pokračujúc Jurajom Palkovičom, Jánom Kollárom (vo vzťahu k Josefovi Jungmannovi) a Pavlom Jozefom Šafárikom, ďalej vedúcimi predstaviteľmi štúrovej epochy Ľudovítom Štúrom, Jozefom Miloslavom Hurbanom a Michalom Miloslavom Hodžom a končiac posledným význačným kodifikátorom štúrovej spisovnej slovenčiny Martinom Hattalom. Je to dobre premyslená historickojazykovedná panoráma znamenitých osobností slovenského národného života, ktoré svojou činnosťou a svojimi rozhodnutiami významne zasiahli do dejinných osudov nášho národného jazyka, najmä jeho celonárodnej, spisovnej podoby. Je prirodzené, že najväčší priestor v publikácii je venovaný tvorcovi súčasnej spisovnej slovenčiny Ľudovítovi Štúrovi, pričom si Eugen Jóna v osobitných kapitolách všima Štúrov vzťah k jeho bezprostrednému kodifikačnému predchodcovi Antonovi Bernolákovi, ďalej Ľudovíta Štúra ako kodifikátora a napokon prvé jazykovedné práce Ľudovíta Štúra.

Pre autorov objektívny prístup ku skúmanej tematike je príznačné, že v samostatnej kapitole rozoberá aj účasť takého protirečivého činiteľa v dejinách spisovnej slovenčiny, akým nepochybne je Michal Miloslav Hodža. Z korešpondencie M. M. Hodžu autor pripomína jeho list blízkeму spolupracovníkovi a všestrannému podporovateľovi štúrovských úsilí Dr. Jonášovi Bohumilovi Guothovi z 5. novembra 1844, v ktorom sa M. M. Hodža vyznáva z oddanosti slovenskej veci slovami: „Mne o to hlavne puojde, aby v našej Slovenčine písomnej sa našiou vskutku celý Slovák. Lebo všetko je naše.“ (Jóna, 1985, s. 137) A na to nadväzuje celkové Jónovo hodnotenie jazykovednej činnosti M. M. Hodžu: „Hodža viac dbal na tradície spisovného jazyka Slovákov; v snahe obrániť a upevniť spisovnú slovenčinu na všetky strany, zjednotiť okolo nej všetkých Slovákov usiloval sa vystihnúť jazykové názory svojej doby a pri formovaní spisovnej slovenčiny, pri utváraní ortoepickej a ortografickej normy využiť výskumy slovenských nárečí i výsledky štúdia ostatných slovanských jazykov v súvekej slavistike. Len tak možno vyložiť úspech hodžovsko-hattalovskej reformy.“ (Jóna, 1985, s. 140)

Ako znamenitý znalec problematiky vývinu spisovnej slovenčiny v 19. storočí sa profesor Eugen Jóna ukázal aj v kolektívnej publikácii *Dejiny spisovnej slovenčiny II* z roku 1974, do ktorej spracoval kapitolu *Spisovná slovenčina v martinskom období* (s. 87 – 200 c. d.). Jónova stať je najrozsiahlejšia a je umiestnená za kapitolou o spisovnej slovenčine v matičných rokoch, ktorú spracoval profesor Vincent Blanár, a pred prvým systematickým výkladom o spisovnej slovenčine v Česko-Slovensku, ktorej autorom je profesor Jozef Ružička. Jónov prístup k spracovaniu vymedzeného obdobia sa vyznačuje komplexnosťou pohľadu jednak na vtedajšie teoretické predstavy o vývine spisovnej slovenčiny a o formovaní jej normy v desaťro-

čiach po zatvorení Matice slovenskej roku 1875, pričom tieto predstavy konfrontuje so súčasnými názormi, jednak na štýlovú diferenciaciu spisovného jazyka a vývin funkčných štýlov v súhlase s potrebami vtedajšej vyjadrovacej praxe a jednak na rozvoj vtedajšej literárnej praxe; tá totiž mala rozhodujúci význam pri celkovom udržiavaní spisovnej slovenčiny pri živote a v jej ďalšom vývine v daných krajne nepriaznivých politických a národných podmienkach jej jestvovania a fungovania. Treba oceniť autorove pôvodné a fundované analýzy jazyka P. O. Hviezdoslava a S. H. Vajanského a ich nasledovníkov, z ďalších desaťročí vývinu potom rozbor jazyka realistických prozaikov M. Kukučina, B. S. Timravy a J. Jesenského.

V rámci svojej kapitoly autor osobitnú pozornosť venuje zainteresovanému rozboru jazykovedného, najmä kodifikátorského diela Samuela Cambela. V tejto súvislosti sa žiada znova pripomenúť, že Eugen Jóna okrem spomenutých syntéz venoval pozornosť vynikajúcim osobnostiam slovenskej jazykovedy v početných samostatných štúdiách uverejnených v odborných časopisoch a zborníkoch; napríklad Cambelovo jazykovedné dielo na širokom pozadí politických, spoločenských a kultúrnych pomerov na prelome 19. a 20. storočia podrobne rozoberá v 30-stranovej stati Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918), uverejnenej v zborníku Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia roku 1973 na s. 13 – 45; alebo život a dielo Martina Hattalu detailne rozobral a zhodnotil v rovnomennej štúdií, zaradenej do zborníka Martin Hattala z roku 1971 na s. 12 – 24; do tohto zborníka zaradil aj bibliografiu prác Martina Hattalu.

Už v súvisí s rozborom diela kodifikátorov spisovnej slovenčiny sme naznačili, že profesora Eugena Jóna osobitne zaujímala otázka formovania normy spisovnej slovenčiny v starších obdobiach vývinu. Túto tému rozvíjal vo viacerých svojich štúdiách a treba vyzdvihnúť, že to robil síce aj s potrebnou teoretickou jazykovednou erudíciou, ale predovšetkým na základe analýzy veľkého množstva rôznorodého jazykového materiálu. Takto sledoval, ako sa utvára norma spisovnej reči jednak vo vzťahu k slovenským zemepisným nárečiam a ku kultúrnym predspisovným útvaram slovenského jazyka, z ktorých spisovná slovenčina vyšla, jednak k jazyku spisovateľov a publicistov a jednak na základe disimilácie najmä v pomere k najbližšiemu spisovnému jazyku – k spisovnej češtine, ktorá v starších dejinách slovenčiny zohrala nielen úlohu zástupného spisovného jazyka na Slovensku v písomnej forme, ale predovšetkým úlohu inšpiračného činiteľa pri úsiliach Slovákov o sformovanie vlastného národného spisovného jazyka. Pri tejto téme profesor E. Jóna osobitnú pozornosť venoval tomu, akú funkciu pri utváraní normy spisovnej slovenčiny zohrali jej rozhodujúci kodifikátori, najmä Ľudovít Štúr a Martin Hattala.

Profesor E. Jóna sa aj sám zúčastňoval na formovaní normy súčasnej spisovnej slovenčiny, a to jednak svojou širokou lexikografickou prácou, t. j. spoluautorskou a redaktorskou činnosťou na dvoch výkladových slovníkoch spisovnej slovenčiny,

jednak ako autor početných časopiseckých príspevkov s touto tematikou a napokon ako člen autorského kolektívu, ktorý pripravil Pravidlá slovenského pravopisu vydané roku 1953. Ako viacerí vtedajší poprední slovenskí jazykovedci, aj on sa aktívne zúčastnil na príprave pravopisnej reformy z roku 1953 a na jej uplatňovaní vo všetkých rozhodujúcich sférach spoločenskej praxe. Do tejto oblasti jeho bohatej činnosti je potrebné zaradiť jeho dlhoročnú redaktorskú prácu a autorstvo učebníc slovenského jazyka a učebných textov, ako aj popularizačných prác. Z tohto okruhu treba uviesť jeho spoluautorskú účasť na tvorbe vysokoškolských učebníc Slovenštiny z roku 1957 a Čeština z roku 1972, ako aj autorstvo staršej samostatnej publikácie Spisovná slovenčina pre každého z roku 1950.

Dlhé roky (konkrétne v rokoch 1946 – 1950 a 1955 – 1970) vykonával náročnú funkciu zodpovedného, prípadne hlavného redaktora Slovenskej reči ako základného slovakistického časopisu, medzi uvedenými rokmi a po roku 1970 až do svojej smrti bol členom redakčnej rady Slovenskej reči. Úroveň upotrebovania spisovnej slovenčiny ovplyvňoval aj ako redaktor iných odborných publikácií, napríklad Jazykovedného zborníka v 2. polovici 40. rokov, vychádzajúceho v Matici slovenskej.

Ako sme to vyzdvihli v spomenutom súbore príspevkov venovanom osobnostiam slovenskej jazykovedy 20. storočia, ako aj v syntetickom Prehľade dejín spisovnej slovenčiny (porovnaj Kačala – Krajčovič, 2006, s. 185), za Jónov osobitný vklad do dejín slovenskej jazykovedy treba pokladať to, že veľmi pozorne a citlivo reagoval na celé dianie v slovenskej jazykovede. V jazykovedných časopisoch, najmä v Slovenskej reči, po celé desaťročia uverejňoval prehľadové a hodnotiace príspevky, správy, komentáre, ako aj recenzie mnohých monografií, syntetických prác a zborníkov. Často mu to vyplývalo z jeho redaktorských povinností, že príležitostnými článkami reagoval na jubileá popredných osobností slovenskej jazykovedy. Pritom sa neuspokojoval so všeobecnými alebo okrúhlymi hodnoteniami, aj pri týchto činnostiach postupoval zodpovedne, starostlivo zhromažďoval podkladový, dokumentačný a podobný materiál a rozvážne volil aj hodnotiace úsudky: tie sú veľmi dobre uvážené a aj spravodlivé. V týchto článkoch zhromaždil veľké množstvo informácií a faktov a cenného dokumentačného materiálu, ktorý istotne bude možno v budúcnosti využiť okrem iného aj pri písaní dejín slovenskej jazykovedy a slovenských jazykovedcov, ktoré spomína Vincent Blanár vo svojom jubilejnom príspevku napísanom pri príležitosti 60-ročného životného jubilea Eugena Jónu v Jazykovedných štúdiách XI s podtitulom Jónov zborník z roku 1971. Hoci sa dejiny slovenskej jazykovedy ani jazykovedcov ešte nenapísali, život už stačil potvrdiť oprávnenosť Blanárovho predpokladu, že práve oblasť slovenského spisovného jazyka, jeho novších dejín a súčasného stavu je tým centrom vedeckovýskumnej činnosti profesora Eugena Jónu, ktorá do slovenskej jazykovedy priniesla najbohatšie ovocie a preniká celú tvorbu aj pracovný život Eugena Jónu.

Z druhej strany, pravdaže, sa žiada povedať, že uvedená vedeckovýskumná oblasť zďaleka nevyčerpáva celú Jónovu vedeckovýskumnú zaangažovanosť, lebo tá zahŕňa oveľa širší výskumný priestor: doň patrí predovšetkým zbieranie a lexikografické spracúvanie slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny vo veľkom, prípadne strednom výkladovom slovníku, spomínaná tematika utvárania normy spisovnej slovenčiny v súvisе s viacerými kodifikáciami spisovného jazyka, dejiny spisovnej slovenčiny v kontexte dejín iných slovanských jazykov, periodizácia dejín spisovnej slovenčiny, teória slovných druhov, osobitne otázka konštituovania častíc ako osobitného slovného druhu v slovenčine, teoretické aj praktické otázky jazykovej kultúry a napokon oblasť slovenských nárečí, najmä rodného Novohradu. Neoddeliteľnú súčasť vedeckovýskumnej práce profesora Eugena Jónu tvorí pedagogická činnosť na strednej škole aj na vysokej škole, výchova mladých odborníkov, špeciálne vedeckých pracovníkov, autorstvo a spoluautorstvo učebníc a učebných textov pre vysoké aj stredné školy a bohatá redakčná a organizátorská činnosť v odbore.

Ako vidno, vedeckovýskumnú prácu a celkovú angažovanosť profesora Eugena Jónu v odbore charakterizuje neobyčajná šírka záberu a často priam rozptýlenosť odborného záujmu medzi viaceré, ba mnohé oblasti výskumu. Toto konštatovanie, pravdaže, neznačí nič výnimočné, lebo nie je výsadou iba profesora Eugena Jónu, vzťahuje sa vlastne na celú spomínanú zakladateľskú generáciu profesionálnych slovenských jazykovedcov, do ktorej patrí aj Eugen Jóna. A vzťahuje sa preto, že práve táto generácia stojí na samom začiatku zatiaľ nenapísaných dejín slovenskej (profesionálnej) jazykovedy a že v podmienkach, v ktorých v 30. rokoch 20. storočia začala systematicky tvoriť, začínala takmer od nuly.

Eugen Jóna svojou bohatou a mnohorakou vedeckovýskumnou, pedagogickou aj redakčnou činnosťou mal dobrú príležitosť dokonale do hĺbky, ale aj do šírky poznať slovenský jazyk, osobitne spisovný jazyk a jeho normu. O tom sa mohli presvedčiť najmä jeho poslucháči. Bol som jedným z nich, a tak svoj referát uzavriem spomienkou na Eugena Jónu ako svojho vysokoškolského učiteľa. V druhom ročníku svojho vysokoškolského štúdia v akademickom roku 1955/1956 som dva semestre počúval prednášky profesora Eugena Jónu zo slovenskej morfológie. Boli veľmi dôkladné a plné detailných informácií, ale pri výklade morfológického inventára jazyka a jeho systémového usporiadania to zjavne ani ináč nejde. Na prednášateľovi som práve oceňoval to, že pri prednáškach vychádzal zo starostlivo zhromaždeného a presne utriedeného jazykového (v danom prípade tvaroslovného) materiálu, že myslel na každý detail, ktorý mal presné miesto v systéme, a vo svojom prehľadne usporiadanom výklade na nič nezabudol. Pravdepodobne preto sa mi slovenská morfológia v podaní profesora Eugena Jónu aj dobre učila na skúšku.

Osobitne chcem spomenúť to, že v rámci svojej profesorskej dôkladnosti Eugen Jóna nezabudol spomenúť ani Paulinyho teóriu intencie slovesného deja: práve

profesorovi Jónovi som vďačný za to, že ma ako prvý upozornil na túto originálnu slovenskú teoretickú platformu na opis a výklad sémantiky slova a vety, dnes už typickú pre slovenskú jazykovednú tradíciu aj pre dejiny slovenskej jazykovedy: práve tejto teoretickej platforme a jej ďalšiemu teoretickému aj praktickému rozpracovaniu som neskôr aj sám vo svojej bádateľskej činnosti venoval hodne úsilia, o nej sám svojim študentom prednášam a práve túto teoretickú základňu si berú za východisko svojho teoreticko-metodologického prístupu k opisu a výkladu jazykových faktov už aj moji ašpiranti a doktorandi. Aj to tvorí súčasť zatiaľ nenapísaných dejín slovenskej jazykovedy, do ktorých výrazne prispel svojou prácou profesor Eugen Jóna.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Životné jubileum prof. Eugena Jónu. In: Jazykovedné štúdie XI. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971, s. 1 – 5 (dodatok k zborníku).
- JÓNA, Eugen: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 170 s.
- JÓNA, Eugen: Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918). In: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. L. Horečný a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 15 – 45.
- KAČALA, Ján: Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia. Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 4, 5, 6; 2006, roč. 40, č. 1, 2, 3 (seriál príspevkov).
- KAČALA, Ján: Diachronizmus a synchronizmus v diele zakladateľskej generácie slovenských jazykovedcov. (Príspevok k dejinám slovenskej jazykovedy.) In: BraSlav 3. Ed. P. Žigo. Vydal Kartprint 2005, s. 40 – 45 (bez uvedenia miesta vydania).
- KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská 2006. 220 s.

Katarína Muziková

VÝSKUM DEJÍN SPISOVNEJ SLOVENČINY¹ A EUGEN JÓNA

MUZIKOVÁ, K.: Research of History of the Standard Slovak Language and Eugen Jóna. Slovenská reč, 75, 2010, No. 2, pp. 77 – 85. (Bratislava)

In the first part of the paper the author deals with some methodological problems of research of the Slovak standard language history: 1) what is or what should be a subject of history of standard language research; 2) methods applied in study of arise and development of a standard language. She also refers to utilizing of new methodological approaches (e.g. sociolinguistic approach) in study of standard Slovak history. In the second part she points out the contribution of E. Jóna to the Slovak standard history research. E. Jóna with his works focused on the history of standard Slovak contributed to knowledge of its development as well as to construction of the methodology of this subject.

Problematika dejín spisovnej slovenčiny v jazykovednom diele E. Jónu patrí popri dialektológii, lexikografii a lexikológii, jazykovej kultúre a jazykovej výchove ku kľúčovým oblastiam jeho vedeckých záujmov. Ťažisko Jónových bádateľských aktivít v sfére dejín spisovného jazyka spočíva najmä v skúmaní vývinu spisovnej slovenčiny v 19. a na začiatku 20. storočia (zaoberal sa aj gramatikami mladšieho predspisovného obdobia). Početnými štúdiami (časopiseckými i uverejnenými v zborníkoch) venovanými osobnostiam (najmä L. Štúrovi, M. Hattalovi, S. Czambelovi, M. M. Hodžovi, J. M. Hurbanovi, J. K. Viktorínovi, M. Belovi, P. Doležalovi, P. J. Šafárikovi a i.), ktoré sa najväčšou mierou podieľali na formovaní a vývine spisovného jazyka, a ich dielu a tiež knižnými publikáciami (monografiami *Martin Hattala a spisovná slovenčina*, *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej*, *Dejiny spisovnej slovenčiny II* – spoluautor) výrazne prispel k prehĺbeniu poznania vývinu spisovnej slovenčiny.

Cieľom nášho príspevku je poukázať na niektoré metodologické otázky skúmania dejín spisovnej slovenčiny vo všeobecnosti (predmet, metódy skúmania) a tiež na to, aké metodologické postupy uplatňoval pri výskume dejín spisovného jazyka E. Jóna. Jónov prístup k skúmaniu dejín spisovnej slovenčiny možno vyabstrahovať

¹ Dejiny spisovného jazyka sa ako samostatná jazykovedná disciplína skonštitovali v 20. storočí, keď sa osamostatnili od dejín jazyka vzhľadom na špecifické vlastnosti spisovného jazyka, na jeho spoločenský význam (intergruje jazykové spoločenstvo a reprezentuje ho navonok) a na osobitné vývinové črty. Prvé komplexnejšie práce venované dejinám spisovnej slovenčiny (napr. A. Pražák: *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova*, 1922, W. Bobek: *Dejiny slovenského jazyka v náčrte*, 1938, E. Pauliny: *Dejiny spisovnej slovenčiny*, 1948...) sa datujú do medzivojnového a povojnového obdobia. Výskum tejto problematiky sa zintenzívnal od polovice 20. storočia. K významným osobnostiam, ktoré svojou vedeckou činnosťou výrazne prispeli k poznaniu vzniku a formovania spisovnej slovenčiny a ďalšieho vývinu jej normy, sa zaraďuje aj E. Jóna, ktorého sté nedožitie narodeniny si pripomíname v roku 2009.

z jeho štúdií a monografických prác. Niektorými metodologickými otázkami dejín spisovného jazyka sa však zaoberal aj v osobitných štúdiách, a to *Spisovný jazyk a jeho dejiny* (1957) a *K periodizácii dejín slovanských spisovných jazykov a k všeobecným zákonitostiam ich vývinu* (1963), ktoré tvoria jedno z východísk nášho príspevku.

Metodologické otázky dejín spisovnej slovenčiny sa zväčša riešia v úvode syntetických prác. V jednej z prvých syntetických prác venovaných dejinám spisovnej slovenčiny definoval E. Paulíny (1948, s. 7) dejiny spisovnej slovenčiny ako dejiny vzniku, zániku a zmien jednotlivých jeho štýlov. V poslednom syntetickom spracovaní svojich dejín v r. 1983 konštatuje, že „vývin a rozvoj jazyka treba skúmať v súvislosti s dejinami jeho nositeľov, v plnej miere a veľmi odkryto to platí pre vývin a rozvoj kultúrneho a spisovného jazyka danej spoločnosti“ (Paulíny, 1983, s. 8). V jednej z najnovších syntéz poznatkov o dejinách spisovnej slovenčiny vymedzujú R. Krajčovič a P. Žigo (2002, s. 7) dejiny spisovnej slovenčiny (a vo všeobecnosti aj dejiny spisovného jazyka) ako „historickú, komplexnú jazykovednú disciplínu, ktorá skúma vývin spisovného jazyka z hľadiska jeho genézy, konštituovania, zmien v systéme a kodifikácii so zreteľom na vývin spoločnosti, jej sociálny i kultúrny život“. Zdôrazňuje sa pritom komplexný charakter tejto disciplíny, ktorý je daný samotným predmetom skúmania: skúma systém spisovného jazyka ako celok, od fonologickej roviny až po lexikálnu a gramatickú rovinu, jeho štýlovú diferenciáciu, jeho fungovanie v dejinách jednotlivých národov, vonkajšie i vnútorné hybné sily jeho rozvoja v danej dobe. J. Kačala a R. Krajčovič (2001, s. 6) prezentujú dejiny spisovnej slovenčiny ako neoddeliteľnú súčasť kultúrnych dejín Slovenska v nadväznosti na politické dejiny. V súvislosti s rozvojom metodológie sa zmenilo a rozšírilo chápanie objektu skúmania tejto disciplíny. R. Krajčovič a P. Žigo (2002, s. 8) v rámci dejín spisovnej slovenčiny rozlišujú špeciálne dejiny (zahŕňajú obdobie existencie spisovného jazyka, keď je slovenčina uzákonená konkrétnymi kodifikačnými príručkami) a syntetické dejiny (zahŕňajú predspisovné i spisovné obdobie). Rozlišovanie syntetických a špeciálnych dejín je dané spoločenským významom spisovného jazyka, ktorý je prestížnou formou národného jazyka a vyznačuje sa osobitnými vývinovými črtami, čomu sa budeme venovať neskôr. V ďalšej časti príspevku sa budeme zaoberať metodologickými otázkami špeciálnych dejín.

Pri skúmaní dejín jazyka sa v jazykovede rozlišovali tzv. vonkajšie a vnútorné dejiny jazyka, ktoré majú odlišný predmet skúmania. Ako vnútorné dejiny jazyka sa tradične označuje historická gramatika, ktorej predmetom skúmania je vývin abstrahovaného systému – langue na jednotlivých jazykových rovinách – hláskoslovnej, morfolologickej, lexikálnej, syntaktickej. Na druhej strane za tzv. vonkajšie dejiny sa považuje skúmanie používania jazyka v rôznych komunikačných sférach, najmä verejnej komunikácie, skúmanie vzťahov spisovného jazyka k iným jazykom, sledova-

nie zmien v územnom rozšírení spisovného jazyka a sledovanie mimojazykových faktorov bezprostredne vplývajúcich na výber normy, ktorá sa ďalej kodifikuje, a taktiež určujú smerovanie jej vývinu, jej ustáľovanie a používanie. Tieto faktory zahŕňajú predovšetkým historické a spoločenské podmienky, za ktorých sa konštituovala a ďalej vyvíjala spisovná slovenčina. Jej výslednú podobu determinovali aj umelecké a literárne smery, keďže spisovný jazyk je dôležitou zložkou kultúry spoločnosti. Na význam vonkajších faktorov pri skúmaní konštituovania spisovného jazyka a jeho vývinu poukazuje aj R. Auty (1958, s. 161), podľa ktorého študovať dejiny spisovných jazykov znamená tiež študovať dejiny spoločenských a štátnych útvarov, toto štúdium je teda úzko prepojené s históriou všeobecne, ale aj s literárnou históriou, nie je a nemôže byť „len“ lingvistikou. Vnútorne dejiny jazyka, resp. historická gramatika, sa uplatňujú popri vonkajších predovšetkým pri skúmaní vývinu jazyka v predspisovnom období. V rámci spisovného obdobia prevláda skúmanie politických, sociálnych a kultúrnych okolností, ktoré podmienili konštituovanie spisovného jazyka a jeho ďalší vývin, najmä staršie práce kladli zvýšený dôraz na historické, biografické a bibliografické fakty, pričom vývin fonologického, gramatického a lexikálneho systému ostával v úzadí. Pri genéze, vývine a kultivovaní prestížnej formy národného jazyka je potrebné okrem vonkajších vzťahov spisovného jazyka so spoločnosťou sledovať aj jeho vnútorný rozvoj – vývin jeho noriem. Na potrebu skúmania tzv. vnútorných dejín jazyka poukazuje J. Ružička (1970, s. 11): „Pri vývine jazyka treba pozorovať aj jeho vnútorný rozvoj, zmeny v hláskovom, gramatickom a lexikálnom pláne jazykovej stavby. Sleduje sa tým rozvoj normy spisovného jazyka“. Presnejší obraz tohto vývinu v spisovnom období by sme získali hlbším prieskumom jazykovej praxe, čo však vyžaduje širšie koncipovaný výskum – zozbieranie vhodného jazykového materiálu, jeho analýzu. Takýto výskum sa vo väčšej miere zatiaľ nerealizoval, existuje len niekoľko čiastkových sond. Pri skúmaní vnútorných dejín spisovnej slovenčiny sa pozornosť sústreďuje na „sledovanie kodifikácií, ktoré v podstate vystihujú stav jazyka a naznačujú aj dynamiku jeho vývoja“ (Ružička, 1970, s. 11). Problematika skúmania rozvoja spisovných noriem sa takto do istej miery zjednodušuje, namiesto skúmania jazykovej praxe sa sledujú jednotlivé kodifikácie a zdôrazňujú sa v nich významnejšie zmeny, prípadne sa analyzuje jazyk umeleckej literatúry a publicistiky. Tu sa však otvárajú isté problémové otázky: Do akej miery je kodifikácia výstižným odrazom jazykovej normy? Postihli kodifikátori adekvátne zmeny v jazykovej norme pri úpravách a reformách kodifikácie? Vzájomný vzťah normy a kodifikácie je determinovaný ich protikladnými vlastnosťami. Jednou zo základných vlastností normy je premenlivosť, dynamickosť, kým kodifikácia sa vyznačuje statickosťou, opisuje a fixuje stav v jazyku na istý čas. Pomôcť pri zodpovedaní vyššie spomenutých otázok a doplniť doteraz existujúci obraz vývinu spisovnej slovenčiny, najmä v spisovnom období, by mala popri ana-

lýze kodifikačných príručiek, teoretických prác o jazyku, umeleckej literatúry a publicistiky aj analýza administratívno-právnych dokumentov, úradnej a súkromnej korešpondencie, príp. iných textov z 19. a prvej polovice 20. storočia, kde sa vo väčšej miere odráža živý jazyk. Získal by sa tým ucelenejší obraz o prenikaní a ustáľovaní starších kodifikácií (Štúrovej, Hattalovej, Czambelovej a i.) do jazykovej praxe (na existujúci nesúlad v skúmaní kultivovanej a „bežnej“ slovenčiny v predpisovnom a spisovnom období a na potrebu zaoberať sa pri skúmaní vývinu spisovnej slovenčiny nielen kodifikačnými príručkami, ale aj inými textami poukázala v recenzii *Dejín spisovnej slovenčiny* od R. Krajčoviča a P. Žiga G. Múcsková (2002, s. 169). Podľa nej „dejiny spisovnej slovenčiny sa v spisovnom období zameriavajú už viac menej len na slovenčinu v jej „kultivovanej“ forme a tak sú to viac dejiny „spisovnej“ a už menej „slovenčiny“).

Hoci základným metodologickým postupom v doterajších výskumoch bolo skúmanie vývinu spisovnej normy v súvislosti s vývinom spoločnosti a dôraz sa kládol na vonkajšie dejiny, ukazuje sa, že komplexný obraz vývinu spisovnej slovenčiny možno získať len vtedy, ak sa rovnako budú brať do úvahy tak spoločenské, politické a kultúrne podmienky konštituovania a fungovania spisovnej slovenčiny, ako aj vývin jazykových noriem, ich ustáľovanie a vyústenie do jednotlivých kodifikačných krokov získaný nielen na základe analýzy kodifikačných príručiek, ale aj analýzy textov, v ktorých je zachytený živý jazyk. Podľa E. Jónu (1957, s. 327 – 328) rozlišovanie vnútorných a vonkajších dejín nemá vecné oprávnenie. Autor toto tvrdenie zdôvodňuje faktom, že vývin spisovného jazyka nemožno skúmať bez prihliadnutia na vývin spoločnosti, jej politických, sociálnych a kultúrnych faktorov: „je neoprávnené odtrhovanie vývinu jazyka od vývinu spoločnosti, nositeľov jazyka“ (tamže). E. Jóna sa vo svojich prácach venovaných problematike dejín spisovnej slovenčiny orientoval najmä na tzv. vonkajšie dejiny. Na základe dôkladného archívneho výskumu, analýzy korešpondencie a iných archívnych materiálov, štúdia odbornej literatúry, analýzy kodifikačných príručiek a iných jazykovedných prác usúvzťažnil historické, spoločenské a kultúrne okolnosti, ktoré podmienili a ovplyvnili formovanie a fungovanie spisovnej slovenčiny, s vývinom jazykových noriem a plasticky opísal proces vývinu spisovnej slovenčiny najmä v 19. a na začiatku 20. storočia (vznik a fungovanie kodifikácie Ľ. Štúra, M. Hattalu, S. Czambela), v období, ktoré bolo rozhodujúce pre sformovanie východísk a ďalších perspektív spisovnej slovenčiny.

Ďalší možný metodologický postup, ktorý sa ponúka pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny, je sociolingvistický. Genézu a formovanie spisovných jazykov ovplyvňujú výrazným spôsobom aj vzťahy jazyka a spoločnosti, a tak sa kodifikačné procesy stávajú jednou zo záujmových sfér sociolingvistiky. Pri kodifikácii kodifikátori riešili a riešia aj otázky kontaktov slovenčiny s inými jazykmi, otázky diglosie,

štandardizácie jazyka a iné sociolingvistické témy. Aplikovať tento prístup v rámci výskumu dejín spisovnej slovenčiny sa pokúsili V. Blanár, J. Bosák. Podľa V. Blanára (1990, s. 104) formovanie spisovného jazyka (nielen spisovné, ale i predspisovné obdobie) patrí predovšetkým do oblasti sociolingvistiky. Podľa neho (tamže) dejiny kodifikácie úzko súvisia s vývinom úzu a normy a tieto činitele nemožno odmyslieť od politických, hospodársko-spoločenských a kultúrnych dejín nositeľov jazyka, teda od celej sociálnej a komunikačnej situácie. Podobne poukazuje na dôležitosť sociolingvistického prístupu J. Bosák (1993, s. 28), ktorý pokladá za prednosť tohto prístupu fakt, že sociolingvistika „tento vývin chápe komplexne, v jednote komunikačnej, sociálnej a jazykovej zložky. Práve vývin jazyka plasticky zvyrazňuje a zviditeľňuje sociálno-komunikačný charakter jazyka: spisovný jazyk vzniká alebo sa prijíma na základe špecifických komunikačných potrieb, vzniká v sociálnej interakcii príslušníkov daného spoločenstva“. Jednou z tém, ktorou sa sociolingvistika zaoberá, je i jazykové plánovanie. Ide o aktivity zamerané na modifikáciu alebo stabilizáciu jazykového správania spoločnosti (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 315). Riešia sa otázky typu: Ktorý jazyk bude vybraný na určitý účel? Akými prostriedkami sa bude presadzovať v spoločnosti? atď. Jazykové plánovanie môže mať tiež rozličné ciele, napr. štandardizáciu jazyka, jeho reformu, rozširovanie atď. Tu môžeme nájsť viaceré styčné body s dejinami spisovného jazyka. Pri charakteristike vývinu spisovného jazyka v istom období je dôležité vyjsť z celkovej existujúcej jazykovej situácie, ktorá je podmienená spoločensky a z určenia miesta a postavenia spisovného jazyka v tejto situácii. Jazyková situácia je jedným z východiskových pojmov sociolingvistického prístupu k jazyku. Nazdávame sa, že aj napriek tomu, že pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny sa bral takmer vždy ohľad na vzťah vývinu jazyka a spoločnosti, aplikácia sociolingvistického prístupu s využitím viacerých sociolingvistických termínov môže priniesť ďalšie prehĺbenie poznania dejín spisovnej slovenčiny a už známe poznatky uviesť do nových súvislostí.

Jedna z najnovších syntetických prác vymedzuje cieľ skúmania dejín spisovnej slovenčiny nasledovne: „základným cieľom je poznanie systému, štruktúry i funkcií kultivovaných jazykových prostriedkov, poznanie foriem kultivovania jazyka v danej dobe, jeho kultúry, noriem a úrovne kodifikácie, jeho fungovanie v spoločnosti v kultúrnej alebo spisovnej podobe vo vzťahu k dejinám národa“ (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 7). Oproti starším prácam je cieľ explicitne formulovaný a zahŕňa vnútorné aj vonkajšie dejiny. Na problematiku cieľa skúmania dejín spisovnej slovenčiny reagoval aj E. Jóna v súvislosti s Paulinyho vymedzením predmetu skúmania tejto historickej jazykovednej disciplíny. Podľa neho (Jóna, 1957, s. 333) úloha dejín spisovnej slovenčiny je širšia, ako skúmať vznik a vývin jednotlivých štýlov. Hoci v citovanej štúdii bližšie nešpecifikuje, čo všetko by malo tvoriť náplň a cieľ tejto disciplíny, môžeme to identifikovať z jeho prác venovaných mnohým aspektom dejín spi-

sovnej slovenčiny – vývin prestížnej formy národného jazyka interpretuje na základe činnosti kodifikátorov a iných autorov, ktorí sa teoreticky či prakticky podieľali na vzniku spisovného jazyka a ďalšom usmerňovaní jeho vývinu, na základe analýzy ich jazykovedných koncepcií (boli podmienené vývinom jazykovednej metodológie, zámermi, východiskami a ideologickými pozíciami jednotlivých kodifikátorov), na základe analýzy kodifikačných príručiek a iných metajazykových textov, na základe analýz jazyka spisovateľov (napr. S. H. Vajanský, M. Kukučín, B. S. Timrava, P. O. Hviezdoslav, J. Jesenský a i.), na základe skúmania vzťahov slovenčiny s inými jazykmi (češtinou, ruštinou) atď., a to všetko s prihliadnutím na vývin spoločnosti a dejiny národa s cieľom „prehĺbiť poznanie slovenčiny a osobností, ktoré ju svojimi prácami uzákonnili a zveľaďovali“ (Jóna, 1985, s. 5).

Na základe vyššie spomenutého možno v dejinách spisovného jazyka bližšie určiť viaceré oblasti skúmania, ktorým sa jednotliví bádatelia, nielen E. Jóna, venovali, resp. venujú v rozličnej miere:

1. konkrétne vývinové obdobie (sledujú sa politické, hospodársko-sociálne, kultúrne podmienky vzniku a vývinu spisovného jazyka, dôraz sa kladie na osobnosti, ktoré v tom-ktorom období svojou kodifikačnou, vedeckou a redaktorskou činnosťou, príp. literárnou tvorbou spoluurčovali vývin spisovného jazyka, reflektujú sa postoje používateľov jazyka ku kodifikácii, jej akceptácia a fungovanie v praxi...),
2. jazyk určitého štýlu (opisujú sa komunikačné sféry, v ktorých sa používa spisovný jazyk) alebo konkrétneho diela,
3. jazyk určitého autora, príp. jeho názory na spisovný jazyk,
4. spisovný jazyk a jeho vzťah k iným jazykom (porov. Pleskalová, J. a kol., 2007, s. 481).

V dejinách spisovnej slovenčiny sa dosiaľ najviac pozornosti venovalo výskumu konkrétnych vývinových období, ako o tom svedčia aj existujúce monografie, ostatné témy sú v doterajšej odbornej literatúre spracované len čiastkovo.

V závislosti od konkrétneho predmetu skúmania sa špecifikujú aj metódy skúmania uplatňované v dejinách spisovnej slovenčiny (napr. heuristická, filologická, komparatívna, stylistická, jazyková, štruktúrna analýza, syntéza, explanácia, abstrakcia, interpretácia atď.). E. Jóna (1957, s. 333) za základnú metódu dejín spisovného jazyka považoval filologický rozbor (na rozdiel od tzv. historickej gramatiky, kde dominuje historicko-porovnávací metóda a popri nej sa uplatňujú filologická a jazykovo-zemepisná metóda) a charakteristiku písomných pamiatok z jednotlivých vývinových období, na základe ktorých sa rekonštruuje systém spisovného jazyka v počiatočnom období a sleduje sa jeho vývin v chronologickej línii od minulosti k súčasnosti. Filologická metóda tvorí priesečník spájajúci dejiny spisovného jazyka s literárnou históriou a tvorí i v súčasnosti jednu zo základných metód využí-

vaných pri výskume vývinu spisovnej slovenčiny v predspisovnom i spisovnom období. Ďalšími metódami, ktoré sa uplatňujú pri skúmaní dejín spisovného jazyka, sú štylistická a štruktúrna analýza. Dejiny spisovnej slovenčiny sú teda pevne spojené aj s historickou štylistikou. Dôležitou metódou je i komparácia, ktorá sa môže uplatňovať nielen pri štúdiu vzniku spisovného jazyka, pri preberaní cudzích a pri tvorení nových slov (ako sa nazdáva E. Jóna, porov. 1957, s. 333), ale aj pri sledovaní zmien v jednotlivých kodifikáciách a pri skúmaní vývinu spisovných noriem. Komparáciou jednotlivých kodifikačných príručiek, resp. kodifikačných príručiek a jazykovej praxe môžeme postihnúť, ako sa vyvíjala spisovná norma v jednotlivých obdobiach, keďže charakteristickým znakom normy je jej dynamickosť a statická kodifikácia ju etapovito viac alebo menej efektívne zachytáva. Uplatnením komparatívneho prístupu môžeme lepšie postihnúť procesúalnu stránku vývinu spisovnej slovenčiny a hybné sily, ktoré ho riadia. Komparačnú metódu, ktorá sa využíva nielen v diachrónej, ale i v synchronnej jazykovede, považoval E. Jóna za kľúčovú pri skúmaní vývinu slovanských spisovných jazykov, pričom špecifikoval možnosti jej uplatnenia práve v tejto oblasti – „nepôjde o porovnávanie celých systémov, ale tých stránok a prostriedkov, ktoré tvoria ich špecifickosť, ich spisovnosť“ (Jóna, 1963, s. 15). Takáto komparácia sa doteraz neuskutočnila. Porovnanie vývinu spisovnej slovenčiny s vývinom iných spisovných slovanských jazykov, popr. iných jazykov (maďarčinou, nemčinou), s ktorými bola v kontakte, by pomohlo bližšie spoznať hybné sily vývinu spisovných jazykov, prehĺbiť poznanie ich dejín aj dejín jednotlivých európskych národov, odhaliť, kde, kedy a ako sa ovplyvňovali, odhaliť styčné body, podobnosti a odlišnosti v procese ich vývinu, priniesť nové poznatky o všeobecných zákonitostiach jazykového vývinu. Tento náčrt metód nie je vyčerpávajúci, okrem vyššie spomenutých metód môžeme pri skúmaní dejín spisovného jazyka aplikovať aj ďalšie metódy historickej a súčasnej lingvistiky (napr. syntézu, historicko-porovnávaciu metódu...), princípy logiky a zákonitostí spoločenského vývinu. K vypracovaniu a ustáleniu metód skúmania dejín spisovnej slovenčiny výraznou mierou prispel svojimi štúdiami a monografiami z problematiky dejín spisovnej slovenčiny aj E. Jóna, ktorý ešte v r. 1957 v príspevku *Spisovný jazyk a jeho dejiny* (1957, s. 334) konštatoval, že metódy dejín spisovnej slovenčiny nie sú poriadne vypracované a bude ich treba postupne vybudovať.

V poslednej časti príspevku by sme chceli upozorniť na niektoré ďalšie otázky metodologického charakteru, ktoré sme vyššie nespomínali a ktorými sa zaoberal E. Jóna. Okrem iného sa zamýšľal nad tým, ako vývinovú líniu spisovného jazyka determinuje a ovplyvňuje otázka jeho špecifickosti, ktorá je podmienená jeho vlastnosťami – jednotnosťou, ustálenosťou, kodifikovanosťou, normovanosťou, väčšou štylistickou diferencovanosťou oproti ľudovému jazyku. Prichádza k záveru, že pre svoje špecifické vlastnosti má spisovný jazyk sčasti iný vývin ako ostatné formy

národného jazyka. Vývin spisovného jazyka je regulovaný, vedome sa do neho zasahuje najmä v smere jeho intelektualizácie a terminologizácie. Tým sa odlišuje od prirodzeného vývinu ľudového jazyka, nárečí, a preto sa niekedy považuje za umelý útvar. V súčasnosti, v súvislosti s demokratizáciou spisovného jazyka, s rozširovaním počtu jeho aktívnych používateľov, ktoré je spojené s rozširovaním komunikačných sfér a situácií, v ktorých sa spisovná slovenčina uplatňuje, sa hovorí o potláčaní „umelosti“ spisovného jazyka a o približovaní tohto útvaru prirodzenému jazyku (porov. Dolník, 2007). Kodifikácia môže zvyšovať mieru „umelosti“ spisovného jazyka, ale môže doňho zasahovať akceptovaním istých prvkov podporujúcich umelosť, ktoré však celkovo neovplyvňujú tendenciu k posilňovaniu prirodzenosti spisovnej podoby jazyka. Pri vývine spisovného jazyka nad spontánnosťou prevláda intervencia (hoci aj v ňom sa do istej miery prejavuje spontánný a prirodzený vývin), najmä v jeho starších vývinových etapách, to však neznamená, že ide o ľubovoľné zasahovanie do jeho vývinu. Ako zdôrazňuje E. Jóna (1957, s. 331): „Aj spisovný jazyk sa vyvíja podľa objektívnych, od vôle jednotlivca nezávislých zákonov. Pri formovaní a vývine spisovného jazyka sa uplatňuje príklad (vzor), výchova a propagácia, v niektorých prípadoch aj zásah autority (štátnej správy, vedeckej inštitúcie alebo osobnosti), ale ujímajú sa len úpravy zhodné s vnútornými zákonmi jazyka“. Tu sa vynára otázka, ako je intervencia v podobe kodifikácie zlučiteľná s prirodzeným vývinom jazyka. V počiatočných fázach vývinu spisovnej slovenčiny zasahovali do vývinu prestížnej podoby slovenčiny najmä jednotlivci – jazykovedci i spisovatelia (napr. A. Bernolák, L. Štúr, M. Hattala), neskôr vedecké inštitúcie (Matica slovenská, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV), ku ktorým sa koncom 20. storočia pripojila aj štátna správa (Zákon o štátnom jazyku z r. 1995). Miera akceptácie vývinových tendencií v jazyku pri kodifikácii a možné dôsledky ich nerešpektovania v starších kodifikáciách (napr. rozkolísanosť jazykovej normy v dôsledku Hattalovej historizujúcej kodifikácie) môžu a mali by byť pre nás poučením aj pri kultivovaní spisovného jazyka v súčasnosti a pri riešení problémov súčasnej kodifikácie. Na dôležitosť minulej skúsenosti poukazoval aj E. Jóna (1957, s. 331): „Takto výskum v oblasti vývinu spisovného jazyka môže pomáhať pri jeho kultivovaní v prítomnosti“. Dôkladné poznanie dejín spisovného jazyka je dôležité i pre poznanie a porozumenie súčasného jazyka.

Načrtli sme tu len niektoré metodologické problémy dejín spisovnej slovenčiny. Od vydania prvých dejín spisovnej slovenčiny až po najnovšie syntézy možno sledovať isté premeny v metodológii skúmania dejín spisovnej slovenčiny – rozšírenie predmetu skúmania od dejín vzniku a zmien štýlov spisovného jazyka až k skúmaniu spisovného jazyka ako celku od fonologickej až po lexikálnu a gramatickú rovinu, po jeho štýlovú diferenciaciu i vypracovanie adekvátnych metód výskumu. V súčasnosti k už etablovaným prístupom štúdia vývinu spisovnej slovenčiny pribú-

dajú ďalšie, napr. sociolingvistický, ktoré môžu doplniť, príp. prehodnotiť už známe poznatky s ohľadom na využitie najnovších metodológií. Mnohé otázky zostávajú stále otvorené (napr. výskum živého jazyka a jeho reflexia v kodifikačných príručkách v spisovnom období, najmä v 19. storočí). E. Jóna svojimi prácami z dejín spisovnej slovenčiny prispel nielen k poznaniu jej vývinu, ale aj k vybudovaniu metodológie tejto disciplíny (zaoberal sa predmetom skúmania, cieľmi, metódami). Jeho mimoriadne bohaté jazykovedné dielo v oblasti dejín spisovnej slovenčiny poskytuje mnoho inšpirácie a podnetov pre ďalší výskum. E. Jóna sa svojím dielom natrvalo zapísal nielen do dejín spisovnej slovenčiny, ale výrazne aj do dejín slovenskej jazykovedy.

Literatúra

- AUTY, Robert: Některé problémy vývoje slovanských spisovných jazyků. In: *Slavia*, 1958, roč. 27, č. 2, s. 161 – 170.
- BLANÁR, Vincent: Podmienky a predpoklady vývinu spisovnej slovenčiny. In: *Wiener Slawistischer Almanach*. 25 – 26. Red. A. Binder et al. Wien: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien 1990, s. 101 – 109.
- BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef: *Dejiny spisovnej slovenčiny II*. Bratislava: SPN 1974. 260 s.
- BOSÁK, Ján: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Cambla (1856 – 1909). In: *Studia Academica Slovaca*. 22. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1993, s. 26 – 36.
- DOLNÍK, Juraj: *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy*. Bratislava: Stimul 2007. 162 s.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 606 s.
- JÓNA, Eugen: K periodizácii dejín slovanských spisovných jazykov a k všeobecným zákonitostiam ich vývinu. In: *Jazykovedný časopis*, 1963, roč. 14, č. 1, s. 8 – 19.
- JÓNA, Eugen: *Martin Hattala a spisovná slovenčina*. Martin: Matica slovenská 1961. 32 s.
- JÓNA, Eugen: *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej*. Bratislava: SPN 1985. 172 s.
- JÓNA, Eugen: *Spisovný jazyk a jeho dejiny*. In: *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 6, s. 327 – 334.
- KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 2001. 112 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 252 s.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: *Krajčovič, R. – Žigo, P.: Dejiny spisovnej slovenčiny*. In: *Slavica Slovaca*, 2002, roč. 37, č. 2, s. 167 – 169.
- PAULINÝ, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAVU 1948. 100 s.
- PAULINÝ, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: SPN 1983. 256 s.
- PLESKALOVÁ, Jana a kol.: *Kapitoly z dejín českej jazykovednej bohemistiky*. Praha: Academia 2007. 688 s.
- RUŽIČKA, Jozef: *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.

Jana Skladaná

EUGEN JÓNA A JAZYKOVÁ KULTÚRA

SKLADANÁ, J.: Eugen Jóna and Language Culture. *Slovenská reč*, 75, 2010, No. 2, pp. 86 – 91. (Bratislava)

The paper examines the activity of E. Jóna in the field of language culture. The analysis is concentrated on two fields, firstly, on the practical problems of language culture, secondly, on the evaluation of the complete language situation from the thirties up to the eighties of the 20th century. The practical sphere is covered especially by those papers which were published in the periodical *Slovenská reč* (The Slovak Speech). Some older papers are not relevant to current language situation, but a great number of them solve questions, which are problematic even nowadays. Very important is the opinion of E. Jóna as for the question on language correctness or incorrectness. He was persuaded that there is not sufficient only linguists opinion; very important is a contemporary language usage and also dialects, which are to be taken into the consideration. Further, the paper reflects the views of E. Jóna as for a complicated language situation after 1945. He believed that forced tendencies to convergences and divergences in the past caused damage to the nation and to the language as well. Several of these problems are topical also nowadays.

Činnosť Eugena Jónu v oblasti jazykovej kultúry je mimoriadne rozsiahla. Vy-
chádzali sme z dôkladnej analýzy bibliografie E. Jónu (Dvonč, 1987, s. 422 – 440;
1997, s. 232 – 234; 1998, s. 248 – 250; 2003, s. 171 – 172). Publikačnú činnosť
z tohto aspektu možno rozdeliť do niekoľkých okruhov. Ide o praktické otázky jazy-
kovej kultúry, teoretické a rozhládové príspevky, týkajúce sa hodnotenia celkovej
jazykovej situácie v príslušných obdobiach, ďalej otázky týkajúce sa slovenského
pravopisu, otázky didaktickej stránky jazykovej výchovy na školách a napokon lexi-
kografie, tvorby slovníkov. Sústreďme sa na dva okruhy, a to na praktické otázky
jazykovej kultúry a na hodnotenie celkovej jazykovej situácie príslušného obdobia.
Praktickej oblasti jazykovej kultúry sa týkajú poradenské príspevky, obyčajne uve-
reňňované v rubrikách Rozličnosti, Listáreň, Spytovali ste sa, pravda, prevažne v ča-
sopise Slovenská reč, ale aj v iných časopisoch. Veľké časové rozpätie – od 30. ro-
kov 20. storočia až do konca 20. storočia sa čiastočne odráža aj na týchto príspev-
koch. Niektoré staršie problémy už dnes nie sú až také aktuálne, napr. *pyl – pel, mušt
– mošt, postriežka – čihačka, podrobný – zovrubný, krunier – pancier, otava – mlá-
dza – kosienok, tehelňa – teheleň, sebakritika – samokritika* a pod. Autor zachytáva
aj proces istého dožívania prípony *-yňa* pri prechyl'ovaní. Napriek tomu, že pri sub-
stantívach mužského rodu zakončených na *-ec* sa používa prípona *-yňa*, *poslanec,
poslankyňa, letec, letkyňa, veštec, veštkyňa* a pod., aj tu v mnohých prípadoch sa
prechyl'uje analogicky s ostatnými prípadmi použitím prípony *-ka*, napr. *cudzinec,
cudzinka, milenec, milenka, Nemec, Nemka*, pričom v nárečiach sa ešte používa *Ne-
mkyňa*, táto prípona ešte prežíva v slovách *predsedkyňa, ministerkyňa*. E. Jóna už

upozorňuje na správne tvary *predsedníčka, ministerka*, ale aj *zriadenka*, nie *zriadenkyňa*. Sú aj iné prípony, ako *snúbenec, snúbenica, herec, herečka*. Pri väčšine príspevkov však treba konštatovať, že dodnes je otázka ich správnosti či nesprávnosti, resp. spisovnosti či nespisovnosti stále aktuálna. Napr. *kedy – keď, chovať sa – správať sa, dojsť, dojsť, letište – letisko*, slová na *-dlo, -tko*, výslovnosť zámen *tí, tie, Lurdy, Lúrd, v Lurdoch, závisieť od niekoho/závisieť na niekom, šedý – šedivý* a pod.

V príspevku o slovesách *zjaviť sa, objaviť sa* zastáva E. Jóna objektívny názor, podľa ktorého treba chápať tieto výrazy vo význame ‚náhle sa ukázať‘ ako synonymá, a nepokladať sloveso *zjaviť sa* iba ako sloveso používané v náboženskej oblasti a zase naopak, sloveso *objaviť sa* chápať iba v súvislosti s jeho nezvratným významom ‚vynásť niečo‘, napr. *objaviť Ameriku*. V tejto súvislosti treba uviesť vyjadrenie E. Jónu, že ‚pri rozhodovaní o jazykovej správnosti nestačí iba úsudok, prípadne nápad lingvistov. Musíme sa opierať o súčasný spisovný úzus, ktorý je zachytený v dielach slovenských spisovateľov, v literatúre umeleckej i vecnej. V pochybnostiach môžeme nadväzovať na minulosť, pretože náš spisovný jazyk má už svoju tradíciu, a na ľudové nárečia, najmä stredoslovenské. A keď chceme nejakým spôsobom meniť platnú normu, musíme zmenu náležite odôvodniť. Len tak splníme dôležitú požiadavku stability spisovného jazyka‘ (Jóna, 1942, s. 76). Takýto záver uviedol E. Jóna pri hodnotení významov slovíes ‚zjaviť sa‘ a ‚objaviť sa‘, ktoré je založené na nejednotnom prístupe k významu týchto dvoch slovíes. Ide o to, či tieto dve slovesá možno hodnotiť ako synonymá, alebo nie. E. Jóna hodnotí tieto dve slovesá ako synonymné, aj keď pripúšťa isté sémantické rozdiely. Ďalší vývin mu dal za pravdu. Už v Slovníku slovenského jazyka (1960, s. 420; 1965, s. 616) sa uvádzajú tieto slovesá ako synonymné, pričom pri slovese *objaviť sa* je uvedený iba význam ‚zjaviť sa, ukázať sa, stať sa pozorovateľným, viditeľným‘ a pri slovese *zjaviť sa* je tento význam na druhom mieste. Na prvom mieste je význam ‚objaviť sa, ukázať sa ako vidina‘. Podobne je to v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, s. 406, 946), kde je poradie významov také isté.

Slová *načím, nenačím* boli predmetom viacerých poznámok od jednotlivých autorov. Eugen Jóna spracoval veľmi podrobne tieto slová v štúdiu (Jóna, 1939, s. 226 – 233), v ktorej prihliadal na všetky okolnosti, teda historické, nárečové, aj pragmatické. Zaujímavé sú vtedajšie názory na tieto slová, keď ich odsúvali na okraj slovnej zásoby aj niektorí známi jazykovedci, napr. J. Stanislav (Stanislav, 1948, s. 254 – 255). E. Jóna spracoval tieto výrazy aj v Slovenskom historickom slovníku z predspisovného obdobia v ukážkovom zošite (1973), kde našiel opodstatnenie ich používania aj v historickom materiáli. Slovo *načím* nachádza E. Jóna aj u Bernoláka, Palkoviča, Jankoviča a aj v neskorších slovníkoch a iných prameňoch. Toto slovo používajú aj slovenskí spisovatelia Timrava, Tajovský, Rázus, Jesenský, Kukučín

a i. E. Jóna overoval výskyt slova *načim* aj v slovenských nárečiach. Rozsiahly výskum tohto slova zaznamenal vo väčšine stredoslovenských nárečí, ale čiastočne aj v oblasti Trenčína a Nitry. E. Jóna upozorňuje na to, v akých situáciách možno výrazy *načim*, *nenačim* používať, a na to, že sa nemá zabúdať ani na ich synonymné výrazy *treba*, *netreba*.

E. Jóna konštatuje, že „lexikálna stránka jazyka je podnes zanedbávanou oblasťou jazykovedy u nás, preto je tu aj najviac neistoty v praxi“ (Jóna, 1940, s. 39). V slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1940 sú slová označené trojakým spôsobom. Bez poznámky sú slová dobré, správne, s poznámkou „lepšie“, „častejšie“ sú slová nevyhovujúce z každej stránky, ale nie sú kategoricky zamietnuté a slová označené hviezdíčkou alebo v úvodzovkách a pod. sú nesprávne. Pri tejto poslednej skupine navrhuje E. Jóna postupovať trochu opatrnejšie. Väčšina slov si naozaj zaslúži toto hodnotenie, ale nachádza sa medzi nimi veľa takých, ktoré by sme nemuseli označiť ako nesprávne, často bez predbežného odôvodnenia (tamže). Zaradil sem slová *pilný*, *pilne*, *pilno*, *pilnosť*, *pilnovať*, *pilovať*, ktoré doteraz nikto nepokladal za úplne nesprávne. E. Jóna hodnotí pri týchto slovách súčasný úzus dobrých spisovateľov a charakterizuje stav v súčasnom spisovnom jazyku a v nárečiach. V Pravidlách sa odporúča ako náhrada slovo *usilovný*. Doklady z literatúry (Kalinčiak, Kráľ, Kmeť, Záturecký, Cambel, Škultéty, Kukučín, Vajanský, Tajovský, Timrava, Hronský, Šoltéssová, Hviezdoslav a mnohí ďalší) ukazujú, že sa toto slovo vyskytuje u našich najlepších spisovateľov od najstarších čias podnes. V slovenských nárečiach je vo význame ‚usilovný‘ takisto dosť rozšírené, najmä na západe a na východe, ale aj v stredoslovenských nárečiach sa nájde vždy niektoré slovo z koreňa **pil-*. V Turci je napr. *pil'ovný*, *pil'ovať*. V nárečiach sa vyskytuje slovo *pilný* aj vo význame ‚súrny‘. Napr. *Mám pil'no*, *Mam pil'nu robotu*; *Pilno mu*, *akoby horelo*; *Keď ti je najpilnejšie*, *sadni si*; *komu je tam pil'a*, *nenije mu zlá chvíľa*. V tomto význame nájdeme slovo *pilný* aj u dobrých autorov (Kalinčiak, Kukučín, Tajovský, Jégé, Stodola a iní). E. Jóna konštatuje, že „dnešný úzus ide vlastne aj po vydaní Pravidiel, kde je *pilný* označené hviezdíčkou, svojou cestou“ (tamže, s. 43). Záverečné slová E. Jónu sú: „Slová *pilný*, *pil'ne*, *pil'nosť*, *pil'novať*, *pil'ovať* (s mäkkým *-l'*) sú dobré slovenské slová, ktoré takto môžeme odporúčať valnému shromáždeniu Jazykového odboru Matice slovenskej na schválenie“ (tamže). Pokiaľ ide o naše doplnenie, v Historickom slovníku slovenského jazyka (1994, s. 524) sú doklady na slová *pilit'*, *pilovať*, *pilný*, *pilne*, *pilno*, *pilnovať*, *pilovný* súvisiace so základným významom ‚usilovný‘, ale aj s inými významami. Slovník slovenského jazyka (1963, s. 70) uvádza heslá *pilnovať*, *pilňovať* (trochu zastar.), *pilný* (aj význam ‚súrny, neodkladný‘), *pilne*, *pilno*, *pilnosť* bez štylistických kvalifikátorov. Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953 majú heslá *pilný*, *pilne*, *pilnosť* (1953, s. 274), aj ich ďalšie vydania, takisto ich má Príručka slovenského pravopisu (1973, s. 390).

Posledné vydanie Pravidiel slovenského jazyka z roku 2000, ani posledné vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka z roku 2003 tieto slová neuvádzajú. Slovník slovenských nárečí (2006, s. 794 – 795) dokumentuje bohaté využívanie týchto slov v slovenských nárečiach. Slovo *pilný* vo význame ‚usilovný‘ sa nachádza v oblasti gemerskej, nitrianskej, južnotrenčianskej, vo význame ‚neodkladný, súrny‘ v oblasti gemerskej, turčianskej, západoslovenskej. Slovník zachytáva aj deriváty tohto slova *píliť sa, pilne, pilno, pilnosť, pilnovanie, pilnovať, pilnovať sa, pilnovať si, pilnovník*. Pri hodnotení týchto slov, ale aj iných treba vychádzať z konštatovania E. Jónu, že najprv treba nájsť predbežné odôvodnenie, prečo treba tieto slová vylúčiť zo slovníka spisovného jazyka.

Napokon sa dotkneme názorov E. Jónu na súdobú jazykovú situáciu v článku *Spisovná slovenčina po vojne*, ktorý bol uverejnený ako úvodník v Slovenskej reči z roku 1947 (Jóna, 1947). Podľa neho aj v tomto prípade platí, že slovná zásoba sa mení v súvislosti so zmenami v spoločnosti. V článku autor analyzuje povojnovú situáciu, ktorá okrem závažných zmien politických, spoločenských, kultúrnych priniesla aj prenikavé zmeny v jazyku. Uvádza názory niektorých kultúrnych činiteľov, ktorí sa veľmi ostro a expresívne vyjadrujú o stave v našom spisovnom jazyku. Konštatácie ako „charakteristickou črtou istej časti slovenskej inteligencie je medziiným aj absolútny indiferentizmus k jazykovej kultúre materinskej reči“ (I. Kotvan), „Prznia nám reč – slovenskú reč!“ (I. Kotvan), „mnohí príslušníci tej vrstvy, ktorá vo vzájomnom styku používa spisovný jazyk, nespĺňajú základné predpoklady osvojenia si gramatiky v znesiteľnej miere“ (E. Pauliny), „Písané slovo slovenské dostáva sa po oslobodení do takého stavu, v akom bolo po prevrate z r. 1918: totiž do stavu hanebnej neúcty“ (J. Bodenek) a pod. E. Jóna konštatuje, že tieto „pesimistické hlasy o stave kultúry spisovného jazyka nie sú vecou len slovenskou a neozývajú sa len v našich časoch“ (Jóna, 1947, s. 2), pričom tieto často subjektívne dojmy majú spoločné pravdivé jadro a majú byť pre lingvistov upozornením, že otázkam jazykovej kultúry treba venovať v teórii aj v praxi naozaj zvýšenú pozornosť. „Spisovný jazyk je pre nás sústava výrazových prostriedkov, ktoré sú viac-menej ustálené tvarove i významove. Aby tieto prostriedky mohli slúžiť svojej najdôležitejšej úlohe dorozumievacej, majú byť známe rovnako každému príslušníkovi spisovného jazyka“ (tamže, s. 4). E. Jóna upozorňuje na to, že do jazyka „prichádzajú rozličné novoty zdnuka i zvonka. S tendenciou kolektívnou, smerujúcou k zrozumiteľnosti a jednotnosti, krížia sa v reči individuálne tendencie, smerujúce k výraznosti a odlišnosti. Okrem toho dostávajú sa k nám zvonka rozličné prvky jazykové, ktoré nezapadajú do sústavy nášho jazyka. Tak vznikajú rozličné odchýlky, ktoré sťažujú alebo i znemožňujú zrozumiteľnosť“ (tamže). Podľa E. Jónu sa používajú jednak cudzie prvky, tzv. barbarizmy, alebo nespisovné, nárečové tvary, ktoré sú pre spisovný jazyk nepotrebné alebo nesúce, jednak spisovné výrazové

prostriedky, ktoré sú samy osebe správne, no používajú sa v nesprávnom spojení, na nevhodnom mieste. Cudzie slová sa môžu používať ako medzinárodné termíny v obchode, technike, vo vede, kde prispievajú k pojmovej presnosti, ako napr. *automobil, elektrina, filozofia, gramatika, telefón* atď. Treba súhlasiť s vyjadrením E. Jónu, že „s českým jazykom máme spoločnú značnú časť slovného pokladu, ale zväčša so zachovaním osobitnej podoby hláskovej, tvarovej, i s osobitnou skladbou... Proti tým, ktorí z pohodlnosti a ľahkomyselnosti napodobňujú české výrazy a väzby, budeme brániť slovenské slová a ich ustálené spojenia (tamže, s. 5). Aj dnes je aktuálna jeho myšlienka, že „umelé a násilné tendencie zblížovacie i oddaľovacie v minulosti národu i jazyku škodili“ (tamže).

Vedecký výskum E. Jónu bol mnohostranný. Okrem dejín spisovnej slovenčiny mimoriadny prínos predstavuje aj jeho práca v oblasti jazykovej kultúry, súčasnej lexikológie a lexikografie, súčasných pravidiel slovenského pravopisu a pod. E. Jóna sa svojím prístupom k jazykovej kultúre a súčasnému slovenskému jazyku všeobecne prejavil ako objektívny jazykovedec s primeraným nadhľadom, rozvahou, nikdy nie s unáhleným záverom, pričom vždy zvažil všetky synchrónne aj diachrónne argumenty. K tomuto záveru som dospela nielen na základe analýzy príslušnej časti jeho diela, ale aj ako jeho blízka spolupracovníčka na Historickom slovníku slovenského jazyka. Táto spolupráca s prof. Eugenom Jónom zostane natrvalo pre mňa veľkou ct'ou.

Literatúra

- DVONČ, Ladislav: Slovenskí jazykovedci (1925 – 1975). Martin: Matica slovenská, 1987, s. 422 – 440.
- DVONČ, Ladislav: Slovenskí jazykovedci (1976 – 1985). Bratislava: Veda, 1997, s. 232 – 234.
- DVONČ, Ladislav: Slovenskí jazykovedci (1986 – 1995). Bratislava: Veda, 1998, s. 248 – 250.
- DVONČ, Ladislav: Slovenskí jazykovedci (1996 – 2000). Bratislava: Veda, 2003, s. 171 – 172.
- Historický slovník slovenského jazyka. III. (O – P /pochytka/). Ved. red. M. Majtán. Bratislava: Veda, 1994. (III. zv.)
- JÓNA, Eugen: Pilný, pilnosť. Slovenská reč, 8, 1940, No. 1, s. 39 – 43.
- JÓNA, Eugen: Spisovná slovenčina po vojne. Slovenská reč, 13, 1947, No. 1 – 2, s. 1 – 7.
- JÓNA, Eugen: Treba a načim. Slovenská reč, 7, 1939, No. 1 – 2, s. 226 – 233.
- JÓNA, Eugen: Zjaviť sa či objaviť sa? Slovenská reč 10, 1942, No. 1 – 2, s. 71 – 72.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Hlavná redakcia: J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava: Veda, 2003. Štvrté, doplnené a upravené vydanie pripravili a zredigovali: J. Kačala, M. Pisárčiková a M. Považaj.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava: Veda, 2000.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1940.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1953.
- Príručka slovenského pravopisu pre školy. Ján Oravec a Vincent Laca. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1973.

- Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zošit. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973.
- Slovník slovenského jazyka. II. (l – o). Ved. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960.
- Slovník slovenského jazyka. III. (p – r). Ved. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.
- Slovník slovenského jazyka. V. (v – ž). Ved. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965.
- Slovník slovenských nářečí. II. (L – P /povzchádzať/). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, 2006.
- STANISLAV, Ján: Treba – načím? Slovenská reč, 13, 1948, s. 254 – 255.

Ivor Ripka

Eugen Jóna ako lexikológ a lexikograf

RIPKA, I.: Eugen Jóna as a Lexicologist and Lexicographer. *Slovenská reč*, 75, 2010, No. 2. pp. 92 – 96. (Bratislava)

The paper presents theoretical and methodological solutions and a concrete analysis of elaboration of entries in an unfinished *Slovník spisovného jazyka slovenského* (Dictionary of Standard Slovak Language) – his incomplete first volume contains entries *a – južný* – that had been prepared by Anton Jánošík and Eugen Jóna. 63 parts of this dictionary were published in 1946 – 1949 by Matica slovenská. A conclusion that comes out from the analysis of the theory and practice of the dictionary, proves that Eugen Jóna by his creative participation on the work has significantly contributed to the development of the Slovak lexicology and lexicography.

1. V reminiscenciách pamätníkov mávajú vždy ostrejšie kontúry tie deje, udalosti či skutočnosti, ktoré v istom zmysle a rozmere prekonalí všednosť a každodennosť osobného i odborného života a pôsobenia. Dovolím si začať trocha osobne a pripomenúť obdobie, v ktorom som mal prvýkrát možnosť dlhšie a sústredenejšie počúvať výklady profesora Eugena Jónu o problematike koncipovania výkladových slovníkov národného jazyka. Roku 1962 som nastúpil na študijný pobyt vo vtedajšom Ústave slovenského jazyka SAV. Vedenie pracoviska mi umožnilo zoznámiť sa s výskumnou prácou všetkých vtedajších oddelení ústavu, a tak som spoznal aj lexikologicko-lexikografické oddelenie, ktoré v r. 1961 – 1965 viedol Eugen Jóna. Pán profesor mi svojím pokojným, taktným a profesionálne pedagogickým spôsobom približoval slasti a strasti slovníkárskej práce. Pracovníci oddelenia vtedy s minoriadnym úsilím koncipovali heslá *Slovníka slovenského jazyka*. Jeho jednotlivé zväzky (menovite tretí až piaty) vychádzali – a to bez akejkoľvek podpory modernej počítačovej techniky – v ročných intervaloch, a táto skutočnosť nás s odstupom rokov čoraz viac upútava.

1.1. Eugen Jóna sa na príprave vydania všetkých zväzkov *Slovníka slovenského jazyka* podieľal skutočne mnohoaspektovo a kontinuálne. Z údajov informujúcich o účasti jednotlivých jazykovedcov v príslušných zväzkoch SSJ vychodí, že čítal koncepty väčšej časti hesiel I. zväzku SSJ a odporúčal ho vydať, redigoval časť hesiel II. zväzku (a takisto ho posudzoval a odporúčal vydať). Podobnú výraznú účasť mal aj na príprave ďalších zväzkov (tretieho až piateho), vychádzajúcich v rokoch, v ktorých viedol lexikologicko-lexikografické oddelenie ústavu (1963 – 1965). V šiestom zväzku SSJ sa prezentoval aj ako autor; pripravil rozsiahlu kapitolu *Slovenské miestne názvy a obyvateľské mená*, ktorá sa neskôr využila aj v *Pravidlách slovenského pravopisu*. Nemožno pochybovať o tom, že pri tejto tvorivej práci využil a zúročil poznatky a skúsenosti, ktoré získal pri koncipovaní *Slovníka spisovného jazyka slovenského*. A práve toto dielo by sme chceli komentovať podrobnejšie.

2. Po vzniku Československej republiky v r. 1918 začala už r. 1921 obnovená Matica slovenská pripravovať vydanie výkladového slovníka, ktorý by „obsahoval celý slovný poklad slovenský od najstarších čias.“ Roku 1925 vydala pravidlá (inštrukcie), podľa ktorých bolo treba excerptovať materiál pre tento slovník. V Jazykovednom odbore MS sa r. 1940 ustanovila kancelária pripravovaného slovníka, ktorá potom organizovala vypisovanie materiálu z diel popredných slovenských spisovateľov, básnikov, ale i z kníh tzv. vecnej literatúry vedeckej i praktickej, z kalendárov a z časopisov. Robila sa alebo tzv. úplná excerptcia, t. j. vypisovala sa každé slovo s osobitným významom z určitej knihy, alebo tzv. čiastočná excerptcia, pri ktorej sa vypisovali len vybrané slová a frázy. Podľa údajov publikovaných v 1. zošite *Slovníka spisovného jazyka slovenského* (SSJS) sa takto „získalo z 250 kníh do 400 000 lístkov s dokladmi zväčša vyberanými. Z tohto materiálu nie síce absolútne úplného, ale dostačujúceho, sa zostavovali jednotlivé heslá slovníka, ktorý v porovnaní s inými bude strednej veľkosti.“

3. *Slovník spisovného jazyka slovenského*, ktorý začal vychádzať v Turčianskom Svätom Martine v jubilejnom roku 1946, na sté výročie vydania *Nauky reči Slovenskej* Ludovíta Štúra, pripravovali či zostavovali prof. Dr. Anton Jánošík a prof. Eugen Jóna. Eugen Jóna bol v tom čase už pracovníkom (referentom) Jazykovedného odboru Matice slovenskej, ktorá dvojtýždenne vydávala jednotlivé zošity so slovníkovými heslami. Štefan Peciar v doslove k akademickému *Slovníku slovenského jazyka* (VI. diel; 1968, s. 319) konštatoval, že autori tento dokladový slovník koncipovali podľa vzoru *Průručného slovníka jazyka českého*. Podľa úvodných formulácií z 1. zošita SSJS „cieľom matičného slovníka spisovnej slovenčiny je zachytiť v citátoch a vysvetliť všetky slová bežné v súčasnom jazyku slovenských vzdelancov, ako sú použité v dielach slovenských spisovateľov od Jána Kalinčiaka až po Margitu Figulí a iných súčasných spisovateľov. V slovníku budú aj výrazy nárečové, ktoré jednotliví spisovatelia použili v literárnych dielach.“

4. Neúplný prvý diel *Slovníka spisovného jazyka slovenského*, obsahujúci heslá **a – južný**, vychádzal v rokoch 1946 – 1949. Vyšlo 62 zošitov tohto diela; 17 973 hesiel je spracovaných na stranách číslovaných 1 – 989. V prvom zošite zostavovatelia (autori) avizovali, že celé dielo sa rozdelí do troch zväzkov. Úvod, skratky, zoznam prameňov i titulný list sa mali pripojiť k hotovému prvému zväzku, v ktorom plánovali spracovať heslá písmen **A – K**. Vydávanie ďalších zošitov SSJS bolo však zastavené administratívnym zásahom, a tak v I. zväzku chýbajú nielen heslá písmena K, ale aj prezentácia koncepcie diela, jeho teoreticko-metodologických východísk. Základné zásady spracovania slovníka sa teda pokúsime priblížiť a komentovať konkrétnou analýzou niektorých slovníkových hesiel.

5. Heslové slovo uvádzané v záhlaví heslovej state má v SSJS kodifikovanú pravopisnú podobu (podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1940, ktoré vydala

Matica slovenská) a je vysádzané polotučným typom písma vo svojom základnom pravopisnom, resp. pomenúvacom tvare. SSJS nepoužíva hniezdovanie; všetky typy odvodených slov sa spracúvajú ako samostatné heslá, pričom výklady ich významov sú rôznorodé, napr. **Burgund'an**, -a m. *obyvatel' Burgundska*; **Burgund'an**ka, -y f. *k Burgund'an*; **Burgundsko**, -a n. *kraj vo Francúzsku*; **burgundský** adj. *k Burgund'an a Burgundsko. Burgundské víno spáli ťa* (Ben., Lunapark 27). Nesprávne (ne-episovné) slová alebo nesprávne podoby heslových slov sa označujú hviezdíčkou, napr. ***blb**, -a m. čes. = *hlupák idiot, sprosták...*; ***blbnúť**, -em, -nú impf. čes. = *stávať sa alebo byť hlúpy, idiotom...*; ***caesar**, -a m. = *cézar*; ***červánky**, -kov. m. pomn. kniž., bás. *zore*; ***čašník**, -a m. = *čašník*; ***falsifikát**, -u m. arch. = *falzifikát*; ***feuilleton**, -u m. (franc.) = *fejton*; ***firhánok**, -nka m. (nem.) vulg. *záclona* atď. Ako vidieť už z týchto ukážok, všetky kvalifikátory (gramatické i štylistické), výklady i doklady – fakticky kompletná heslová stať – majú v SSJS rovnaký stupeň veľkosti písma.

5.1. SSJS uvádza aj údaje o pôvode slov, ktoré sú najčastejšie umiestnené v zátvorkách hneď za gramatickou charakteristikou, t. j. pred štýlovým hodnotením slov (pred príslušnými štylistickými kvalifikátormi; porov. ukážky hesiel). Pri niektorých cudzích slovách sa za skratkou jazyka uvádza aj výslovnosť. Tieto základné konštatácie o lexikografickej praxi SSJS možno prirodzene ilustrovať množstvom príkladov; v nasledujúcom výbere predstavíme iba niektoré najpreukaznejšie. V tejto časti uvádzame výklad slov iba fakultatívne, a to vtedy, ak sú to slovenské ekvivalenty cudzích heslových slov. Ukážky využívania kvalifikátorov demonštrujeme na týchto heslách: **bodega**, -y (gen.pl. *bodieg*) f. (špan.) *vináreň*; **cézi**um, -ia n. (lat.) chem.; **cezúra**, -y f. (lat.) poet. ...; **cicerónsky** adj. (lat.)...; **compagnie** f. neskl. (franc., čítaj *kompaňi*) = *kompánia*...; **cottage**, -e f. (angl.; čítaj *kotydž*)...; **criket**, -u m. (angl., čítaj *kriket*) = *kriket*...; **croquet**, -u m. (franc., čítaj *kroket*) = *kroket*...; **čičerónsky** adj. (tal.) *ciceronský*; **derviš**, -a m. (perz.)...; **fábor**, -a m. (franc.)...; **fafrnok**, -nka m. (franc.) *malý kus*; **fagot**, -u m. (tal.)...; **fach**, -u m. (nem.) ľud. *odbor*; **faraón**, -a (pl. -ni) m. (kopt.)...; **farizej**, -a m. (hebr.)...; **fátel'**, -tľa m. (maď.) ľud. *závoj*; **fertucha**, -y f. (nem.) ľud. *zástera*; **fest** adv. (nem.) vulg. *pevne*; **fešanda**, -y f. (nem.) fam. *švihaňa*; **fetiš**, -a m. (port.) *modla*; **fez**, -a m. (tur.)...; **filiasta**, -u m. (lat.) arch. *farník z filie*; **filister**, -tra m. (hebr.) *malomešťan*; **firhánok**, -nka m. (nem.) vulg. *záclona*; **chinín**, -u m. (špan.)...a pod. Niektoré údaje o pôvode slov (etymológia) sú v súčasnosti už prekonané.

5.2. A. Janošík a E. Jóna v svojom slovníku najčastejšie používali výklad pomocou opisu. Príslušný význam slova (resp. významy polysémických heslových slov) ilustrujú a konkretizujú doklady, ktoré ukazujú, ako sa výkladové slovo uplatňuje v kontexte, akú má spájatelnosť. Pre SSJS je typické, že zostavovatelia nevyužívajú iba krátke dokladové spojenia, ale v heslovej stati uvádzajú dlhé doklady

z vyexcerpovanej literatúry, a to vždy aj so skratkou – dnes už nie vždy jednoducho dešifrovateľnou – prameňa. Výklady sú vytlačené kurzívou; podobne sa v dokladovej časti uvádzajú tvary príslušných heslových slov. Napríklad: **diktatúra**, -y f. (lat.) *neobmedzená vládna moc, vláda jednotlivca al. jednej politickej strany*. Veď je to *diktatúra*, diktátorské zasahovanie do pracovného trhu (Urb., V osídl. 302).

5.3. Spracovanie homonym v SSJS je podľa nášho názoru trocha neparitné či nejednotné, no treba pripomenúť, že nemáme k dispozícii zásady, podľa ktorých ich Anton Jánošík a Eugen Jóna hodnotili; vychádzame iba z rozboru slovníkových hesiel. Prípadov „klasickej“ homonymie, ktorá sa v súčasnej slovenskej lexikografii označuje číselným indexom, je v SSJS pomerne málo. Prezентujú ju napr. homonymá **čelo**, -a (gen. pl. *čiel*) n. **I. I.** anat. *predná horná časť hlavy* (a ďalšie dva významy polysémického slova) a **čelo**, -a n. **II.** (tal.) *strunový hudobný nástroj*. Podobne – teda s uvedením rímskej číslice – sa spracúvajú homonymá **exponent**, -a m. (lat.) **I.** *dôverník, zástupca, splnomocnenec* a **exponent**, -u m. (lat.) **II.** matem. *mocniteľ al. odmocniteľ*. Slová **banka**, -y (gen. pl. *bánk*) f. (franc., nem.) *peňažný ústav* a **banka** -y (gen. pl. *baniek*, zried. *bánk*) f. demin. *k baňa, nádobka na spúšťanie krvi* sa spracúvajú ako samostatné heslá. Heslo **box**, -u m. (angl.) sa spracúva ako polysémické slovo (bez dokladov), teda **1.** *zápas päťami*. **2.** *ohradené oddelenie (v kaviarňi ap.)*. **3.** *druh vyrobenej kože*. **4.** *krém na obuv*.

6. So záujmom sme sledovali spracovanie v SSJS zaregistrovaných cudzích zemepisných názvov a obyvateľských mien. Je prirodzené, že sa v nich „povinne“ odráža doba vzniku slovníka; zemepisné názvy (napr. ich pravopis) prešli v priebehu liet viacerými zmenami. Slovník napr. ešte uvádza obyvateľské meno **Atéňan**, -a m. *obyvateľ Atén* (pri hesle **Atény** sa pripomína ešte aj archaická podoba *Athény*); dnes sa už jednoznačne presadil frekventovaný sufix **-čan** (podoba **Aténčan**). V odseku 5. spomínaná podoba obyvateľského mena **Burgund'an** ostala dodnes nezmenená a zaregistrúva ju aj najnovší *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Uvádza sa heslo **Gael**, -a m. (čítaj *Gél*) *príslušník keltského kmeňa v Škótsku, Írsku* a **gaelsky** (teda aj v tomto prípade sa akceptuje pravidlo o rytmickom krátení) adj. *ku Gael*. Trocha prekvapujúco sa spracúvajú heslá **Čil'an**, **Čilen** (spoluheslá sú tu výnimočné) -a m. *obyvateľ juhoamerického štátu, Čily* a **čilsky** (i *čilský*) adj. *týkajúci sa Čily, pochádzajúci z Čily*, pričom základný tvar **Čile** sa neuvádza. Pri písmene **CH** sa potom zaregistrúva heslo ***chilský** = *čilský* (teda iba odkaz) a **Chile**, -y f. (čítaj *Čile*) *štát v Južnej Amerike*.

7. Najnovšia súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov *Slovenskí jazykovedci* (Bratislava: Veda 2009) uvádza, že profesor Eugen Jóna pracoval v oblasti výskumu dejín slovenského jazyka, dejín slovenskej jazykovedy, slovenských nárečí, súčasného slovenského spisovného jazyka, najmä v oblasti výskumu slovnej zásoby jazyka (lexikológia, lexikografia), a v oblasti jazykovej kultúry.

ry a jazykovej výchovy. Jeho pracovný výskumný záber bol obdivuhodne široký. Výrazný osobnostný prínos Eugena Jóna pre slovenskú lingvistiku a špeciálne pre lexikológiu a lexikografiu jednoznačne dokumentuje a potvrdzuje aj torzo *Slovníka spisovného jazyka slovenského*, pozitívne ovplyvňujúceho koncepciu i koncipovanie hesiel *Slovníka slovenského jazyka*.

Štefan Švagrovský

SPISOVNÁ SLOVENČINA PRED A PO REVOLÚCII 1848/49 (EPIZÓDA S TZV. STAROSLOVENČINOU)

Švagrovský, Š.: Literary Slovak Language and after Revolution 1848/49 (Story with the So-called Old Slavonic Slovak). Slovenská reč, 2010, No. 2, pp. 97 – 116. (Bratislava)

Slovak evangelical intellectuals led by Ľudovít Štúr made on 14th February 1843 at the Evangelic lycée in Bratislava decision to establish the Middle Slovak language as a new nationwide literary language. Nevertheless, some Slovak intellectuals, either Catholic or Evangelic ones, disapproved new Slovak literary language from the very beginning. They were headed by J. Kollár. Despite of his authority, the new Slovak language has spontaneously been accepted within the Slovakia region already before the Revolution in 1848 – 1849. The situation has been gradually changed after the Revolution, when J. Kollár became to be the governmental secretary for the Slovaks in Vienna. On the initiative of him, the Austrian government, after the Revolution, did not implement, as it was generally expected, the Middle Slovak language of Ľudovít Štúr as an official and literary language for all Slovaks; it implemented so-called Old Slavonic language, which, factually, was the Czech language with some small variations of the Slovak language (especially in the field of grammar and lexis). This artificial, unnatural language was used officially and in the teaching process only to the year 1859. Then it was officially cancelled by the Austrian government in 1861.

1. Krátky pohľad do histórie jazykovej otázky

Od konca 18. storočia sa v duchu osvietených ideí stáva najvhodnejším prostriedkom vzdelávania ľudu, resp. národa, jeho vlastný národný jazyk. Uvedomili si to v Uhorsku všetky národnosti, teda aj Slováci, no tí až do 40. rokov 19. storočia nemali vlastný celonárodný spisovný jazyk. Prvý spisovný jazyk sme si – ako to napísal Samo Czambel – požičali od Čechov v 15. storočí a priniesli nám ho českí osadníci – husiti, ktorí v Uhorsku nachádzali útočisko pred prenasledovaním (Czambel 1902). Tak sa čeština, prvý reformačný jazyk, dostala do Horného Uhorska (Partes superior) medzi domáce slovenské obyvateľstvo. Keď sa po roku 1440 stal Ján Jiskra z Brandýsa (bol však katolík, nie husita!) kapitánom a vojenským správcom Hornej zeme, jeho podriadení velitelia komunikovali nielen s domácim slovenským obyvateľstvom, ale aj s uhorskými krajinskými inštitúciami v češtine. Kráľ Matej Korvín, Jiskrov chránenec, bol vychovaný v Čechách a češtinu dobre ovládal (Galeottus Martius, 2005). Ale nie Jiskra a jeho husitskí žoldnieri boli tou rozhodujúcou silou, ktorá posilnila a na niekoľko storočí upevnila pozície češtiny v slovenskej spoločnosti. Tou hlavnou a rozhodujúcou silou bola až náboženská reformácia, najprv husitská, potom lutherská, ktoré uviedli češtinu do evanjelickej cirkvi ako bohoslužobnú reč. Hoci bohoslužobným jazykom slovenských katolíkov bola latinčina (a zostala ním až do 2. vatikánskeho koncilu v r. 1962 – 1964) aj katolícki kňazi v kostoloch kázali v tej dobe po česky. V cirkevnej i svetskej spisbe čeština zmohut-

nela na Slovensku hlavne v 16. a 17. storočí a pre evanjelikov i katolíkov bola jazykom ich písaných literárnych prejavov, dnešnými slovami povedané, spisovným jazykom príslušníkov slovenskej národnosti.

V 17. storočí vzdelanci oboch konfesií začínajú v spisbe češtinu slovenčiť, ale situácia sa začala meniť po nástupe protireformácie: slovenskí katolíci v slovenčení pokračovali, ale slovenskí evanjelici v záujme obrany svojej viery a svojho reformačného jazyka – češtiny prestávali slovenčiť a začali sa vracieť späť k jej presnej spisovnej norme. Protireformácia, resp. rekatolizácia „obrátila u slovenských evanjelikov vývin, ktorý za reformačného obdobia inklinoval dosť zrejme k utvoreniu slovenského spisovného jazyka, späť k češtine“ (podrobnejšie Pauliny, 1983 a Ďurovič, 2004).

Osvietenská doba v otázke celonárodného spisovného jazyka ostro rozčesla oba konfesionálne tábory: katolík A. Bernolák svojou výzvou „Slováci píšete po slovensky! a vydaním slovenskej gramatiky (*Grammatica Slavica*, 1790) dal Slovákom prvý domáci spisovný jazyk a (opäť Czamblom povedané) „požičaný“ vrátil. Už pred vydaním spomínanej gramatiky mal hlavný podiel na vypracovaní kolektívneho diela o slovenskom pravopise *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* – 1787). Bernolákova slovenčina sa sformovala z kultúrnej západoslovenčiny v tej podobe, v akej sa utvárala v trnavskom kultúrnom centre a v tam vydávanej katolíckej spisbe, ale keďže chcel dať Slovákom celonárodný spisovný jazyk, postavil sa sčasti (ako to napísal E. Pauliny) aj proti tejto kultúrnej západoslovenčine, najmä však proti tomu, čo v nej pokladal za české prvky, ktoré sa nevyskytovali v staršej trnavskej tlačenej spisbe (Pauliny 1983).

Proti Bernolákovej slovenčine sa postavili slovenskí evanjelickí vzdelanci na čele s Jurajom Ribayom (jeho nepomaďarčené meno bolo Ryba), najlepším znalcom po česky písanej literatúry v Uhorsku, a ich českí protektori na čele s katolíckym kňazom Josefom Dobrovským, narodeným „v Slovensku“ (tak to píše vo svojej žiadosti o vízum pred študijnou cestou do Švédska (v roku 1792). J. Ribay v liste Dobrovského z 3. 9. 1787 nazýva jazyk slovenských katolíkov hatlaninou (ganz kauderwelisch) a o Bernolákovej „Dissertatii“ sa vyjadruje, že nikoho nezíska k nasledovaniu. U Dobrovského a časti českých vzdelancov už badať (podľa niektorých historikov) „prvé rozpínanie krídiel mocenských snáh mladej českej buržoázie smerom na východ Habsburskej ríše“. Má o tom svedčiť list J. V. Zlobického, profesora češtiny vo Viedni z 15. 11. 1787, v ktorom ihneď po vydaní Bernolákovej „Dissertatie“ vyzýva Dobrovského, aby zorganizoval vystúpenie pražských a olomouckých seminaristov, prípadne sám prehovoril proti slovenským novotám, lebo hrozí nebezpečenstvo, že v novej reči a pravopise bude vydaných toľko kníh, koľko bolo vydaných doteraz českých. Dobrovský zdieľal Zlobického obavy zo straty možných najbližších spojencov v habsburskej ríši, ako to vidieť v jeho liste z 28. 4. 1788 (Eliáš 1991).

Ďalších šesťdesiat rokov predstavitelia vzdelancov oboch konfesií zotrávajú v otázke spisovného jazyka v „zákopovej vojne“. Bernolákovci sa snažia získať stúpcov češtiny pre nový slovenský spisovný jazyk, tí sa naopak snažia presvedčiť bernolákovcov, aby sa vrátili späť k češtine. Jedna aj druhá konfesia má osobitné cirkevné školy, kultúrne inštitúcie, spolky a pod.

2. Maďarizácia a jej dôsledky na formovanie spisovného jazyka

Štátna idea vytvoriť z Uhorska národný štát Maďarov začala klíčiť už za vlády Jozefa II. Jeho povýšenie a uzákonenie nemčiny ako úradného jazyka v celej ríši vyvolalo v Uhorsku mohutnú vlnu maďarského šľachtického nacionalizmu. Zasadanie uhorského snemu po jeho smrti v rokoch 1791 – 1792 sa nieslo v znamení obrovskej eufórie z návratu svätoštefanskej koruny z Viedne do Budína. Táto eufória zachvátila Pešť. Zdôrazňovanie maďarstva (magyarság) a nadšenie vlasteneckej šľachty nebrali konca. Jazykom vlasti (honi nyelv) sa stáva len maďarčina. Uznesenia snemu z rokov 1791 – 1792 umožnili, aby sa na vyšších školách začala vyučovať maďarčina ako povinný predmet a aby aj učitelia ľudových škôl ovládali maďarčinu a mohli ju taktiež vyučovať. Bol to prvý krok, ktorý na uhorských školách otváral bránu nielen pre vyučovanie maďarčiny, ale stále viac aj pre jej presadzovanie sa ako vyučovacieho jazyka v nemaďarských oblastiach krajiny.

Na sneme roku 1805 presadila maďarská šľachta ďalší zákon v prospech maďarčiny ako úradného jazyka v Uhorsku. Podľa čl. 4 uhorské sudy a stolice dostali právo používať maďarčinu namiesto latinčiny v styku s miestodržiteľskou radou v Prešporku a Uhorskou kanceláriou vo Viedni a aj vo vnútornom úradovaní. Vznikajú prvé plány na pomadžarčovanie nemaďarských národností. Jeden z nich vypracoval barón Alojz Mednyanszky pod názvom *Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában*. (*Vlastenecké úvahy o rozšírení maďarského jazyka*) a uverejnil ho v roku 1822 v *Tudományos Gyűjtemény* (vedecký zborník). Vzhľadom na to, že pomadžarčenie pospolitého slovenského ľudu odhadoval na 50 až 100 rokov, môžeme ho považovať za umierneného maďarizátora.

Ideologickým a politickým základom, z ktorého úplne organicky vyrastali a na ktorom sa budovali snahy nielen o zavádzaní maďarčiny ako štátneho jazyka, ale fakticky aj celá maďarizácia, bola koncepcia feudálno-stavovského „natio hungarica“, kam v minulosti patrili všetci príslušníci vládnucej feudálnej triedy, šľachta, bez ohľadu na národnostný pôvod. Spočiatku šlo fakticky iba o zámenu latinčiny maďarčinou v úradnom styku príslušníkov tohto stavovského „národa“. Postupne však, ako sa pojem „národ“ demokratizoval a začali sa do neho zahrňovať aj nešľachtické, meštianske a roľnícke vrstvy, pojem „uhorský“ sa čoraz väčšmi začína zamieňať s pojmom „maďarský“, a s tým ruka v ruke postupuje aj maďarizačné úsilie. Pri presadzovaní maďarčiny u nemaďarského, najmä slovenského obyvateľstva, sa už od

začiatku 19. storočia stále častejšie vyskytujú prejavy národnostnej neznášanlivosti a miestami aj násilnosti (Rapant 1927, 1931; Tibenský 1965 a iní). Treba však povedať, že za svoj vlastenecký jazyk – maďarčinu prijíma dobrovoľne drvivá väčšina slovenského zemiaľstva, spontánne si ju osvojuje a maďarčí sa aj fakticky. Jej príklad nasleduje o niečo neskôr aj časť slovenského meštianstva.

Úspešný nástup maďarizácie na začiatku 19. storočia spôsobil, že slovenčina sa prestala uplatňovať ako jazyk so spoločenskou funkciou – *prestalo sa v nej administrovať*. Zostali jej len funkcie literárneho jazyka a v náboženskej oblasti – podľa vierovyznania: u katolíkov sa používala *berňolákovčina*, u evanjelikov čeština (*bibličina*).

V roku 1833 uhorský snem prijal zákon, ktorý okrem *rozšíreného používania maďarčiny* v úradnom styku medzi Miestodržiteľskou radou a župami, ďalej pri uhorských súdoch všetkých stupňov, v ktorom vyslovene nariaďuje v §§ 3 a 4, že od vydania tohto zákona sa do verejných úradov a súdov nemá prijívať a ani pripustiť k pravotárskeým skúškam žiadna osoba, ktorá neovláda maďarský jazyk.

Ďalšie zákony z r. 1836 a najmä z rokov 1840 a 1844 vydobývajú maďarčine výlučné postavenie úradného a rokovacieho jazyka v celej štátnej správe Uhorska, ba šírenie maďarčiny silne zasahuje aj na pole cirkevného života a do uhorského školstva. Na všetkých školách v Uhorsku sa *maďarčina stáva vyučovacím jazykom*. Do troch rokov sa musela matričná agenda viesť len v maďarčine, a to aj v čisto slovenských cirkevných obciach. Za farárov a kazateľov sa mohli vysväcovať, resp. ustanovovať len tí, ktorí ovládali maďarský jazyk.

Túto agresívnu nacionálnu a jazykovú politiku sa maďarské vládnuce kruhy a politickí publicisti snažili odôvodniť strachom z panslavizmu slovanských národov v Uhorsku. Ten mátal maďarský duchovný život už od 90. rokov 18. storočia (Kazinczy, J. Batsányi, M. Révai, S. Decsy), od tretieho delenia Poľska v r. 1795. Maďari v ňom videli predobraz záhuby Uhorska, a po potlačení poľského povstania Ruskom v r. 1830 tento strach z veľkého slovanského „moloča“ (Ruska) mimoriadne zosilnel.¹

3. Bratislavské evanjelické lýceum a L. Štúr

Koncom septembra 1840 sa L. Štúr po dvojročnom štúdiu v Halle vrátil do Bratislavy. V tom istom roku zhodou okolností sa z trojročného väzenia vrátil E. Kossuth, bojovne naladený a s novým národným programom. A do tretice v tom istom roku 1840 bol 10. septembra zvolený za generálneho inšpektora evanjelickej cirkvi v Uhorsku gróf Károly Zay, ktorý sa v nástupnej reči otvorene vyslovil za

¹ Maďarské vládnuce kruhy svoju agresívnu politiku voči slovanským národnostiam v Uhorsku v 19. storočí ospravedlňovali strachom z vešty J. G. Herdera, ktorý im predpovedal, že maďarstvo bez súkmeňovcov a jazykovej príbuznosti sa roztopí v slovanskom a germánskom mori.

nekompromisnú maďarizáciu Uhorska. Ďalšie roky ukázali, že to boli osudové roky pre týchto troch predstaviteľov tzv. reformného obdobia uhorských dejín.

Po návrate z Nemecka pokračoval Štúr na lýceu v prednáškach a cvičeniach. Keďže v školskom roku 1837/38 bol zástupcom profesora J. Palkoviča, chcel znova zaujať svoje predchádzajúce miesto a po menovaní za profesora chcel dosiahnuť verejnoprávny status katedry, aby po prípadnej Palkovičovej smrti nezanikla. Štúrovo menovanie za riadneho profesora mal schváliť miestny, resp. obvodný konvent, ale pre nesúhlas generálneho inšpektora (dozorcu) evanjelickej cirkvi v Uhorsku grófa Csömöri Zay Károlya (tak sa uvádza plné meno tohto majiteľa rozsiahleho panstva v Uhrovci a Bobrovci) sa od jesene 1841 stal opäť len neplateným suplantom. V tejto pozícii Štúr vyučoval do 11. októbra, keď mu školský inšpektor J. Bajcsi zakázal vyučovať. Štúr napriek zákazku vyučoval ďalej, až kým mu to nezakázal bratislavský miestny konvent. Hoci superintendenti Jozeffy a Seberíny sa za Štúra postavili, väčšina profesorov lýcea (Maďari a Nemci) sa vyslovila proti tomu, aby Štúr zastával miesto námestníka profesora na katedre. Zay 9. mája 1844 rozhodnutie miestneho konventu potvrdil. Účinkovanie Štúra sa tak na lýceu definitívne skončilo. Väčšia časť jeho študentov pokračovala v štúdiu na lýceu v Levoči. Superintendencia mu ponúkla farský úrad, ale Štúr ponuku neprijal (cítil sa viac učiteľom ako farárom).

Už od návratu z Hale sa začínajú útoky na Štúra pre jeho národnobuditeľskú činnosť, a to zo strany sfanatizovaných maďarských vlastencov. Množia sa útoky novin, ktoré obviňujú slovenskú evanjelickú mládež na lýceu z panslavizmu a vlastizrady. Útoky vyvrcholili, keď delegácia slovenských evanjelikov podala vo Viedni sťažnosť (rekurz) proti násilnej maďarizácii škôl a cirkvi. Delegácia vedená superintendentom P. Jozeffym odovzdala sťažnosť 4. VI. 1642 Metternichovi a 5. VI. Kollowratowi. V sťažnosti sa uvádzali viaceré jazykové požiadavky (napr. zachovanie latinčiny pri vedení matrik a češtiny pri bohoslužbách) zamestnanie slovenského cenzora, zriadenie slovanskej katedry na peštianskej univerzite, potvrdenie slovanskej katedry na bratislavskom lýceu, resp. zriadenie podobných ústavov v ďalších evanjelických lýceách.

L. Kossuth vo svojich novinách *Pesti Hirlap*, ktoré založil hneď po vyjdení z väzenia (nemusel čakať tri roky ako L. Štúr) označil petíciu za vlasti nebezpečný čin, za zradu uhorskej vlasti a vyhlásil, že Slováci nemajú právo pokladať sa za národ. „V Uhorsku je všetko – pôda, právo, história – jedine maďarské. Slováci, Rumuni, Srbi, Rusíni sú len ľud. V Uhorsku majú právo a povinnosť byť národom len Maďari.“ (*Pesti Hirlap* 26. VI. 1842). Jeho noviny, ktoré sa stali tribúnou maďarskej strednej šľachty (tzv. strany pohybu) v národnostnej otázke zaujímali extrémne šovinistické stanoviská. Keď vyšiel Kossuth z väzenia ako maďarský hrdina, zdal sa mu dovedajší postup maďarizácie nedostatočný. Keď v roku 1841 gróf I. Széchenyi

vydal spis *Kelet népe* (Ľud východu), v ktorom sa tento „najväčší Maďar“ postavil proti násilným metódam šírenia maďarského jazyka a maďarizácie, pustili sa s ním do ostrej polemiky L. Kossuth, F. Pulszky (rodák z Prešova) a gróf D. Vay. Tento rozhladený a rozvážny Maďar (Széchenyi) intuitívne predvídal, že národnostná otázka sa stáva v Uhorsku kľúčovou otázkou politického života, a teda i kľúčovou otázkou perspektív maďarského národa. Nabádal preto sfanatizovaných kossuthovských vlastencov k trezlivejšiemu postoju k národnostiam, ale nepomohlo to. Smer maďarskej národnostnej politiky v Uhorsku od konca tridsiatych rokov neudával Széchenyi, ale Kossuth. Heslo jedna vlasť, jeden národ, jeden jazyk už pevne vzala do rúk strednošľachtická liberálna opozícia. Ovládla politickú a správnu moc v župách, réžiu rozhodnutí správnych zborov v protestantských cirkvách oboch vyznaní (evanjelikov i kalvínov), udávala tón spoločenského a kultúrneho života vidieckej šľachty, z jej radov vychádzala aj najpočetnejšia právnicko vzdelaná inteligencia (Mésároš 2004).

4. Štúrova dilema v otázke spisovného jazyka

„My sme v pravem očistič“ – žaloval sa Štúr Palackému i Godrovi v liste z apríla 1836 – „poněvadž píšíce pouhou češtinou, našemu pospolitému lidu přístup ke čtení zamezujeme, ukloníce se pak k nářečí našemu, od Čechu se odterhujeme“ (Listy L. Štúra IV, 1999; ďalej LLŠ). V tom čase ešte ani Štúr, ani jeho vrstovníci, nevideli z tejto dilemy iné východisko, len pokračovať v poslovenčovaní češtiny, tak ako to začal J. Kollár, v nádeji, že Česi vyjdú v tomto smere Slovákom v ústrety a že vzájomnými ústupkami sa podarí vytvoriť československý jazyk. Kollárova Čítanka v silne slovakizovanej češtine, ktorá vyšla v roku 1826, mala byť vzorom pre vznik tohto jazyka. V pravopisných pravidlách tejto českoslovenčiny, pripojených k Čítanke, videl bernolákovec J. Hollý krôčik k slovenčine a cestu k zjednoteniu oboch vtedy na Slovensku používaných jazykov. Toto Kollárovo poslovenčovanie češtiny však narazilo na rozhodný odpor vedúcich predstaviteľov českého národného obrodzenia na čele s J. Jungmannom a F. Palackým, ktorí Kollárovo snaženie vytvoriť takýto československý jazyk odmietli. Kollár napriek tomu češtinu aj naďalej poslovenčoval (ako o tom svedčí jeho „úpelne“ vydanie *Slavy dcéry* z r. 1832), ale keď mu Jungmann v liste 25. IX. 1838 oznámil, že o jeho pripravovanú knihu *Sláva Bohyně a původ jména Slávův či Slavjanův* nie je v Čechách záujem, vydal ju, tak ako všetky ďalšie diela, v čistej češtine.

Pred rokom 1840 nebol ešte Štúr rozhodnutý odstúpiť od češtiny, ako o tom svedčí jeho list z roku 1837 adresovaný C. Zochovi (LLŠ, IV, 1999).

Diskusie o novom spisovnom jazyku, ktorý by zjednotil oba konfesijné tábory, sa začali po návrate z Halle v r. 1840 v kruhu študentov na lýceu a mali dôverný charakter. Rok predtým Štúrovi priaznivci vydali oslavnú báseň na J. Hollého

a verejne tak vyjadrili túžbu po zjednotení oboch konfesiónálnych táborov po nájdení spoločného celonárodného spisovného jazyka. V dôvernom kruhu na bratislavskom evanjelickom lýceu za účasti Ľ. Štúra, J. Francisciho, J. Kalinčiaka, S. Vozára, J. Gábera-Lovinského a S. Štúra, mladšieho brata Ľudovíta, sa 14. februára 1843 rozhodlo o zavedení strednej slovenčiny za celonárodný spisovný jazyk. Ľ. Štúr toto rozhodnutie (ako dôverné) oznámil aj do zahraničia v listoch tým slavistom, s ktorými udržiaval najužšie styky. Na jej verejné vyhlásenie sa ešte čakalo, pretože sa bolo treba dohodnúť s predstaviteľmi bernolákovcov. J. Gáber-Lovinský 24. júna 1843 v mene štúrovcov napísal v novej slovenčine list J. Hollému, v ktorom pod vplyvom jeho *Ódy na Bernoláka* sa prihlasujú k Bernolákovmu ideovému odkazu. Najväčšiemu bernolákovskému básnikovi v ňom oznámili, že sa rozhodli písať spisovnou strednou slovenčinou. Hodža a Štúr, po porade s Hurbanom na jeho fare v Hlbokom, kde sa uskutočnilo záverečné rokovanie o spisovnej slovenčine, odišli na Dobrú Vodu k slepému a dokaličenému Hollému akoby vyprosiť si schválenie a požehnanie pre svoj počín. Až po tomto Hollého schválení bola 26. – 28. augusta 1844 na zakladajúcej schôdzke vydavateľského spolku *Tatrín* verejne vyhlásená stredná slovenčina za *slovenský spisovný jazyk* a výbor spolku uložil Štúrovi pripraviť gramatiku a v nej sa „pridržať slovenčiny, ako sa v horných Tatrách, najmä v Liptove hovorí, lebo je táto gramatikálne za najodchodnejšiu, najčistejšiu a najráznejšiu slovenčinu uznaná.“ Tak sa nový spisovný jazyk uviedol do praxe skôr ako vyšli jeho pravopisné a gramatické pravidlá.² Je pochopiteľné, že jeho úzus nemohol byť jednotný.

² Štúr chcel pôvodne nový spisovný jazyk uviesť v novinách, nie v literárnej spisbe, ako sa to stalo. Už 20. mája 1842, teda ešte pred dôverným i verejným vyhlásením strednej slovenčiny za spisovný jazyk, sa obrátil na Miestodržiteľskú radu so žiadosťou o povolenie vydávať politické noviny „ve vlastním našem slovenském, čili takřečeno v bernolákovském psaní, aby byly opravdu slovenskými novinami a všem nám zadost činily.“ Noviny mali mať aj literárnu prílohu *Orol tatránski*. Cenzorský úrad však nepovažoval politické noviny za najvhodnejší prostriedok šírenia osvety pre Slovákov a odôvodnil to nasledovne: 1. Čitateľov netreba viesť k politizovaniu, ale treba im poskytovať skôr poľnohospodárske a remeselnícke poznatky; 2. Žiadateľove noviny sú zamerané na podporu roznieteného úsilia slavizmu a na poskytovanie arény rozpútanému boju proti zástancam maďarského jazyka; 3. Bratislavský cenzor tento jazyk neovláda. Len mimochodom, v tom čase už vychádzalo 18 maďarských novín, štvoro nemeckých, troje chorvátskych a dvoje srbských.

Po prvom neúspešnom pokuse podal Ľ. Štúr ďalšiu žiadosť 21. februára 1843, no cenzorský úrad odpovedal v podstate rovnako. Zdalo sa, že záležitosť uviazla na mŕtvom bode. Do veci sa, podľa maďarského historika Vesztróczyho, vložil minister Kolowrat, jeden z najvplyvnejších členov štátnej rady a riše, lebo v slovenských aktivitách videl protiváhu voči stupňujúcej sa maďarizácii. Po návšteve Štúra u Kolowrata začiatkom roku 1844 mu ten poradil, aby novú žiadosť o vydávanie novín už nepodával na Miestodržiteľskú radu, ale adresoval ju priamo panovníkovi. Panovník 15. januára 1845 vydávanie novín povolil. Ich prvé číslo, v dôsledku naťahovačiek s Miestodržiteľskou radou, vyšlo však až 1. augusta 1845. Noviny vychádzali dvakrát týždenne a okrem uvodníka prinášali správy z domova i zahraničia, prehľad tlače a listy čitateľov. Maďari sa len veľmi ťažko zmierovali so slovom „národnej“ v ich názve. Všetky spomínané okolnosti boli teda príčinou, prečo sa Štúrova spisovná slovenčina uviedla najprv v umeleckej spisbe, a nie v novinách ako pôvodne zamýšľal Štúr.

Súhlas s novým spisovným jazykom vyslovili významní spisovatelia K. Kuzmány, S. Chalupka J. Botto, S. Tomášik, A. Sládkovič, J. Kalinčiak a iní. Proti boli z významných J. Kollár, P. J. Šafárik, J. Palkovič a J. Záborský. Napriek Hollého súhlasu, veľká časť katolíckej inteligencie v r. 1844, hlavne starší bernolákovci, sa ešte jednoznačne za nový spisovný jazyk nepostavila. Viacerí z nich boli síce členmi Tatrína už od jeho vzniku, ale vo väčšom počte do neho vstupovali až na štvrtom zasadnutí 10. augusta 1847 v Čachticiach na fare katolíckeho farára J. Urbanovského.

R. 1845 na druhej schôdzke Tatrína jeho predseda M. M. Hodža vymenoval jazykový výbor, ktorý mal posúdiť sporné otázky pravopisu a rukopis Štúrovej gramatiky. Štúr na nej nebol prítomný, pretože práve začal v Bratislave vydávať *Slovenskije národňje novini*. V zápisnici z druhej schôdzky sa spomína „tuhá hádka slovenčini sa tikajúca“ o základnom tvare min. času na *-u/-l*, o dvojhláske *uo*, samohláske *ó*.

Štúrovu slovenčinu kritizovali najprv niektorí spisovatelia a úradníci (S. Chalupka, M. Hamuljak, M. Godra) v súkromných listoch, neskôr aj v tlačенých publikáciách (Hodža, Hattala), ale všetci sa postavili za nový slovenský spisovný jazyk.

Tak M. Godra v liste (mesiac pred vyjdením 1. čísla Štúrových novín 15. 7. 1845) radí Štúrovi: „1. *au* kde není diphthongus nepíšte *au*, ale *av*: *stav*, nepíšte *stau* etc. 2. in *duris* nepíšte Genit. a Datív dobrjeho, dobrjemu etc. (čo by sa len Turčanom líbilo), ale *dobrého*, *dobrému* atd., *ie* a *je* jest rozdílné: *ie* jest diphth. *je*, consonant etc. 3. *Y*, *y* sa nedá vymezit zo Slovenčiny bez škody: je ono i v radikálních slabikách (dýchati etc.) nevyhnutelně potřebné, i v přírostkách a koncokách (LLŠ, IV, 1999). Godra v liste (neodoslanom) Šafárikovi a J. Kadavému (odoslanom 17. 3. 1846) píše o „potrebe nejakého časopisu, v ktorom by sa slovenčina Štúrova kontrolovať mohla.“ (LLŠ, IV, 1999). Po vyjdení Štúrovej gramatiky chcel Godra napísať recenziu do českého časopisu *Květy*, ale neurobil to. Godrova kritika sa Štúra dotkla, lebo bol jeho spolužiak z bratislavského lýcea, ktorý sa spočiatku zdráhal vysloviť za slovenčinu a pokúšal sa o akýsi kompromis medzi češtinou a bernolákovčinou, pravda, bez úspechu.

M. Hamuljak si v liste zo 16. 3. 1846 ťažká, že stále nevychádza Štúrova gramatika, hoci ju ohlasoval už v r. 1844 a pokračuje: „reč je najdrahší poklad národa, je jeho imáňje, jeho vlastnosť najsvätejšia, která vzdělávat máme, s kterou ale samopašne nakladat nesmjeme. Mluvíme pravda bou, muože; ale mluvíme i bol, mōže; a počuv mesto počul (ňikdi ňikd'e nečul som...) Zdá sa mi, že cht'jác individuálnost našu očist'ejšie pred svetom vistavit', něčo d'alej s'te šli, jako hádam bolo treba.“ (LLŠ, IV, 1999) M. Hamuljak ako katolík bol bernolákovcom a Štúr ho prosil, aby čím viac bernolákovcov v Pešti naklonil na stranu nového spisovného jazyka. Hamuljak to považoval za nezaslúžené vyznamenanie zo strany Štúra a nesúhlasil s ním, že „vít'azstvo veci Slovenskej je i vít'azstvo Vaše, a pád tejto je i Váš pád!“ (LLŠ, IV, 1999). Korešpondencia medzi Štúrom a Hamuljakom ukazuje, že bernolá-

kovcov nebolo ľahké spočiatku získať pre nový spisovný jazyk ani potom, ako sa zaň postavil ich najväčší básnik J. Hollý.

V r. 1846 vyslovili súhlas so Štúrovou reformou členovia Slovenského čitateľského spolku vo Viedni, mladí bernolákovci z Pázmánea, združenie okolo Martina Čulena a Martina Hattalu. Krátko na to sa k novej slovenčine pridali aj trnavskí seminaristi, združenie okolo Jána Palárika a Jozefa Viktorina.

V roku 1846 vyšli konečne dlhočakávané dve základné diela Štúrove o novom spisovnom jazyku. Prvým bolo *Nárečja Slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*. Sám štúr ho označil ako „knihu o slovanskej vzájomnosti... o najsvätejších záujmoch Slovanstva“. Prekonal v ňom Kollárovu abstraktnú „štworkmeňovú“ koncepciu slovanskej vzájomnosti novou koncepciou, založenou na princípe jednoty v rozmanitosti, ako osnovy na chápanie vzájomných vzťahov súdobých slovanských spisovných jazykov. Toto Štúrovo dielo sa v dejinách spisovnej slovenčiny hodnotí ako dielo, v ktorom jeho autor dokázal samostatnosť slovenčiny ako slovanského jazyka a zdôvodnil potrebu kodifikovať slovenský spisovný jazyk ako atribút rodiaceho sa slovenského národa. O tomto Štúrovom diele v širších slavistických súvislostiach píše E. Horák (Horák, 2003).

O druhom Štúrovom diele *Nauka reči slovenskej*, ktoré je oveľa známejšie, sa nebudem zmieňovať, veď len nedávno pri príležitosti 160. výročia jej vydania sa konala v dňoch 13. – 14. júna 2006 konferencia, na ktorej odznelo niekoľko referátov podrobne rozoberajúcich Štúrovu „Nauku“ od jej prvého vydania až po súčasnosť. Z konferencie v r. 2007 vyšiel zborník zostavený zo 16 príspevkov. Editorom bol Slavomír Ondrejovič.

V roku 1846, keď vyšli tlačou Štúrove *Nárečja* aj *Nauka* vyšiel v Prahe nákladom Sboru musejního pro řeč a literaturu českou zborník 33 príspevkov slovenských a českých spisovateľov *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. Jeho iniciátorom bol zásadný odporca nového spisovného jazyka J. Kollár. Ten tými najpríkrajšími slovami odsúdil nový spisovný jazyk a jeho tvorcu („vaše hnusné nárečí, cynický špinavý jazyk Tatrína, váš neetymologický a negramotný pravopis, vaša novoslováčkovská literatúra; táračka, trpačina, bačovina, ledačina, sprostačina, beľarčina, žebračina, furmančina, cigánčina, turčanská řepka pomíchaná s liptovským syrem...“ – LEŠ IV, 1999). Boli to slová nehodné pevca Slávy dcery, ktoré s odstupom času pravdepodobne aj oľutoval, hoci až do svojej predčasnej smrti v r. 1852 štúrovskú slovenčinu odmietal. Nasvedčujú tomu i tieto slová z cestopisu *Staroitalia slavjanská*, ktorý vyšiel rok po jeho smrti: „Cítim i ja najľpe jak logickou, tak i aisthetickou přednost slovenštiny před češtinou, ale chci, aby raději něco bylo, nežli nic.“

Začali sa tuhé boje o štúrovskú slovenčinu. Hlavný a najostrejší bol príspevok J. Kollára v Hlasoch pod názvom „Odpověď Jana Kollára na psaní Ludevíta Štúra

ode dne 7 unora 1846“ s. 127 – 167 (LLŠ IV,1999). Štúr naň reagoval v Orle tatránskom (OT, č. 35 – 36, s. 274 – 275 a 282 – 284), v článku Hlas proti Hlasom a v čís-
lach ďalších (39 – 40) v článku Ústrojnosť a organizmus reči slovenskej i K odohna-
niu ovadov (48, s. 380 – 382). O Kollárových „šprintaninách“ len trpko poznamenal:
„Muž neobyčajnejší keď sa potkne, potkne sa veľmi a on sa naozaj pri veci potkol
náramne.“ Celkovo Štúrove odpovede z úcty k veľkému básnikovi vyznievali zmier-
livo. Zato veľmi ostro proti Kollárovým „šprintaninám, zatracovaniám a ohovár-
kam“ i celým Hlasom vystúpil Hurban v Slovenských pohľadoch (SP, 1846, I., s. 35
– 37) i v samostatnej brožúre Českje Hlasi proti slovenčine (Skalica 1846).

V septembri 1846 pred tretím zhromaždením Tatrína sa zišiel výbor a rozhodol
„palatálne *l* a predné *ä* prijať ako reči slovenskej zodpovedajúce, i pripustiť v tvare
minulého času *-u* aj *-l*.“

Na štvrtom zasadnutí 10. augusta 1847 predseda spolku M. M. Hodža predložil
svoj spis „Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo“ a spis „Epigenes Slovenicus“.
Tentamen orthographiae slovenicae. (Potomok slovenský. Pokus o slovenský pravo-
pis) v latinčine, určený najmä pre katolícku inteligenciu. M. Hattala v tomto spise
podrobne vysvetlil svoj názor na slovenský pravopis a celý Štúrov spisovný jazyk.
Výbor zvolil komisiu, ktorá mala kolektívne posúdiť Hodžovho Epigena. To sa však
už pred revolúciou nepodarilo. V nasledujúcom roku 1848 Hodža ešte raz vyložil
svoje názory na slovenský spisovný jazyk a jeho pravopis pre širší okruh záujemcov
a po slovensky v knihe *Větín o slovenčine*, kde už svoje zásady uplatnil aj v praxi:
knihy vyšla v „opravenej“ slovenčine.

5. Štúrova cesta do politiky

Začiatkom novembra 1847 kandidovalo zastupiteľstvo mesta Zvolen do snemu
väčšinou hlasov Ľ. Štúra, ale s povinnosťou (o čom sa málo vie) reprezentovať kon-
zervatívne krídlo. Štúr to veľmi oceňoval, pretože to pre neho znamenalo ďalšiu
možnosť bojovať za slovenské záležitosti na pôde snemu pri tvorbe zákonov.³

Ešte pred ustanovujúcim zasadnutím snemu v čase od 8. októbra do 2. novem-
bra 1847, uverejnil Štúr v sérii ôsmich úvodníkov vo svojich novinách (Slovenskje
národňje novini z 8., 12., 15., 19., 22., 26., 29. októbra 1847 a 2. novembra: Štúr
1954) pod názvom „Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu slovenský ná-
rodnoemancipačný program.“ Lenže na sneme, ktorý sa začal 11. novembra 1847,

³ Daniel Lichard, redaktor *Časníka* nám takto priblížil Štúrovo vystúpenie v dolnej komore uhor-
ského snemu z konca decembra 1847: „V roku 1847 je už Ľ. Štúr v sneme ako poslanec (v dobovej ter-
minológii vyslanec) slobodného kráľovského mesta Zvolena, a borí sa za nové idey i za vec svojho
slovenského národa: „Radosť bylo viděti“ zaznamenal D. Lichard – „jak levou rukou o svou šavli po-
deprený v čistě madarčine, mužským, až do nejposlednějšího kouta snemovny sáhajícím hlasem řečil,
přísny okem káraje nepřiznivce, kteří ho svým Halljuk! Halljuk! (Čujme!) připraviti chtěli o slovo“
(*Časník*, roč. 1857, s. 200).

nemal Štúr praktickú možnosť presadzovať slovenské požiadavky.⁴ Pred vypuknutím revolúcie v marci 1848 sa národnostná otázka dostala na program len v rozprave k návrhu zákona o ochrane maďarského jazyka, ktorý 18. decembra 1847 predložil poslanec trenčianskej župy, odrodilý Slovák P. Kubicza. V rámci niekoľko dní trvajúcej polemiky sa proti návrhu postavili predovšetkým chorvátski šľachtici, ale 15. januára 1848 sa do nej zapojil aj sám Štúr. Vo svojom prejave vystúpil nielen za používanie materinského jazyka v ľudových školách a pri bohoslužbách, ale podal aj pozmeňujúci návrh, podľa ktorého „za slovami 'maďarský jazyk sa má povinne vyučovať', má byť s vynechaním nasledujúcich slov, ale inak nech vyučovacím jazykom zostáva materinský jazyk obcí“.

Rok 1848 prežíva E. Štúr už vo víre blížiacej sa revolúcie (a tá vypukla 15. marca v sneme, ktorý sídlil v dnešnej budove bratislavskej univerzitnej knižnice). Tri dni nato Uhorsko sa stáva nezávislým štátom, tvoriacim s Predlitavskom personálnu úniu. Ustráchaný mladý cisár vymenúva maďarskú vládu na čele s L. Batthyányom. Slováci sa dostávajú pod totálnu nadvládu tejto vlády. Po vypuknutí revolúcie odchádza Štúr do Viedne, kde sa v dňoch 31. marca až 8. apríla koná Slovanský kongres za účasti slovenských, českých, chorvátskych, srbských, poľských a rusínskych politikov. Štúr na ňom predniesol prejav o potrebe chorvátsko-česko-slovenskej zomknutosti a v nasledujúcich dňoch rokoval s chorvátskymi predstaviteľmi E. Gajom, J. Strossmayerom, B. Kuretićom, F. Miklošičom a J. Jelačićom o spoločnom protimaďarskom vystúpení. Po týchto rokovaníach zamieril do Prahy, kde sa v dňoch 2. až 12. júna konal Slovanský zjazd. Aj na tomto zhromaždení bol Štúr jednou z kľúčových postáv. Predniesol na ňom prejav, pre ktorý ho viedenská vláda po porážke revolúcie fakticky odstavila z politického života.

6. Zánik Štúrových novín

Dňa 11. apríla vstúpil do platnosti nový tlačový zákon (vydalo ho ministerstvo vnútra), ktorý politickým novinám, ktoré nevychádzali denne, predpisoval kauciu 5 000 forintov, a na zaplatenie tejto sumy stanovil dva mesiace. Štúr po odchode

⁴ V decembri 1847 sa na uhorskom sneme prerokoval návrh zákona o uhorskom štátnom občianstve. Ako jednu zo základných podmienok na získanie občianstva stanovoval návrh zákona (§3, bod 2) znalosť maďarského jazyka. Proti tomuto návrhu sa postavili chorvátski vyslanci (M. Ožegović a T. Ferenčić). V diskusii vystúpil aj E. Kossuth a vyslovil tu svoj známy výrok: „Ja nikdy, ale nikdy pod maďarskou (uhorskou) korunou svätou iný národ (a národnosť) ako maďarský neuznám.“ In: Pesti Hir- lap, č. 1004, 10. XII. 1847

„V Uhorsku je všetko – pôda, právo, história – jedine maďarské. Slováci, Rumuni, Srbi, Rusíni sú len 'ľud'. V Uhorsku majú právo a povinnosť byť 'národom' len Maďari.“

„Mne sa ani vo sne nezdá, že existuje nejaký slovenský národ v Pesti Hir- lap, 26. VI. 1842. Slo- venský národ v Uhorsku, to je smiešna myšlienka, meno národa náleží iba Maďarom, pretože vlast' je majetkom iba Maďarov.“ In: Tudományos Gűjtemény 1817. „Ich jazyk je len jazyk drotárov, žencov, tovarochárov, lűzy...“ Tudományos Gűjtemény 1824

z Bratislavy poveril redigovaním novín Petra Kellnera-Hostinského, ktorému sa nepodarilo v predpísanej lehote túto sumu získať, a tak noviny prestali vychádzať. Posledné číslo vyšlo 9. júna 1848.

7. Hattalov vzťah k Štúrovej slovenčine

Keď ešte osud Štúrovej slovenčiny nebol celkom istý, končil teologické štúdiá na viedenskom Pázmáneu mladý klerik Martin Hattala. Už ako študent vzdelávacej inštitúcie, ktorá vychovávala elitu budúcich kňazov Uhorska, uverejnil v roku 1846 v Štúrových novinách (SNN) na pokračovanie dlhší list pod kryptonymom „jeden pázmánita“. List tlmočil mienku mladej slovenskej katolíckej inteligencie, ktorá v tom čase zdôrazňovala slovanskú orientáciu v Kollárovom a Šafárikovom duchu, ale i ochotu spolupracovať so Štúrom. Už v tomto liste navrhuje náhradu *-l* v tvare min. č. namiesto *-u*, „tak jak je to u Bernoláka“. Už v treťom ročníku na Pázmáneu zostavil rukopisnú príručku slovenského tvaroslovia, ktorá bola určená mladým teológom, pripravujúcim sa na pastoračnú činnosť medzi slovenským ľudom. Táto jeho školská práca bola zárodkom ďalších Hattalových gramatických prác. Ešte ako študent sa zúčastnil na štvrtom valnom zhromaždení Tatrína v Čachticiach 10. augusta 1847. Deň pred týmto zhromaždením Tatrína sa výbor rozhodol ustanoviť komisiu (L. Štúr, O. Caban, E. Gerometa, J. Sčasný, C. Zoch, B. Hroboň a M. Hattala), ktorá mala za povinnosť posúdiť Hodžovho *Epigena*. Z členov výboru sa vyjadril jedine posledne menovaný M. Hattala. Ten v Orle tatránskom vo forme posudku (ako to žiadal výbor) sa vyjadril nielen o Hodžovom spise, ale aj o situácii Slovákov „po zrušení svazku literárneho medzi Čechmi od tristo rokov panovavšieho“, t. j. do prijatia Štúrovej slovenčiny. V tomto posudku (stati) sa Hattala vyjadruje veľmi tolerantne, zhovievavo a chápaivo i k tým, ktorí „naproti novotám povstali, teda ku Kollárovi, Šafárikovi, Záborskému a ďalším, keďže od mladosti „s neoceniteľným prospechom pre Slovensko pracovali a teraz by mali uznať, že až podnes blúdili!“⁵ Chápe

⁵ List Svätozára Hurbana Vajanského (1847 – 1916, Svätozár bol prvorođený syn J. M. Hurbana!) Martinovi Rázusovi, v ktorom sa ho snaží vystríhať a uchrániť pred českými vplyvmi: „Pozorujem, že vo Vašich veršoch... podliehate českému vlivu. A to je smrť každej sviežej slovenskosti. My v Česku nemáme v poézii čo hľadať. Česká poézia je kaluž, a to nie originálna kaluž, ale kaluž z kaluže. Ešte horšie je s jazykom. Český jazyk moderný vyvinul sa na, hatmatilku, ktorá už dávno nenie slavianska... Nečítajte českých básní. Ony sú otravou pre Slováka...“ (M. Gáfrík: Rázusovské návraty. Vyd. Spolku slov. spis., 1993, s. 65).

Rázus po r. 1918 napadá češtenie daktorych Slovákov v epigrame „Za tú našu slovenčinu!“

Ach, ty už rikaš? sakra chlapík,
čo všetko nenie! tebe hviezdy prajú...
len, prosím, pošepnem ti spechom,
že natískaš čos' bratom Čechom,
čo oni sami od nás nečakajú! (Ibidem s. 85)
Takto vedel po slovensky Štefan Moyzes!

aj Bernolákových nasledovníkov, z ktorých „sa niektorí k novotám ňechcú prihlásiť, lebo pravopis „Bernolákom uvedení u nás sa behom času jak tak ustálil“, takže „sa tak snadno nedá vikorenit“, chápe i nasledovníkov Štúrových, „ktorí podľa p. Štúra vo vzbudzujúcom sa živote našom veľkí uďel majú“ a spomedzi ktorých na prvé miesto patrí M. M. Hodža. Potom nasleduje podrobný rozbor Hodžovho Epigena. Po pravopisnej a gramatickej analýze i posúdení celkovej jazykovo-politickej situácie a s malými úpravami Hodžove návrhy z Epigena Hattala schválil (rozsiahly komentár k Hodžovmu Epigenovi podal Jóna 1985).

Neskôr Štúr priznal že „on i sami pôvodcovia povýšenia slovenčiny na reč spisovnú cítili, že ona vo svojej spisovnej ústrojnosti ešte nie je zavŕšená, najmä pokiaľ ide o pravopis“. Súhlasil s Hodžom i Hattalom, že jeho pravopis nie je dokonalý, že bolo chybou napr. odstrániť y, ktoré sa používa v slovanských jazykoch, ale ospravedlňoval to tým, že chcel vyjsť v ústrety katolíckej strane, t. j. bernolákovcom, ktorí ho nemali.

8. *Od „opravenej“ slovenčiny k tzv. staroslovenčine*

Už pred revolúciou sa spisovná slovenčina v hodžovsko-hattalovskej úprave tzv. „opravená slovenčina“ spontánne ujímala. Najširšiu publicitu mala v Štúrových novinách. Zdalo sa, že v nových priaznivejších politicko-spoločenských podmienkach po prijatí ríšskej ústavy 5. marca 1849, ktorá zaručovala národnostnú a rečovú rovnoprávnosť, nič nebude brániť tomu, aby sa na území obývanom Slovákmi stala aj úradným a vyučovacím jazykom. Ešte v marci 1849 Štúr a Hurban na základe sľubov ministra vnútra a školstva F. S. Stadionu verili v skoré zavedenie novej spisovnej slovenčiny do úradov a škôl, ale začiatkom apríla z týchto nádejí vytriezveli. Minister Stadion 14. apríla povolal troch konzervatívnych Slovákov: Jána Kollára, Františka Hánricha a Jána Hlaváča z Pešti do Viedne. Prvých dvoch požiadal, aby sa písomnou formou vyjadrili, aké opatrenia by bolo treba vykonať na zabezpečenie národnostnej a rečovej rovnoprávnosti v zmysle marcovej ústavy. Obidvaja vypracovali obširne elaboráty (podrobne o nich Bokes, 1946). Všetkých troch vymenoval Stadion, resp. vláda za vládnych dôverníkov pre slovenské záležitosti. Už tu sa začína zákulisná hra Viedne so Slovákmi: Chorváti, Srbi, Rumuni, Česi si vládnych dôverníkov mohli vybrať sami, nám ich vybrala Viedeň. Štúra, Hurbana a ďalších predstaviteľov revolučného krídla slovenského povstania začala viedenská vláda izolovať. Viedenská vláda po porážke maďarskej revolúcie a krutom potrestaní najmä jej vojenských vodcov (dvanásť generálov odsúdených na smrť), popravy ministerského predsedu L. Batthyányho, uväznenia stoviek civilných a náboženských predstaviteľov, mala sklon, najmä pod vplyvom zahraničia, správať sa k Maďarom zhovievavejšie a radikalizmus vodcov slovenského dobrovoľníckeho zboru Štúra, Hurbana a ďalších jej nebol po vôli. Zo Slovákov jej viac vyhovovali protištúrovsky

naladený J. Kollár a počas revolúcie utiahnutý a skrývajúci sa v Pešti, komorský fiškál z B. Štiavnice F. Hánrich a prešovský advokát Ján Hlavač, ktorí v slovenskom národnom hnutí dovtedy nehrali žiadnu úlohu.

Viedeň bola v tom čase akýmsi hlavným stanom ríšskych Slovanov. Tu sa o otázkach politických, jazykových a cirkevných intenzívne debatovalo už pred revolúciou, ale najmä po nej, medzi najvýznamnejšími slovanskými predstaviteľmi (Karadžić, Gaj, Miklosich, Kopitar, Šafárik, Hanka, Štúr, Kuzmány, Hurban, Šembera a desiatky ďalších). Medzi slovenskými a českými reprezentantmi silnie túžba po užšej spolupráci a súdržnosti a z nej vyplývajúcich snáh po literárnej jednote. Jej horlivým propagátorom bol samozrejme náš Kollár. Získaním funkcie vládného dôverníka získal Kollár aj významný politický vplyv. V nových pomeroch vidí Kollár možnosť uskutočniť svoju starú vídinu československého literárneho zjednotenia a potrestať tak Štúra a Hurbana (menej Hodžu) za ich jazykové rozkolníctvo.

Daniel Lichard a Andrej Radlinský, v tej dobe dvaja vážení predstavitelia Slovákov, podali 27. mája 1849 žiadosť ministerstvu vnútra o povolenie vydávať vo Viedni slovenské noviny. Povolenie dostali už o necelé dva týždne, a tak ich prvé číslo pod hlavičkou *Vjedenské slovenské noviny* vyšlo 10. júna. Podávatelia žiadosti sa stali aj ich redaktormi. Až do konca roku vychádzali v hodžovsko-hattalovskej „opravenej“ slovenčine. Len príloha novín *Světovzor* bola tlačená česky, ako ústupok Kollárovi. Zo začiatku noviny sledovali radikálne národnú a ľudovú líniu Hurbana – Štúra – Hodžu. Ich vládno-národný program vystihuje programový článok, v ktorom sa píše: „Od tejto vlády, v jednej mocnej rakúskej ríši spravodlivosť pre náš až podnes od Maďarstva tak bezbožne potlačený slovenský národ očakávame.“ Od konca septembra sa *Vjedenské slovenské noviny* (ďalej VSN) stali úradným tlačovým orgánom vlády, pričom do ich redakcie vláda prideliuje dr. Becka, teda Čecha, ktorý už predtým bol poverený hlavným dozorom nad VSN. Noviny mali pôsobiť súhlasne s vládnymi úmyslami, ale v dôsledku tejto novej situácie zmierňujú svoj tón vyhýbajú sa politickému radikalizmu a venujú sa viac politickému a kultúrnemu vzdelávaniu ľudu.

VSN pozostávali z dvoch častí: úradnej, v ktorej sa uverejňovali nariadenia vlády a úradov, a neúradnej, pozostávajúcej z redakčných článkov a spravodajstva. V rubrike *Chýrnik* noviny venovali veľkú pozornosť tomu, čo sa na Slovensku dialo. Vychádzali trikrát týždenne a úrady ich zasielali na pošty, odkiaľ sa dostávali k adresátom.

Od októbra 1848 si na ministerstve vnútra i na iných vyšších orgánoch všimli rečovú nejednotnosť slovenských úradných písomností. Štúrovska slovenčina sa v tom čase v dôsledku nepriaznivých, politických podmienok, spôsobených ešte pred revolúciou maďarskými úradmi, nemohla všeobecne presadiť a nebola definitívne ustálená ani po gramatickej, ani po pravopisnej stránke. Bolo málo úradníkov

a zamestnancov štátnej správy, ktorí by ju dostatočne ovládali. Na Slovensku len dve tretiny obcí malo ľudovú školu, aj to zväčša cirkevnú, učitelia boli väčšinou nekvalifikovaní. Vyučovalo sa v miestnom dialekte. Jedným slovom, nebolo sa kde spisovný jazyk naučiť.

Koncom októbra 1849 odovzdal J. Kollár ministrovi vnútra A. Bachovi svoj elaborát o tom, čo treba urobiť na zabezpečenie národnostnej a rečovej rovnoprávnosti Slovákov v zmysle marcovej ríšskej ústavy. V elaboráte sa uvádzalo, že rečová nejednotnosť slovenčiny je hlavnou prekážkou, prečo nemožno zaviesť slovenčinu do úradov ako reč úradnú a do škôl ako reč vyučovaciu. D. Lichardovi v rozhovore A. Bach údajne povedal: „Vy chcete diplomatickosť pre svoju reč, a nikto nevie, ktorá vlastne je vaša reč; Kollár píše inak, Štúr píše inak, Hodža inak (tu sa Bach dokonca odvolal na jeho Epigena). Teda čo mám robiť? Zjednoťte sa a potom prídte.“

Redakcia VSN 30. novembra v podaní na ministerstvo vnútra žiada, okrem rozšírenia počtu strán novín, aby vláda autoritatívne urobila koniec nejednotnosti novodobej slovenskej spisovnej reči a ustálila ju, aspoň pokiaľ ide o úradné publikácie. Nato minister Bach 6. decembra poveril Kollára zriadiť výbor „z mužov znalých slovenčiny, z oboch vierovyznaní a kompetentných v literárnych otázkach“. Tento výbor nech rozhodne, ktorý spôsob reči a písma by mala vláda vo svojich nariadeniach k slovenskému národu v Uhorsku používať, aby sa súladne spájala všeobecná zrozumiteľnosť s vážnosťou k duchu reči a jej dejinnému vývinu (Radlinský 1859, tiež Hodža Milan 1920). Z prítomných členov výboru sa údajne všetci prihovárali za to, „aby vyššia autorita urobila už koniec slovenskému Babelu v reči a písme, keďže každý novoslovenský spisovateľ píše vraj inou rečou čo do foriem jazykových a prapísaných a došlo k návratu k starej úradnej reči spisovnej slovenskej, ktorá zjednocovala všetkých Slovákov až do čias M. Terézie, ba čiastočne ešte i za Jozefa II. a Leopolda II. Túto spisovnú reč ľud oboch konfesií ctí a miluje na Slovensku dodnes. V nej je vydaná Biblia, do nej sú preložené evanjeliá, v nej sú napísané životy svätých a katechizmy, cirkevné piesne a modlitebníky a mnohé iné knihy a v nej sú vydané úradné písomnosti, najmä tereziánsky urbár, tolerančný patent a iné. Táto spisovná reč, nazývaná všeobecne ‚staroslovenská reč spisovná‘ (na rozdiel od rozličných nárečí, povýšených na spisovnú reč) je na Slovensku všeobecne rozšírená, je vo všeobecnej úcte a všeobecne sa jej rozumie. Jej zavedenie do úradov a škôl by urýchlilo a uľahčilo uskutočnenie národnostnej rovnoprávnosti, zjednodušilo a uľahčilo by administratívu, zmenšilo výdavky na prekladateľov, tlač a iné bežné úradné potreby“ (Rapant, IV. 1963).

Záveru výboru odovzdali traja vládni dôverníci (Kollár, Hlaváč, Hánrich a Kuzmány) ministerstvu vnútra. Odporúčajú ministerstvu uložiť VSN, aby pri zverejňovaní úradných dokumentov používali starú klasickú spisovnú reč slovenskú,

t. j. staroslovenčinu. Ministerstvo vnútra nato výnosom z 21. decembra 1849 definitívne rozhodlo otázku úradnej slovenskej reči a jej pravopisu.

„Sláva aďaka vznešenému ministerstvu, zvlášť p. ministrovi Bachovi, že na túto hanbu a bídu našej svätej zeme obrátil a aspoň do Novín starospisovnú reč uvedie rozkázal. Sláva aďaka pp. Radlinskému a Palárikovi, že vydávaním katolíckych novín ve staroslovenskej spisovnej reči rány Slovenska zahojiti a podobným rouhavým Michlům (brožúrka v ktorej autor obraňoval Hurbana) usta napotom zacpáti chtěji.“ Týmito slovami Kollár vyjadril vďačnosť Bachovi, Radlinskému i Palárikovi za to, že uviedli do Viedenských slovenských novín od 1. januára 1850 staroslovenčinu namiesto štúrovskej slovenčiny (Rapant 1963).

Za staroslovenčinu sa vo svojej poslednej vôli vyslovil aj starý prívrženec českoslovenčiny profesor Jirí Palkovič nepriamo tým, že dvesto tisíc zlatých venuje svojej katedre na bratislavskom lýceu s podmienkou, že sa na nej bude vyučovať len podľa pravidiel jazyka staroslovenského (zomrel 13. júna 1849 ako 82-ročný).

A. Radlinský, ešte pred rokom horlivý stúpenec štúrovskej slovenčiny, mal z poverenia Kollára vypracovať pravopis a gramatiku staroslovenčiny. V úvode k svojmu dielku *Pravopis slowenský s krátkou mluvnicí* (vyšlo v marci 1850) sa vyhráža svojim odporcom: „Kdo dle při onom rozkolnictvě t. j. při onom mutnem pramenu a na tom, čo se jemu samému líbí, tvrdošijně zůstava, ten ukazuje, že více stojí o svú osobnost', nežli o národ, jakožto životné síly rozdrobuje, ukazuje, že je ohavný soběc, který neumí své osobné nároky obecnému dobrému podříditi, a proto je nehoden, aby jeho nečestné kroky druzí nasledovali.“ Ako vidieť z citácie, je to vlastne čeština s miernymi ústupkami slovenčine.

Prvý, kto sa proti Radlinskému v otázke gramatickej a pravopisnej postavil, bol jeho dovedajší vodca a chránenec Martin Hattala (bol pre neho dux – vodca, člen tatrínskeho výboru jazykového. Hattala sám priznával, že ešte ako študent Pázmánea nebol presvedčený, že Slováci musia mať osobitný spisovný jazyk, že bol proti Štúrovým novotám i „rozbitiu svazku literárneho medzi Čechmi a Slováckmi od tristo rokov panovavšieho“, a len neskôr, pod vplyvom politických udalostí, a teda nie z vedeckého presvedčenia, zmenil názor (bližšie o tom Škultéty 1902). Tou politickou udalosťou, pre ktorú zmenil názor, bolo uznesenie kollárovskeho výboru z decembra 1849 požiadať ministerstvo vnútra viedenskej vlády, aby sa úradnou a vyučovacou rečou pre Slovákov od 1. januára 1850 stala staroslovenčina. To Hattalu nahnevalo. Hattala vedel o výhradách katolíckych kňazov voči štúrovskej slovenčine a vedel o tom dobre aj sám Radlinský, keďže peštianski seminaristi mu vracali jeho prvé vydanie *Pokladov kazateľského rečníctva* z roku 1848 práve preto, že neboli písané v bernolákovčine, ale štúrovčine, ale s Radlinského obratom k češtine (staroslovenčina bol len „stráviteľnejší termín) nesúhlasil. Považoval ho už z časového hľadiska za prekonaný. Hattala videl, že slovenskí vzdelanci (najmä tí mladší) z oboch konfe-

sionálnych táborov sú jednoznačne za štúrovskú slovenčinu, že budúcnosť má len slovenčina štúrovská. O úradnom jazyku, ktorý viedenské úrady natískajú Slovákom sa vyjadruje, že je to „bastard“ bez ducha, poézie a života, ktorý nemôže Slovákov zjednotiť: „Všecko od najmenšího až po největšího štúroučinou píše“ pripomína Radlinskému (v liste z 20. XII. 1849). V liste vyjadruje tiež pochybnosť o Radlinského argumente, že len „staroslovenská reč otcovská“ je nutným predpokladom uskutočnenia národnostnej rovnoprávnosti. A na margo úradnou staroslovenčinou (češtinou) tlačených textov ešte v skoršom liste (z 28. X. t. r.) mu píše: „Keby si mal příležitost čítat ty úradnie ohlasy alebo jiné slověnsky písané rozkazy, které úrady vydávají: nevědel by si sa dost načudovat tej nemotornosti a nespůsobnosti, která z takých ustanovení z ohľadu veci vyzerá. Je to opětovaná confusia babylonská.“ (Cit. podľa Matejčík 1971) Podobne veľmi kriticky píše Hattala Radlinskému o jazyku VSN, ktorých je za katolícku stranu hlavným redaktorom (za evanjelickú Lichard). „Prosím Vás, aby sa vo Vašich novinách kadejaký Čechúr páchoril, že vie Slovákom nezrozumiteľne písať. Načo precpávate Noviny... prechodníky a participiami: veť mi to vieme i bez toho o Vás, že ich viete, jako sa svedčí použiť..., na protivníkov z české strany sa nemáte tak mnoho obzerat jako zo slovenskej, s kterou ste a máte, musíte byt v užšom spojení jako tamtou. Česi sú husitskej zaťatosti, sebe, budú šemrat na Vás, ale si nemáte z toho nič robiť. Takto robili někdy aj s Kollárom, že m. jejich sprostých germanismov ridzie slovenské výrazy použil v spisoch svojich, ale utichli a uťahli sa.“ (tamtiež)

Pod tlakom vyššie spomínaných politických udalostí, ktoré Kollárovým vplyvom ohrozili osud štúrovej slovenčiny, napísal Hattala po latinsky gramatiku slovenčiny v porovnaní s najbližšie príbuzným jazykom českým (*Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohemica*). Vyšla v tom istom roku ako Radlinského *Prawopis slowenský s krátkou mluvnici*. Hattala v nej vyložil svoje odchýlky od Štúrovej slovenčiny, od češtiny, ale aj od bernolákovčiny a staroslovenčiny. Naširoko v nej zdôvodňoval potrebu zavedenia litery y aj do pravopisného systému slovenčiny, kritizuje Bernoláka, že „vyobcovaním z abecedy písma y dal najavo, že ani povahy slovenčiny nepochopil náležite, keď nepoznal alebo neuznal rozdiel, ktorý sa v nej medzi prvotným a z „y“ vzniklým „i“ podnes ešte a všade jasne zračí. Chyby tej ani Lud. Štúr nenapravil. I jazyk od neho za spisovný prijatý obsahuje viacej takých tvarov, ktoré sa ani teoreticky ani prakticky dostatočne nedajú ospravedlniť.“ Ďalej Hattala uvádza, že to Štúrovi vyčítal tiež popredný jeho spoločník M. M. Hodža v Epigenovi v r. 1847. (Podrobne o tom Ďurovič 2006, Štúr a Jóna 2006.)

Cesta k „ujednotajneniu“ spisovnej slovenčiny

V polovici októbra 1851 sa v Bratislave zišli na schôdzi predstavitelia oboch konfesijných táborov – štúrovského i bernolákovského a dohodli sa na opravenej

podobe štúrovej slovenčiny. Zjednotili sa na jednom pravopise podľa Hattalovej gramatiky, ktorej stručné vydanie sa malo pripraviť do začiatku roku 1852. V novom roku už v opravenej slovenčine mali vychádzať Katolícke noviny v Pešti a Slovenské pohľady v Skalici. Čitatelia Cyrilla a Methoda si tiež žiadali, aby časopis vychádzal v opravenej slovenčine podľa zásad Hodžových a Hattalových. Počet odberateľov publikácií vydávaných v staroslovenčine klesal.

V apríli 1852 vyšla *Krátka mluvnica slovenská* bez mena autora, ale bezpochyby ním bol M. Hattala, ako o tom píše sám vo svojom životopise. Hattala svoje meno zatajil zrejme preto, že v tom čase bol profesorom na gymnáziu a reálke v Bratislave, kde vyučovacím jazykom bola oficiálna staroslovenčina a on sa ako štátny zamestnanec nechcel stavať proti vládnym úradom. Predmluvu v tejto gramatike podpísali M. M. Hodža, J. M. Hurban, J. Palárik, A. Radlinský, L. Štúr a Š. Závodník. Stala sa prvou kolektívne schválenou príručkou slovenského spisovného jazyka, ktorou sa zavŕšila hodžovsko-hattalovská reforma štúrovej slovenčiny.

Hattalove slovenské gramatiky (1850, 1852, 1857 a 1864) sa pokladali za záväzné pre spisovateľov a pre školy. Na ne nadväzovali všetci autori slovenských gramatík (J. Viktorín 1860, 1862, 1865; F. Mráz 1864, 1872). Výnimkou bola len *Mluvnica slovenského jazyka pro školy slovenské* od Vincenta Málika, profesora na štiavnickom gymnáziu, zostavená podľa Hattalu, ale aj so zreteľom na staroslovenčinu, pretože, podľa jej autora, vytrvať pri staroslovenčine vyžaduje nielen hodnosť národa pred svetom, ale aj povaha vyučovania vyžadujúceho jednotu. Posledná Hattalova gramatika vyšla roku 1864 v Pešti a stala sa oficiálnou príručkou slovenského spisovného jazyka až do vyjdenia Czamblovej *Rukoväti* z r. 1902.

7. Smrť J. Kollára a oslabenie tábora zástancov staroslovenčiny

Dva mesiace predtým ako vyšla *Krátka mluvnica slovenská* (apríl 1852), zomrel vo Viedni (24. I.) J. Kollár. Už na jeho pohrebe sa trúsili reči, že Kollárovu smrť zapríčinili vlastne hrubosti Slovenských pohľadov, lebo Kollár hneď potom vraj začal blúzniť. Lichard v narážke vo VSN (č. 12), že o Kollárovej smrti bude v novinách „smutná, presmutná píseň“ dal najavo svoje presvedčenie, že vinu na Kollárovej smrti nesú surovosti Hurbanových pohľadov. To zavdalo príčinu k nechutnej polemike medzi odporcami štúrovej slovenčiny na čele s Lichardom a jej zástancami, hlavne Hurbanom a jeho Slovenskými pohľadmi. (Bližšie o tom LLŠ, IV, 1999.)

Tábor prívržencov staroslovenčiny opúšťajú dvaja hlavní predstavitelia – Radlinský a Palárik (ich mená sú už uvedené v *Predmluve* Hattalovej gramatiky). Po nich opúšťa staroslovenčinu Kuzmány a ďalší predstavitelia evanjelikov. Štúrovská slovenčina definitívne víťazí, aj keď v úradoch a školách sa až do roku 1859 udržala staroslovenčina. Oficiálne bola zrušená viedenskými úradmi až v roku 1861.

8. Záver

Povýšenie staroslovenčiny viedenským ministerstvom vnútra koncom decembra 1849 na úradnú a vyučovaciu reč, na jednej strane, a nejednotnosť, resp. rozkolísanosť štúrovej slovenčiny na strane druhej, bránila účinejšiemu rozmachu slovenských emancipačných snáh v období Bachovej éry (1849 – 1859) a skomplikoval a zneistil cestu spisovnej slovenčine. No táto staronová slovenská spisovná reč, reanimovaná z predbernolákovského obdobia proti takmer všeobecnému očakávaniu viedenskej vlády a viedenských počestných Slovákov (Hurbanov výraz) i ostatných jej podporovateľov, sa na Slovensku neujala. Bola to len neželaná epizóda v dejinách spisovnej slovenčiny.

Literatúra

- BOKES, František: Dejiny Slovenska a Slovákov. Bratislava: SAVU 1946. 441 s.
- CZAMBEL, Szamuel: Acseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője. Közművelő és politikai tanulmány. Irta Czambel Samu. Turóczi Sz. Márton 1902, 84 s. Český preklad pod názvom Minulosť, prítomnosť a budúcnosť česko-slovenskej národnej jednoty. Kulturní a politická studie. Z maďarštiny preložil, predmluvou, poznámkami, repertoriem posudkov a doslovom opatril Edvard Culler. Praha 1904.
- ĐUROVIČ, Lubomír: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie 1., Bratislava: Veda, SAV 2004, s. 191 – 203.
- ĐUROVIČ, Lubomír: Nová spisovná slovenčina v Štúrovej Nauke reči slovenskej. In: Ludevít Štúr Nauka reči slovenskej. Komentáre. Bibliografia. Eugen Jóna, Lubomír Đurovič, Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda, SAV 2006, s. 51 – 257.
- ELIÁŠ, Štefan: Uhorské vlastenectvo a Slováci. (Strojopis). Košice 1991. 193 s.
- GALEOTTUS MARTIUS: Znamenité, múdre a žartovné výroky a činy kráľa Mateja. Z latinčiny preložil Daniel Škoviera. Bratislava 2005, s. 191 – 192.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Postoj Martina Hattala k Antonovi Bernolákovi a k bernolákovčine. In: Martin Hattala 1821 – 1903. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970, s. 45 – 48.
- HATTALA, Martin: Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata Bohemica auctore Martino Hattala Archi-Dioecesis Strigoniensis Presbytero cooperatore Hodrusbányensi. Schemnici 1850, Prologus I. – XX.
- HATTALA, Martin: Mluvnica jazyka slovenského. Složil M. Hattala. Pešť 1864.
- HORÁK, Emil: Štúrov spis Nářečja slovenskuo a potreba pisaňja v tomto nářečí v aktuálnom slovan-skom kontexte. Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 2, s. 97 – 103.
- JÓNA, Eugen: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava: SPN, 1985, 169 s.
- JÓNA, Eugen: Martin Hattala 1821 – 1903. Jazykovedný časopis, VII., 1953, s. 15 – 33.
- JÓNA, Eugen: Život a dielo Martina Hattala. In: Martin Hattala 1821 – 1903. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970. Trstená 1971, s. 12 – 28.
- JÓNA, Eugen: Vznik Štúrovej gramatiky. In: Ludevít Štúr Nauka reči slovenskej. Komentáre. Bibliografia. Bratislava 2006, Veda VSAV, s. 11 – 47.
- LISTY LUDOVÍTA ŠTÚRA I. Ambruš, Jozef (ed.). Bratislava: SAV, 1954. 497 s.
- LISTY LUDOVÍTA ŠTÚRA. IV., Dodatky. Komentáre. Na vydanie pripravil V. Matula. Bratislava 1999. 336 s.
- LICHARD, Daniel, G.: Domova pokladnica na rok 1851. Skalica. 124 s.

- MATEJČÍK, Ján: Hattalove názory na československú literárnu jednotu. In: Martin Hattala 1821 – 1903. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970. Trstená 1971, s. 45 – 48.
- MÉSÁROŠ, Július: Zložitá hľadanie pravdy v slovenských dejinách. Bratislava: VSAV 2004, s. 62 – 68.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: SPN 1983. 165 s.
- RADLINSKÝ, Andrej.: Prawopis slowenský s krátkou mluvnicí. Viedeň 1850, s. 12 – 13.
- RAJNOCH, Karol: Vplyv viedenského prostredia na pokusy o reformu slovenského jazyka. In: Zborník FFUK, Philologica XLIX, Bratislava, 1998, s. 21 – 27.
- RAPANT, Daniel: Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Dejiny a dokumenty, diel IV., Bratislava: SAV, 1963, s. 462 – 534.
- TIBENSKÝ, Ján: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava: SVKL, 1965, s. 183.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Michail Fiodorovič Rajeuskij a jeho kontakty so Slovákmi v rokoch 1840 – 1880. In: Studia Academica Slovaca, Bratislava 1986, s. 443 – 454.
- VESZTRÓCZY, Zsolt: Bratislava ako centrum politického života v prvej polovici 19. storočia. In: Kapitoly z dejín Bratislavy. Bratislava: Kaligram 2006, s. 325 – 334.
- VYVÍJALOVÁ, Mária.: Slovenskje Národnje Novini. Boje o ich povolenie. Martin: 1972, s. 235 – 241.

Pavol Žigo

NOVOHRADSKÉ NÁREČIA VO VEDECKOM DIELE EUGENA JÓNU

Žigo, P.: Dialects of Novohrad in the Scientific Work of Eugen Jóna. Slovenská reč, 75. No. 2, pp. 117 – 123. (Bratislava)

The paper deals with research interests of Eugen Jóna focused on description of dialects of Novohrad. These dialects – their system, development and functioning – are varieties that Eugen Jóna knew from his own experience. Their summarizing description has been preserved in a manuscript of Jóna's unfinished monograph *Novohradské nárečia* (Dialects of Novohrad) that was intended to be a part of a complex encyclopaedic work *Novohrad*. The manuscript of the dialect monograph of E. Jóna was published on the occasion of centenary of his birth and from the cognitive point of view besides the description of the system it brings considerable sociolinguistic findings of the author – a shift of many regionally differentiated or territorially defined items towards common Middle Slovak features.

Vo vedeckom diele Eugena Jónu sa nachádza miesto, ktoré je začiatkom aj koncom pomyselného kruhu, útvaru, ktorý v skutočnosti vždy musí byť uzavretý. Je celkom prirodzené, že v Jónovom prípade ide o jazykové útvary, ktoré boli autorovi najbližšie, najmä preto, že ich systém, vývin a fungovanie poznal z autopsie. Veď aj prvý záznam v personálnej bibliografii E. Jónu (Dvonč, 1987, s. 422) sa týka zapisovania nárečových textov, ukážok, a aj ďalšie príspevky sa venujú hláskoslovnej charakteristike nárečí a vonkajším vplyvom na novohradské a gemerské nárečia. Hádam poslednou jednotkou v personálnej bibliografii E. Jónu sa stalo vydanie rukopisu z autorovej pozostalosti – pripravovanej, ale nie celkom dokončenej monografie *Novohradské nárečia*. Mala byť súčasťou rozsiahleho encyklopedického diela *Novohrad*, ktorého vydanie pripravovalo v polovici osemdesiatych rokov vydavateľstvo Obzor zásluhou jeho vtedajšieho redaktora J. Slobodu. Prvé dva zväzky o prírodných pomeroch Novohradu vyšli; po smrti J. Slobodu však projekt ostal nedokončený. Tým aj práca o nárečiach Novohradu, ktorú chystal E. Jóna, ostala v neúplnej a nedokončenej podobe. Zásluhou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV však rukopis pri príležitosti stého výročia narodenia E. Jónu vyšiel v takej podobe, v akej ho autor pripravil do pôvodnej edície o Novohrade.

Metódy, ktoré uplatnil E. Jóna v monografii *Novohradské nárečia*, odrážajú klasicistickú slovenskú dialektologickú školu prelomu prvej a druhej polovice minulého storočia. Jej predstavitelia boli pokračovateľmi výskumov slovenských nárečí z medzivojnového obdobia a čiastočne boli ovplyvnení významnými osobnosťami klasickej českej dialektológie – A. Šemberom, F. Pastrkom, F. Trávníčkom a V. Vážnym. S ich vedeckým dielom, najmä s prácami prvých dvoch, sa zoznámil aj E. Jóna počas svojho vysokoškolského štúdia slavistiky a romanistiky v rokoch 1929 – 1932 na Filozofickej

fakulte Karlovej univerzity v Prahe a počas ďalšieho študijného pobytu v pražskom univerzitnom prostredí v rokoch 1932 – 1934. V doterajšej jazykovednej literatúre novohradské nárečia ako celok neboli monograficky spracované, ale ich hlavné črty a znaky sú známe. Významnú časť rukopisu tvorí prehľad autorov, ktorí osvietenskej a romantickej literatúre spomínajú novohradské nárečia spolu s inými nárečiami, najmä s gemersko-malohontskými (M. Bel, L. Bartholomaeides, J. Čaplovič, J. Ribay a i.). Všeobecnú povahu týchto prameňov a tvrdenia ich autorov o predpokladanom vplyve husitskej kolonizácie v Malohonte a v Novohrade podrobnejšie zhodnotil E. Jóna vo svojej štúdií ešte v r. 1936 (pozri E. Jóna, 1936, s. 131 – 140) a zaujal stanovisko aj k prvému súbornému spracovaniu českých a slovenských nárečí od A. V. Šemberu (A. V. Šembera, 1864), charakterizoval slovenské nárečia ako celok (široké hlásky *a, u* namiesto českých *e, i*, ďalej *ú* namiesto *ou, ie* je *í*, namiesto *y* ďalšie rozdiely *ej, r:ř, i:-ji-*, predložka a predpona *pre:pro*, slovesné tvary na *-m:-u/i, milujem: miluju/miluji, chodia: chodí*, rozdiely v slovách *keď: když, keby: kdyby, múr: zeď, murár: zedník, páčiť sa: líbiti se, plť: vor, poču: slušeti* atď.). E. Jóna zhodnotil a upresnil Šemberove poznatky najmä na tých miestach, kde sa nepresne zovšeobecnila zmena koncovky *-y, -ý* na *ej (kobej, ženej, dobrej, bolejš, dobrejš muž, osvícenejš rozum)* v oblasti Polichna (správne Lešti) a na druhej strane vyzdvihol Šemberov postreh, že v okolí Haliče sú infinitívy sloves na *-eť* proti *-iť* (*učeť: učiť, robeť: robiť*) a že v okolí Uhorského a Poltára koncovka prvej osoby plurálu je *-mo*: (*smo, urobímo*).

E. Jóna upozornil aj na významnú súčasť vedeckého opisu novohradských nárečí, ktorou na základe uverejneného nárečového materiálu stali ľudové rozprávky a piesne z Kollárových *Národných zpievaniek*, gramatické diela A. Bernoláka, L. Štúra, M. Hattalu, J. K. Viktorína gramatika, Hodžove práce, Loosov slovník, ako aj časopisy Slovenské pohľady, na základe ktorých vypracoval vedecký opis hláskoslovia, čiastočne i tvaroslovia slovenčiny F. Pastrnek (1888), ktorý upozornil na takmer všetky javy, súvisiace s nárečiami Novohradu. Všimol si aj ich vzťahy s češtinou, ukrajinčinou, poľštinou a maďarčinou a pokúsil sa vysvetliť stopy neskoršieho českého vplyvu, ktorý vraj možno dať do súvislosti s preniknutím husitov do tejto oblasti. E. Jóna v rámci chronologizácie výskumov novohradských nárečí uvádza aj Pastrnkovu dotazníkovú akciu, ktorá sa uskutočnila od r. 1893 s pomocou J. Škultétyho a ďalších spolupracovníkov (M. Algöver, J. Bodnár, E. Goldpergerová, L. Izák, A. Kúdelka, J. Molnár, M. Morháč, B. Slančíková, J. Slávik a i.). Výsledky svojich výskumov F. Pastrnek uverejňoval v Slovenských pohľadoch (v rubrike *Slovenský jazyk. Študovanie slovenčiny*) už koncom r. 1893 až do r. 1897. Nový výskum novohradských nárečí bol súčasťou rozsiahleho projektu S. Czambela z konca 19. a začiatku 20. storočia. Ťažisko výskumu tvorili materiály z východného Slovenska (vydané ako súčasť diela *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Martin 1906). Zo stredného Slovenska sa zachovali zápisy rozprávok (vyšli

aj tlačou v prepise) a poznámky o nárečiach z obcí Tomášovce, Lovinobaňa, Máliniec, Polichno, Stará Halič, Gáč-Halič z októbra – novembra r. 1900. Po obnovení Matice slovenskej sa zásluhou jej Jazykového odboru začali skúmať nárečia v Turci, neskoršie aj na Orave. Správy o výsledkoch zbierania nárečového materiálu uverejňoval V. Vážný najprv v Slovenských pohľadoch (SP) 1922, od r. 1923 v Zborníku Matice slovenskej (napr. o ipeľskom nárečí spomína dotazníky z Málinca, Zeleného – Slovenské pohľady, 38, 1922, 103, 228 – z Ábelovej, Lovinobane, Podkriváňa, Poltára, Tomášovce, Uhorské – AMS I, 1923, 25 atď.). V štúdiách o dvoch slovenských tvaroch (o inštrumentáli na *-om* a o nom. akuzatíve *dobruo* – ZMS I, 1923, 30 a nasl.) V. Vážný už podrobnejšie spomína i novohradské nárečia, najmä vymedzuje ipeľské nárečie a jeho hlavné znaky (*é, ó: ie, uo; koncové -n<m, , y>e, ý>ej, jerové* striednice atď.). Celkový opis novohradských a ostatných slovenských nárečí podal V. Vážný v práci *Nárečí slovenská (Československá vlastivěda, díl III. Jazyk. Praha 1934, 219 – 310, o Honte, Novohrade a Gemeri najmä na str. 287 a nasl.)*.

Samostatnú pozornosť venoval výskumu novohradských nárečí E. Jóna ešte v r. 1936 (správy o výsledkoch postupne uverejňoval v zborníku *Carpatica* 1936 a 1940, v časopise *Slovenská reč*, 1934, v Sborníku Matice slovenskej, časť *Jazykoveda* XIII, 1935 a XIV, 1936, v *Jazykovednom sborníku* I, II, 1946 – 47 a v *Jazykovednom časopise* XIII, 1962). Reagoval v nich na Garajovu štúdiu *O chronológii zmien nárečiach Novohradu* od J. Garaja (*Zborník MS* XIV, 1936, 124 – 130 a XVI – XVII, 1938 – 39, 153 – 160). Neskoršou rozsiahlou lexikografickou prácou z tejto oblasti je monografia J. Matejčíka *Lexika Novohradu* (1975) ako aj štúdiá o vrchárskej oblasti, *hontiansko-novohradskom nárečovom celku* od M. Majtána (1971; vznikla na základe rukopisnej monografie z r. 1965). Poznatky, ktoré E. Jóna spracoval v monografii *Novohradské nárečia*, čerpal aj z monografií A. Mocsáryho (1826), S. Borovszkého (1911) a V. Polívku (1928). Množstvo údajov si pri opise novohradských nárečí E. Jóna overoval na mapách *Atlasu slovenského jazyka*, v práci E. Paulinyho *Fonologický vývin slovenčiny* (1963), ako aj v štúdiách E. Nováka, Š. Tóbika, A. Habovštiaka a i. (pozri zoznam literatúry v monografii E. Jóna: *Novohradské nárečia*).

Z hľadiska poznávacej hodnoty diela sa Jónova monografia *Novohradské nárečia* vyznačuje aj tým, že kriticky komentuje poznatky uhorskej, resp. maďarskej historiografie o husitskom pôvode Novohradu a Gemera (v 18. a 19. storočí sa Novohrad, Malohont aj Gemer pokladal za husitské kraje, porov. monografie Mocsáryho a Borovszkého, ďalej Tóth-Szabó Pál, *A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon, Budapest 1917*). E. Jóna ďalej využil poznatky B. Varsika, ktorý dospel k záveru, že husiti na Slovensku nemali nijaký náboženský ani kultúrny vplyv a že tradícia o husitských krajoch vznikla až neskôr (protihusitsky a jednostranne z katolíckeho hľadiska koncipovaná populárna práca M. Mišíka (*Husiti na Slovensku*, B. Bystrica 1928) v duchu staršej histórie uznávala možnosť husitskej kolonizácie. V ďalšej

časti svojej práce sa E. Jóna venuje výkladom ipeľských tvarov *loket, rôžen, rósti* proti *laket', ražeň, rastiem, rásť/riast'*, ktoré českí a slovenskí jazykovedci (J. Gebauer, Ľ. Novák) vysvetľovali ako bohemizmy. F. Trávníček (1935, 41, 85) však bez bližšieho odôvodnenia vyslovil názor, že tzv. prehlásky *o>e, u>i*, diftongizácia *y>ej* a teda i ostatné tzv. bohemizmy v nárečiach Gemera a Novohradu majú sa vykladať ako domáce javy. E. Jóna už v svojej prvej svojej práci o ipeľskom nárečí (E. Jóna, 1935) vychádzal z predpokladu o možnosti českej kolonizácie a jazykového vplyvu, pretože všetky príslušné zmeny sa vykonali v češtine pred polovicou 15. storočia. Hoci nie sú presvedčivé dôkazy o zmenách *y>ej* v starých listinách, ako sa usiloval dokázať z iných oblastí J. Garaj (1936, 124 – 130 a 1938 – 1939, s. 153 – 180), vnútorný vývin južných stredoslovenských nárečí (*á>ia* a *ei*, slabičné *l > o, uo*., podobne ako *y>ej, y>e, o>e*) poukazuje na to, že podnet k týmto zmenám mohol prísť zvonka (porov. E. Jóna 1936: kontakt s maďarčinou a ukrajinčinou počas kolonizácie gemerských a novohradských vrškov podľa valašského práva, kontakt s češtinou), ale zmeny systému foném sa uskutočnili vnútri domácich nárečí. E. Jóna upozornil na to, že zdôrazňovanie českej husitskej kolonizácie bolo v klasickej historiografii podmienené týmito nárečovými javmi, a nie naopak, že by tieto javy boli vznikli pre českú kolonizáciu. Dôkazom sú príslušné zmeny v češtine, ktoré vznikli v podobných podmienkach, keď sa po zániku jerov menili vzťahy medzi tvrdými a mäkkými samohláskami a spoluhláskami a keď v dlhých slabikách vznikali dvojhlásky. Z retrospektívneho hľadiska tu teda ide o výrazný sociolingvistický fenomén. Ďalšia charakteristika novohradských nárečí sa opiera o integračné a diferenciačné javy, ktoré E. Jóna rozdeľuje na synchronne, vyskytujúce sa v súčasnom systéme hlások, tvarov aj slov i spojení slov, a diachronne, vývinové. Odvoláva sa najprv na základných jedenásť znakov stredoslovenských nárečí, ktoré uvádza V. Vážný (1934, 261):

Slabiky *rat-*, *lat-* za *ořt-*, *ölt-* (*rádzga, rakita, rásocha, ráštep, rázvora, rážd'a, vlaší, v lanich, ale ražem/n/ň*, ipeľské *róžen, laket'*, Ipeľské *loket, rastiem, rásť/riast'*, ipeľské *rostě:n, rósti*). Tvar *rásť/riast'* je na celom strednom Slovensku, *rósti* do ipeľského nárečia preniklo skôr z východného Slovenska cez Gemer-Malohont než z češtiny. Tvar *riast'/riast'i* je rozšírený od Ábelovej na juhovýchod cez Podkriváň, Pílu, Divín, Mýtnu, Lovinobaňu, Podrečany, Tomášovce, Vidinú, na západe cez H. Tisovník, Turie Pole, Dolný Tisovník, Lešť, Veľký Lom, Senné, D. a H. Plachtince, V. Krtíš, M., V. Straciny, Sklabinú a Malé Zlievce.

Bilabiálne (oobjerné) *u*, písané: *prauda, kriuda, hñeu, d'ieuka/d'iuoka* atď.

Skupina *št'*: *ešte, šťastní/šťastnei, št'ava* atď. proti *šč'*.

Inštrumentál singuláru ženského rodu: *ženou*, severoipeľské *ženó* ako v Malohonte, Gemeri.

Nominatív plurálu: *ľud'ia, rodičia*, ipeľské *ľid'ei, rodičei* (popri *ľid'e, rodičē*:).

Genitív singuláru muž. rodu typu *gazdu, precedu, sutcu* (*predsedu, sudcu*).

Nominatív – akuzatív substantív stred. rodu: *srce, pľece* ap.

Nominatív – akuzatív v substantívach stredného rodu: *znameňia*, ipeľské *znameňei*, *siat'a*, ipeľské *seit'a*, *stavänia*, ipeľské *staveňei*.

Nominatív – akuzatív singuláru stred. rodu prídavných mien *dobruo, mladuo, peknuo dieťa*, p. *dobró, mladó, peknó d'íta*, gen. *dobriho*, ipeľské *dobreho* (< *dobryho*).

Slovesné tvary: *nesiem, nesieš, nesie...*, ipeľské *nesén, nesés, nesé*.

3. osoba plurálu: *oňi sa (oni sú)*.

K nim pridal E. Jóna ďalších štrnásť typických znakov:

Jerové striednice, a to za tvrdý jer striednice *o*, za mäkký jer striednice *e*.

Fonologická kvantita a rytmický zákon.

Palatalizovanosť velár a s tým súvisiace tvary *haluške na miski* a zrušenie niektorých alternácií *k/c, ch/s*, tvary typu *valasi, mnísi*.

Zachovanie skupiny *sr-*: *sreda, osredok, srebaťi, prosriedok, presriedok*, ipeľské *posre:dok* a i.

Výskyt samohlásky *ä* (po perných i po velárach okrem južnej Ipeľskej oblasti) a spoluhlásky *l'* (s čiastočným obmedzením na časti územia pre *-k-*, ako napr. *velkí*),

Depalatalizácia *e>a*: *bl'adi/bl'adej, bol'as, l'an/m, brš'an/m, l'ameš, l'achki, nahat'i, nak* (nech) a pod.

Deminutíva na *-ok* ako aj po mäkkých spoluhláskach: *hrnčok, chlapčok, klinčok, noštok* a pod.

Zánik *v-* na začiatku slov pred spoluhláskou: *čela, dovica, táčik, d'ačne, tode, šad'e* a i., podobne zánik neslabičnej predložky *v* pred spoluhláskou vo vetnej súvislosti: [v] *Lučenci* a pod.

Zánik *j-* na začiatku slova pred samohláskou: *edon/m, edoraz*, ipeľské *ednat'i sa* (západonovohradské *enat'i sa, esem* (jeseň), *el'em* (jeleň) a i.; vo vetnej súvislosti: ipeľské *je/e* (*ón e už doma*), *jej* (ja) – (*ved ej nič ňevén*), západonovohradské *tam e veľa snehu, hrniež e d'eravej* ap.

Skloňovanie adjektív: *pekniho* (< *peknyho*) *chlapca* (*pekneho, peknimu/pekne-mu; y>e*) atď.

Infinitív na *t'i* (okrem stredného pásu).

Zmena *-n, -ň > m* v západonovohr. nárečí a v celom hontiansko-novohradskom nárečovom celku *m > n*, v strednonovohradskom a ipeľskom nárečí.

Zmena *y > e, ý > ej* po tvrdej spoluhláske (tu je *e* nemäkčiacie).

Zmena *ã* (ia) *>ei* po mäkkej a neutrálnej spoluhláske (porov. M. Majtán, s. 296).

Typickými morfológickými znakmi skúmaných nárečí je skloňovanie a časovanie; v ipeľských nárečiach je všeobecne stredoslovenské, a to južné. Odlišnosti sú podmienené staršími hláskoslovnými zmenami, napr. zachovaním duálových tvarov vo funkcii plurálových, zmenou rodu, osobitným vývinom tzv. zloženého skloňova-

nia a i. Pri vzore *chlap* a *slúha* je tvar inštrumentálu singuláru *chlapon*, *slúhon* podmienený zmenou *-m > n*; v nominatívnej pluráli sú tvary na *-i*: *chlapí susedi*, *vojáci*, *sedľáci*, *valasi*, ale aj *slúzi* (s alternáciami *k : c*, *ch : s*, *h : z*, *d : d'*); proti spisovným tvarom na *-ia* (rodičia, ľudia) sú ipeľské tvary (najmä na severe) na *-e*: (*lid'e*; *rodič'e*;) i *-ei* (*učiteľ'e*, *rodič'e*, *host'e*, *brat'e* i *brá'ta* s posunutou kvantitou. V genitíve a akuzatívnej pluráli sú tvary *chlapou*, *slúhou*, na severe *slúho*: (bez rytmického krátenia). V inštrumentáli pluráli sú popri tvaroch na *-mi* (*chlapmi*) aj tvary na *-í* a *-ej* (< *y*): *s chlapej*, *volej*, *s chlapci*, *slúzi* a pod. Ako archaizmus sa uvádza pôvodný duálový tvar *konča nohú* (Hrabovo, Ozdín a inde). V genitíve pluráli býva zdĺžená slabika tapu *ul'ic*, *svín*, *gúl'*, *nohavíc*. Z vkladných samohlások je v týchto tvaroch najčastejšie *-o-*: *jamke – jámok*, *haluške – halúšok* (*al'eže mi nahaj'e s tech halúšok*, Hradište), *svę:čka – svę:čok*. A. Habovštiak (1966, s. 15) uvádza, že tieto podoby genitívu pluráli feminín vznikli analogicky podľa podôb *stránok*, *sviečok*, kde je prirodzená kvantita na predposlednej slabike a tvrdenie argumentuje aj tým, že v nominatívnej singuláru sa tieto substantíva používajú bez kvantity. Ide tu o chybné konštatovanie, pretože v týchto prípadoch ide o prorodzený posun kvantity v týchto nárečiach. Dokazujú to adjektívniá typu *mókre*, *porobę:no*, *oškobáne*, teda aj *ležičke – ležičok*, *slúke – slúvok* (juhoipeľské; v severoipeľských nárečiach je *trnke – trnok*, ale *r* je všade skrátene), *handre – hánd'er*, *dverce (dvercia) – dvę:rec*. Pri vzore *visvedčenie* (*visvečeňe*, *visvečeňe*: prevzaté zo spisovného jazyka) ide po dlhej slabike o krátku koncovku: *líst'a*, *prút'a*, *seit'a*, *trňa* (*r* dodatočne skrátene), *v líst'i*, *líst'im*. Do vzoru *dievča* v tejto časti nárečí prešli aj niektoré slová pôvodného vzoru *visvedčenie*, napr. *úh'la*, gen. *úh'la'ta* (s posunutou dĺžkou, t. j. pôv. *uhl'ia*). V novohradských nárečiach platí pravidlo o rytmickej distribúcii kvantity – po dlhej slabike sú koncovky krátke: *múdre* (pôv. *múdry*), *múdreho*, *múdre mu*, *múdra*, *múdre*, *múdra*, ale *o múdre*, *múdrau*, *s domáco*., kde neplatí pravidlo o krátení.

Z poznávacieho hľadiska sa práca Novohradské nárečia vyznačuje aj výrazným sociolingvistickým zistením: porovnaním nárečového materiálu zo staršieho obdobia a opisov klasických dialektológov z prelomu 19. a 20. stor. s poznatkami E. Jónu z druhej polovice 20. stor. autor zistil výrazný posun od areálovo diferencovaných znakov k spoločným stredoslovenským prvkom. E. Jóna ich charakterizoval slovami: „V najnovšom období výrazné znaky, najmä *e*:, *o*:. sa strácajú, ipeľské nárečie vyvíja sa smerom k ostatným juhostredoslovenským nárečiam (napr. v skloňovaní adj. *dobriho*, *pekniho*, v dvojhĺskach *ei > ia*, *e*:. > *ie*, *o*:. > *uo* atď.). Ipeľské nárečie patrí viac minulosti ako prítomnosti a budúcnosti“ (E. Jóna, 2009, s. 23). Viac ako päťdesiatročný záujem E. Jónu o nárečový výskum Novohradu sa vyznačuje poznávacou hodnotou, spočívajúcou na systémovom prístupe skúmania vnútrojazykových aj mimojazykových väzieb regiónu. Poznatky, opierajúce sa o konkrétny jazykový materiál, sú adekvátne metodologickým postupom, ktoré v dialektológii dominovali

v polovici 20. storočia. Z času, v ktorom bol E. Jóna na vrchole bádateľského záujmu a tvorivých síl, sa zachoval hodnotný dialektologický materiál v adekvátnej interpretácii ako svedectvo vývinu, stavby a fungovania jazyka na konkrétnom mieste a v konkrétnom čase, ako svedectvo dobových metód a potenciálne východisko ďalšieho nárečového aj porovnávacieho výskumu.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. 1. zv. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy. Časť druhá. Úvod – Komentáre – Materiály. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314 + 200 s.
- DVONČ, Ladislav: Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975). Martin: Matica slovenská 1987. 1388 s.
- GARAJ, Ján: K chronológii zmien $y > e$, $y > ej$, $'u > i$ v hornoipeľskom nárečí. In: Sborník Matice slovenskej. XIV, 1936, s. 124 – 130.
- GARAJ, Ján: K chronológii zmien $y > e$, $y > ej$, $'u > i$ v hornoipeľskom nárečí. In: Sborník Matice slovenskej. XVI – XVII, 1938 – 39, s. 153 – 160.
- HABOVŠTIK, Anton: K diferenciacii vkladných hlások v gen. pl. fem. a neut. v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie VI. Štúdie a pramene k dejinám slovenskej národnosti. Red. E. Paaliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 5 – 17.
- JÓNA, Eugen: O zapisovaní nárečových textov. In: Slovenská reč, 3, 1934 – 1935, s. 27 – 29.
- JÓNA, Eugen: Ukážky z nárečových textov. In: Slovenská reč, 3, 1934 – 1935, s. 30 – 31.
- JÓNA, Eugen: Poznámky k textu. In: Slovenská reč, 3, 1934 – 1935, s. 31 – 32.
- JÓNA, Eugen: O povahe velár v strednej slovenčine. In: Sborník Matice slovenskej, roč. 13, 1935, s. 34 – 38.
- JÓNA, Eugen: Novohradské nárečia. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009. 164 s.
- MAJTÁN, Milan: Charakteristika a členenie hontiansko-novohradského nárečia. Jazykovedné štúdie XI. Jónov zborník. Bratislava 1971, s. 296 – 312.
- MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta 1975. 308 s. + mapy.
- MIŠÍK, Milan: Husiti na Slovensku. Banská Bystrica 1928. (bez uvedenia strán)
- MOCSÁRY, Antal: A nemes Nógrádvarmegyének historiai, geografiai és statistikai esmertetése, I II. Pešť 1826. (bez uvedenia strán)
- NOVÁK, Ludovít: Prípady *rat-*, *lat-* za praslovanské *ořt-*, *ořt-* v slovenčine. In: Sborník na počesť Jozefa Škultétyho. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1933, s. 576 – 608 (separát 33 s.)
- Nógrád vármegye monografiája. Red. Borovszky. Budapešť 1911. (bez uvedenia strán)
- NOVOHRAD. Regionálna vlastivedná monografia. Zv. 1. Príroda. Zost. J. Sloboda. Martin. Vydavateľstvo Osveta 1985. 336 + 24 s.
- NOVOHRAD. Regionálna vlastivedná monografia. Zv. 2/1. Dejiny. Zost. J. Sloboda a J. Albery. Martin. Vydavateľstvo Osveta 1989. 456 + 24 + 8 s.
- PASTRNEK, František: Beiträge zur Luthlehre der slovakischen Sprache in Ungarn. Viedeň 1888. (bez uvedenia strán)
- TÓBIK, Štefan: Členenie a charakteristika gemerských nárečí. In: Jazykovedné štúdie II, 1957, s. 86 – 120.
- TÓTH-SZABÓ, Pál: A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapešť 1917.
- TRÁVNÍČEK, František: Historická mluvnice československá. Praha 1935.
- VARSÍK, Branislav: Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody, Bratislava 1932. (bez uvedenia strán)
- VÁŽNÝ, Václav: Nárečí slovenská. In: Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk. Praha 1934, s. 219 – 310.

Milan Majtán

SEKUNDÁRNE SLABIČNÉ L V JUŽNOSTREDO-SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

Majtán, M: Secondary Syllabical *l* in Southern Central Slovak Dialects. Slovenská reč, 75, 2010, No. 2, pp. 124 – 127. (Bratislava)

Author remembers his teacher, prof. Jóna, by whom was encouraged to basic research in the western dialect region of Novohrad and eastern Hont in 1961. The result was thesis Hontian and Novohrad Dialects. Secondary syllabical *l* is related in old reflexes after *y*. For example, in Hontian dialect whole section is the result of changes in *y* – to *e*, and syllabical *l* also. This effect is appear at the words eg. *vľmä, kopto, oblčaj...* However, about change (*y* > *e*) and about secondary syllabical *l* dialektologic works are silent.

Keď ma školiteľ prof. E. Jóna ešte r. 1961 „nútil“ urobiť základný nárečový výskum v západnom Novohrade a vo východnej časti Hontu a vypracovať dizertáciu *Hontiansko-novohradské nárečie*, ktorú som potom obhájil v decembri 1965, južnostredoslovenské nárečia som z autopsie nepoznal. Prijal som však jeho argument, že tieto nárečia sú menej prebádané a že ich špecifiku a osobitosti si najlepšie uvedomím, keď ich budem poznávať na pozadí svojho rodného nárečia. Počas ročného študijného pobytu (aj počas internej aspirantúry) v ústave som vyhotovil série máp do pripravovaného Atlasu slovenského jazyka, preštudoval som staršie prameňe a literatúru, a tak som získal predbežné poznatky o nárečiach, ktoré „bolo treba“ spoznať a opísať.

Areál vrchárskeho hontiansko-novohradského nárečia (vlastne nárečového celku) tvorí 44 obcí. Na severe je ohraničený obcami Bzovík, Senohrad (Lešť a Turie Pole v polovici 20. stor. zanikli), Horný Tisovník, Ábelová, Polichno, na východe obcami Praha a Ľuboreč. Južnú hranicu tvoria Závada, Chrt'any, Dolné Strháre, Opava, Čelovce a Rykynčice, západnú riečka Krupinica a obce Medovarce a Uňatín. Nárečový výskum pre hláskoslovnú a tvaroslovnú časť Atlasu slovenského jazyka sa robil na začiatku päťdesiatych rokov minulého storočia (vo viacerých obciach novohradskej časti vyplňal dotazníky G. Horák, rodák z neďalekej obce Halič), terénny výskum pre dizertáciu som robil v rokoch 1962 – 1963.

Azda najvýraznejším znakom tohto hontiansko-novohradského vrchárskeho nárečia je zmena *y* > *e* a *y* > *ei*. V jadre južnostredoslovenských nárečí pôvodné slovenské samohlásky *y*, *y* nesplynuli s *i*, *i*, ale sa vyvíjali inak, menili sa smerom ku samohláske *e* (porov. Jóna, 1936; Tóbič, 1957). Výnimkou ostali vo vrchárskom hontiansko-novohradskom nárečí zamená *my*, *vy* (*mi*, *vi*, v ípeľskom nárečí *me*, *ve*), predpona *vy-* (*vi-*) a niektoré v nárečí novšie slová, ktoré sa pravdepodobne dostali

do nárečia neskôr, azda aj zo spisovného jazyka, napr. *richlo* (za domáce sa pokladá *chitro*), *pícha*, *pišnei/pišne* (*hrdoba*, *hrdei*). Proces vývinu *y*, ktorý tradične a schematicky nazývame zmenou *y > e*, sa neskončil rovnako, rozdiely boli a sú aj v pozíciách po perných a ostatných tvrdých spoluhláskach. Na samotnom území hontiansko-novohradského nárečového celku bolo možné aj v čase nárečového výskumu na začiatku šesťdesiatych rokov 20. stor. zreteľne rozoznať štyri typy reflexov za staršie *y*. Publikované to bolo už r. 1963, hlavné závery dizertácie potom v Jazykovedných štúdiách (11 zv. Jónov zborník) r. 1971 (Majtán, 1963, s. 158; 1971, s. 307):

a) V juhovýchodnej časti tohto nárečového celku v novohradských obciach Chrt'any, Ľuboreč a Závada sa vo všetkých pozíciách na mieste staršieho *y* vyskytuje ako vysoká zadnejšia samohláska bez labializácie, pripomínajúca výslovnosťou ruské *y* (označujeme ako *x*).

b) V ostatných obciach novohradskej časti a v obciach Dačov Lom a Sucháň z hontianskej časti celku je reflexom za staršie *y* po perniciach a po spoluhláske *l* stredná zadnejšia samohláska bez labializácie (označujeme ako *x'*), po ostatných tvrdých spoluhláskach samohláska *e*.

c) Na juhozápadnom okraji nárečového celku v obci Dolné Rykynčice (dnes časť obce Rykynčice) je za staršie *y* po perniciach samohláska *o* (v niektorých prípadoch v koreni slova aj slabičné *l*) po neperniciach samohláska *e*.

d) V hontianskej časti nárečového celku (okrem obcí Dačov Lom, Sucháň a Dolné Rykynčice) je reflexom za staršie *y* vo všetkých pozíciách samohláska *e*.

Ako výsledok zmeny *y > e* máme tu teda nielen samohlásku *e*, ale aj *x*, *x'*, *o*, a slabičné *l*. Pri zmene tradične označovanej ako *y > ei* ide pochopiteľne tiež o dvojhlásky realizované ako *ei*, *xi*, *x'i* a *oi*.

Zadná výslovnosť *x'* v južnostredoslovenských nárečiach je známa od čias Pas-trnkových dopisovateľov. V práve vydannej monografii o novohradských nárečiach uvádza E. Jóna *x'* zo severnej časti ipel'ského nárečia a zo západného Novohradu (Jóna, 2009, s. 37; porov. aj s. 65, 67 a i.).

V prvom zväzku Atlasu slovenského jazyka (Vokalizmus a konsonantizmus) sa výskyt realizácie zmeny *y > e* opisuje iba schematicky, hoci sa tento jav zobrazuje aj na podrobnej mape s úplnou sieťou bodov (XIV. 1.b).

V dizertácii sa podrobnejšie opisuje aj výskyt druhotného slabičného *l*, ktoré vzniklo ako reflex za staršie *y*, v tomto hontiansko-novohradskom nárečovom celku: „Za pôvodné *y* je v slove *vlmä*, gen. *vlmäňa* (v obciach Horné a Stredné Plachtince *vomä*) a v obci Dolné Rykynčice aj v slovách *kopľto*, *mlkaťi*, *mlš*, *oblčaj*, *vlhňa*, *vl-sokí*.“ Vtedy som tento jav pokladal za akúsi spätnú analógiu zmeny v ipel'skom nárečí, kde sa slabičné *l* zmenilo na *o* (Majtán, 1971, s. 307; porov. E. Jóna, 1962). Podoba *vlmä* sa vyskytuje v celej oblasti vrchárskeho hontiansko-novohradského nárečového celku. Vo viacerých obciach novohradskej časti, kde sme zachytili aj

mäkké varianty pernic *b', m', p', v'*, sa toto slovo vyslovuje ako *vlm'ä*. Z obcí Horné Plachtince a Prostredné Plachtince je známa podoba *vomä*.

Podľa materiálu z dotazníkov Atlasu slovenského jazyka (strana 71, otázka č. 571), ktoré vyplňali v päťdesiatych rokoch viacerí explorátori (z niektorých obcí sú po dva vyplnené dotazníky) sa na území tohto nárečového celku zachytili podoby *vlmä* a *vlm'ä*, v niektorých obciach, najmä na okolí Bzovíka, aj podoba *vemä*, v Senohrade *lomä* (!). Podoba *vlmä* sa využívala aj vo viacerých hontianskych obciach ďalej na západ v povodí Krupinice aj v povodí Štiavnice (Kráľovce, Krnišov, Sitnianska Lehôtka, Devičie, Rakovec, Ladzany, Domaníky, Drážovce, Báčovce, Špičce, Sudince, Hontianske Tesáre, Dvorníky, Terany, Kostolné Moravce, Opátove Moravce, Dudince). Zapísané sú tam podoby *vlmä*, *vlma*, v obciach Hontianske Nemce a Lišov podoba *vumä*, v Sebechleboch podoba *vimä*. Podľa údajov Šemberových a Pastrnkových informátorov tieto obce patrili v druhej polovici 19. stor. do oblasti so zmenou $y > e$. (Majtán, 1971, s. 298, aj pozn. 20). Z oblasti nárečia stredného Novohradu, t. j. na východ od nášho vrchárskeho nárečia sú zapísané podoby *vlmä* aj z obcí Lupoč, Lehôtka a Mašková, z ktorých bola zmena $y > e$ v minulosti tiež zaznačená. Z novohradských obcí (na okolí Modrého Kameňa) Slovenské Kľačany, Horná Strehová, Dolná Strehová, Ľuboriečka, Vieska sa zaznačila podoba *vlmä*, z obcí Veľké Straciny, Malé Straciny, Veľké Zlievce, Malé Zlievce, Obeckov, Zombor podoba *vlme*. Z hontianskych obcí, nachádzajúcich sa južne od územia vrchárskeho nárečového celku, sa podoba *vlmä* zachytila v obci Hrušov, podoba *vomä* (ako som zistil aj ja o desať rokov neskôr), sa zaznačuje z obcí Horné Plachtince a Stredné Plachtince. V ďalších obciach tejto oblasti (Dolné Plachtince, Príbelce, Nová Ves, Veľký Krtíš a Malý Krtíš) zapísali podobu *veme*.

Aj slovo *vymä/vemä/vlmä* uniklo pozornosti autorov Atlasu slovenského jazyka. V tretej, slovotvornej časti ASJ sa síce uvádzajú na mape č. 244 slovotvorné štruktúry *vemeno/vemä/vemiačko*, ale ich prvá slabika ostala bez povšimnutia, na slovotvorbu nemala nijaký vplyv.

A čo na záver?

Aj o rozličnej realizácii zmeny $y > e$, aj o druhotnom slabičnom *l* aj všetky doterajšie dialektologické publikácie a učebnice akosi cudne mlčia.

Literatúra

- BUFFA, Ferdinand: Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť prvá – mapy. Bratislava: Veda 1981. 424 s. Časť druhá – Úvod, komentáre, dotazník, indexy. Bratislava: Veda 1978. 246 s.
- JÓNA, Eugen (1962): K vývinu slabičného *l*, *r* v ipeľskom nárečí. In: Jazykovedný časopis, 1962, roč. 13, č. 1, s. 44 – 49.
- JÓNA, Eugen: Novohradské nárečia. Bratislava: Veda 2009. 164 s.
- MAJTÁN, Milan: Zápis v hontiansko-novohradskom nárečí zo začiatku 19. storočia. In: Jazykovedný časopis, 1963, roč. 14, č. 2, s. 156 – 161.

- MAJTÁN, Milan: Charakteristika a členenie hontiansko-novohradského nárečia. In: Jazykovedné štúdie. Zv. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 296 – 312.
- PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.
- ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – Mapy. Časť druhá – Úvod, komentáre, materiály. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314. 198 s.
- TÓBIK, Štefan: Členenie a charakteristika gemerských nárečí. (So 6 mapami.) In: Jazykovedné štúdie. Zv. 2. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1957, s. 86 – 120.

Mária Šimková

Príspevok Eugena Jónu k teórii slovných druhov v kontexte slovenskej jazykovedy 20. storočia

Šimková, M.: Eugen Jóna's Contribution to the Theory of Word Classes in the Context of the 20th Century Slovak Linguistics. *Slovenská reč*, 2010, 75, No. 2, pp. 128 – 142. (Bratislava)

In the 1950s and 1960s Slovak linguistics saw fruitful discussions concerning the issues of word classes, especially of function words (particles, modal words, predicative or the category of state). Professional discussions that very often turned into a controversy helped to prepare good foundations and starting point for modern Slovak linguistics on which were based fundamental works such as *Morfológia slovenského jazyka* – unsurpassed until today – and *Slovník slovenského jazyka* (1959 – 1968) in the compilation of which Eugen Jóna made use of his experience as well. His vast array of professional and scientific knowledge and interests (dialectology, history, language culture, grammar, lexicology and lexicography) ranks him among versatile Slovak linguists of the 20th century. He has substantially contributed to the definition of particles as a separate word class and stabilizing word-class system of the Slovak language.

Vymedzovanie slovných druhov predstavuje jednu z najvšeobecnejších, najstarších a stále aktuálnych lingvistických tém. Z časového hľadiska sa klasifikácii slov venovali a venujú rôzni bádatelia od starovekých filozofických vied až po moderné lingvistické opisy, ktoré sa z metodologického hľadiska aj v súčasnosti obligátne začínajú triedením slov (podrobnejší prehľad vývinu slovnodruhových teórií uvádzame v Šimková, 2008, s. 16 – 27). V slovenskej jazykovede bola táto otázka osobitne aktuálna v 50. a 60. rokoch 20. st. a svojím dielom k jej riešeniu prispel aj Eugen Jóna, ktorý už od 40. rokov publikoval v časopise *Slovenská reč* sériu štúdií o funkciách predložiek (Jóna, 1940/1941, 1943/1944) a o niektorých výrazoch zo slovného druhu príslovky, napr. *treba, načim* (Jóna, 1938/1940), *vše, zavše* (Jóna, 1952). Svoje čiastkové práce z oblasti lexicológie a gramatiky síce orientoval najmä z hľadiska jazykovej kultúry a školskej praxe, ale nevyhol sa ani postaveniu analyzovaných jazykových prostriedkov v systéme slovenského jazyka. Rovnako sa slovným druhom nemohol vyhnúť ani v neskorších (individuálnych i kolektívnych) syntetizujúcich prácach: *Spisovná slovenčina pre každého* (1950), *Úvod do jazykovedy* (1954, 1955, 1959), *Slovenština* (1957 a ďalšie vyd.; spoluautor), *Slovník spisovného jazyka slovenského. 1. A – J* (1946 – 1949; spoluautor). Vo svojich bádaniach sa opieral o bohaté znalosti súčasnej aj staršej lingvistickej literatúry. Z jeho podrobných štúdií o jednotlivých gramatikách slovenčiny, ich zdrojoch a kontextoch sa viaceré kamienky dajú vložiť aj do mozaiky genealógie slovných druhov v slovenčine (Jóna, 1973, 1978, 1980a, 1980b, 1991a, 1991b).

Vzhľadom na to, že sa vo svojej výskumnej práci zaoberáme predovšetkým časticami, tento slovný druh bude východiskom aj pri bilancovaní príspevku E. Jónu k teórii slovných druhov v slovenskej jazykovede 20. storočia.

Prehistória častíc v slovenskej jazykovede sa začína už u A. Bernoláka, ktorý použil slovo *častica* (*particula*) napr. v poznámke pri predložke *od*: „*Od* je opakom častice *do*“ (súborné vydanie J. Paveleka Gramatické dielo A. Bernoláka, 1964, s. 351) a v poznámke k želacím spojкам *bich, bis, bisme, bist'e, bi*: „Tieto spojky, ak sú samostatné, vždy sa kladú za sloveso ... Keď však predchádza iná častica, vtedy sa zároveň s ňou kladie pred sloveso a splyvajú akoby v jedno slovo ..., napr. *Keďbich gá išol do Trnavy...*“ (c. d., s. 359).¹ L. Štúr vo svojej *Nauke reči Slovenskej* (1846; citujeme podľa vydania H. Barteka z r. 1943²) označuje ako čiastočky napr. slová *sa, bi, ňe*: „Dvojaké zaprenie v slovenčine istí, ale len vtedy, keď sa čiastočka zapieracia *ňe* výslovne dva razy vo výpovedi nachodí, bo jestliže iné slovo zaprenia, napr. *nič* atď., s čiastočkou spomenutou vo výpovedi stojí, berie sa toto v reči za istiace a len čiastočka *ňe* za zapierajúcu, úhrnkom teda výpoveď zapiera“ (c. d., s. 266). V oddelení o slovoslede analyzuje L. Štúr postavenie slovka *by*: „Čiastočka *bi* nebýva vždy spojená so slovesom, ku ktorému patrí, ale i k príslovkám a spojкам sa pripojuje: *kamkoľvek bi si šjeu, kolkokolvek bi si znau, máš sa ešte čo učiť, či bi to ňebolo dobre? hoc bi aj tak bolo, zvíťazíme* atď.“ (c. d., s. 290).

Prvé obdobie rozpoznávania špecifických vlastností slov, ktoré dnes považujeme za častice, a ich postupného zaraďovania do systému jazykových prostriedkov je poznamenané (syntaktickými) analýzami funkcie parentézy vo vete a v slovenskej jazykovede ho napĺňajú M. Hattala a S. Czambel, ktorí vo svojich opisoch parentézy (vstavky) pracovali nielen s voľne vloženými výpoveďami, ale aj so slovnými výrazmi v zátvorke, s „príslovkovite vkladnými slovami (*pravda, veru, zaiste* a pod.)“ (Czambel, 1902, s. 264). V *Slovenskej mluvnici* J. Damborského (5. vyd., 1930), vypracovanej podľa diel J. Gebauera – V. Ertla a S. Czambla, sa vo všeobecnom prehľade ešte uvádza klasická deväťčlenná slovnodruhová zostava bez častíc a lexémy, ktoré dnes hodnotíme ako častice, sú v jednotlivých častiach spracované medzi príklonkami či príslovkami.

V slovenských gramatikách a pravopisných príručkách nasledujúcich desaťročí sa častice spracúvajú podľa aktuálneho stavu ich teoretického poznania a akceptovania, resp. podľa zamerania autora a preferovania niektorého z klasifikačných kritérií alebo celého komplexu kritérií (lexikálnych, morfológických, syntaktických).

¹ Všetky citáty uvádzame v takej pravopisnej a štylistickej podobe, v akej sa nachádzajú v citovaných dielach.

² Originálny text je vo faximilnom vydaní L. Ďuroviča a S. Ondrejoviča z r. 2006 dostupný aj na WWW: <http://www.juls.savba.sk/ediela>

B. Letz v duchu antickej tradície, významne podporenej v slovanských jazykovedných teóriách napr. F. Miklošičom³, zahŕňa vo svojej gramatike, presnejšie v jej morfolologickej časti, všetky neohybné slová do jednej veľkej skupiny častíc, do ktorej podľa neho patria príslovky, predložky, spojky, citoslovčia, pracuje však aj s pomenovaním častica v užšom význame: „... 4. Uvedené druhy neohybných slov volajú sa spoločným menom aj časticami (partikulami), lebo ide obyčajne o krátke slovcia. 5. Častice často prechádzajú podľa funkcie do inej neohybných skupiny: *oko-lo* je predložka alebo príslovka, ... *ani* je príslovka, lež aj spojka ...“ (Letz, 1950, s. 372). Tento postup uplatňuje B. Letz aj pri definovaní jednotlivých podskupín „častíc“: „Príslovky sú neohybné slová (častice), ktoré vyjadrujú rozličné vzťahy a okolnosti, lež menovite: miesto, čas, spôsob, príčinu a prisviedčanie alebo zápor“ (c. d., s. 373). V tomto Letzovom širokom chápaní častíc-prísloviek sú v jednej časti definične zahrnuté aj niektoré častice v jednom z dnešných ponímaní (vyjadrovanie vzťahov), ďalšie sú v skupine prísloviek vyjadrujúcich prisviedčanie alebo zápor. Ostatné neohybné slovné druhy charakterizuje autor v ich vlastných významoch a funkciách: „Predložky sú neohybné častice, spojené vždy s menami v patričných pádoch“ (c. d., s. 376). V podobnom duchu vymedzuje predložky aj E. Jóna vo svojich štúdiách zo 40. rokov: „Predložky, najmä s hľadiska formy, ale aj geneticky, významove a syntakticky, patria do veľkej skupiny neohybných slov – častíc (particulae). Svojím pôvodom, ako skoro všetky častice, sú to príslovky...“ (Jóna, 1940/1941, s. 99).

Postupnosť začleňovania častíc do opisu jazykového systému slovenčiny sa plasticky prejavuje v rôznych vydaniach Praktickej príručky slovenského pravopisu (a výslovnosti – podľa pôvodného názvu) A. Zaunera (1940, 1941, 1947 vs. 1966) a Slovenskej gramatiky autorov E. Pauliny, J. Štolc, J. Ružička (1953, 1955 vs. 1963, 1968).⁴

V prvých vydaniach Praktickej príručky A. Zaunera „druhov slov (čiasok reči) je deväť“ (1941, s. 35), teda bez častíc, ktoré môžeme nájsť medzi spojkami, napr. *aleže, čiže, hoc, hoci* (c. d., s. 66 – 67) a príslovkami, napr. *bezpochyby, dočista*,

³ F. Miklošič (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Viedeň, 1883) prejavil podľa A. V. Isačenka vo vzťahu k príslovkám „polnuju bespomoščnost“ (Isačenko, 1965, s. 245), keď na základe jedného vonkajšieho znaku – paradigmatickej nemennosti – spojil pod spoločné pomenovanie „častice“ rôzne skupiny slov: príslovky, spojky, pričom predložky považuje za osobitnú skupinu prísloviek. Pomenovanie častice sa však v ruskej a ranej sovietskej lingvistickej literatúre (prelom 19. a 20. st. až do etablovania častíc ako samostatného slovného druhu v 30. – 40. rokoch 20. st.) bežne používalo na označenie celej triedy neohybných slov a termín partikuly sa v takomto význame vyskytuje aj v súčasnosti napr. v nemeckej a poľskej lingvistike.

⁴ Jednotlivé vydania sme zoskupili do kontrastívnych skupín podľa prepracovanosti ďalšieho vydania (ďalších vydaní), resp. podľa rozsahu zmien, ktoré sa týkajú slovnodruhovej problematiky a častíc.

doista, možbyť (c. d., s. 69). V treťom, zrevidovanom a upravenom vydaní (1966; pravopisnú a gramatickú časť revidoval V. Blanár) sa už uvádza: „Slovenčina má desať slovných druhov“ (c. d., s. 109) a medzi nimi aj „9. častice: *bár, bodaj, či, kiež, nech, pravdaže, takmer* atď.“ (tamže). V pravopisnej časti sa častice už takisto vyskytujú samostatne: medzi tými, ktoré „píšeme dovedna,“ sú napr. „*bezpochyby, bodaj, bohužiaľ, ktovie, možbyť, tobôž*; aj vysvetľovací výraz *napríklad*“ a oddelene sa píše: „*len-len, len-len že, priam tak* a pod.“ (c. d., s. 166). Viaceré častice sú ešte stále zaradené medzi spojkami (napr. *akokoľvek, akože, aleže*), príp. s poznámkou „i častica“: *sotvaže* (tamže).

Podobný vývin častíc môžeme sledovať v jednotlivých vydaniach Slovenskej gramatiky. V prvých vydaniach (Pauliny – Ružička – Štolc, 1953, 1955) „slová sa delia podľa svojho lexikálneho a gramatického významu na deväť slovných druhov“ (1955, s. 120). Častice sú tu už však na viacerých miestach prítomné oveľa zreteľnejšie, akoby na dosah k uznaniu ich plnej samostatnosti ako slovného druhu. Napr. pri spojkách autori uvádzajú: „Osobitným druhom spojok sú častice“ (c. d., s. 122). Pri členení slovných druhov na plnovýznamové a pomocné sú častice zapísané v druhej skupine ako rovnocenné spolu s predložkami a spojkami (c. d., s. 123). Ako časticu, resp. nesamostatnú zdôrazňovaciu časticu označujú autori výraz *nech* a morfému *-že* pri analýze tvarov rozkazovacieho spôsobu (c. d., s. 253). Najväčšie zastúpenie majú častice tradične medzi príslovkami a spojkami, v tejto gramatike aj medzi citoslovkami. V rámci prísloviak autori uvádzajú skupinu hodnotiacich prísloviak (napr. *asi, zo, až, aspoň, sotva*; c. d., s. 273) a osobitne vyčleňujú spôsobové (modálne) a zosilnené podoby niektorých zámen (napr. *akosi, akože*), resp. slová s modálnymi významami (*azda, snáď, veď, či, bár, však*) so spresnením, že sem patria aj slová, ktoré „sú už len výrazom osobného postoja a citovej zaujatosti hovoriaceho na obsahu jazykového prejavu: *hádám, reku, vari, vraj, veru, bodaj, žiaľbohu, bist’u* atp. Niekedy sa tieto modálne zámená volajú aj častice. (Pozri pri spojkách ...)“ (c. d., s. 274). A v kapitole o spojkách konštatujú: „Niektoré spojky v istom postavení nespájajú vetné členy ani vety, ale zdôrazňujú niektoré vetné členy alebo i celú vetu. Takéto spojky sa volajú aj častice“ (c. d., s. 292 – 293). „Podrad’ovacie spojky možno využívať vo funkcii modálnych slov“ (c. d., s. 296). Vymedzovaním týchto viac-menej samostatných skupín a ich charakteristikami autori akoby stále explicitnejšie formulovali špecifické vlastnosti častíc v porovnaní s vlastnými spojkami, predložkami, príslovkami a pod. a skutočne pripravovali v slovenčine delimitáciu častíc do osobitného slovného druhu. Vzhľadom na tradíciu v slovenskej jazykovede však zaujali špecifický postoj k výrazom *áno, nie*, ktoré zaradili medzi citoslovcia⁵ podobne ako „tzv. formálne

⁵ V slovenskej (i českej – tu oveľa dlhšie) gramatickej tradícii sa výrazy *áno, nie* zarad’ovali pôvodne medzi príslovky.

pomocné slová, ktoré hovoriaci používa akoby na vyplnenie rytmu reči, ako napr. *teda, že, no, horkýže, tak, čidali, reku, ľal'a, hádam* atď.“ (c. d., s. 297). Všetky uvedené skupiny autori Slovenskej gramatiky v súlade s postupným vymedzovaním častíc v slovenskej lingvistike prehodnotili a vo 4. i 5. vydaní (1963, 1968) ich už nachádzame v rámci samostatného slovného druhu častice.

V pomerne krátkom časovom rozpätí (dve až tri desaťročia) sa napokon v slovenskej lingvistike vystriedalo viacero návrhov slovnodruhových klasifikácií založených na rôznych kritériách. Od klasickej 9-člennej sústavy opretej predovšetkým o významové kritérium (porov. napr. spomínanú príručku B. Letza, prvé vydania príručky A. Zaunera a gramatiky autorov E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc) sa s príspevkami A. V. Isačenka a ďalších autorov postupne upúšťalo a nahrádzala ju 10-členná klasifikácia založená na komplexnom sémanticko-morfologicko-syntaktickom princípe. Najmä v druhej polovici 50. rokov sa však pod vplyvom diskusií vo vtedajšej sovietskej lingvistike a v rámci preferovania syntaktického kritéria uvažovalo o možnosti vymedziť ako samostatné triedy slov predikatíva, sponu, modálne slová a častice a rozšíriť počet slovných druhov na 12. V diskusiách na túto tému prebiehajúcich aj na Slovensku na rôznych fórach (konferencie, časopis Slovenská reč) napr. J. Ružička (1956), ktorý vychádzal pri tzv. sporných slovných druhoch z morfologického hľadiska, požadoval pozitívne lexikálne i gramatické vymedzenie potenciálnych nových slovných druhov. Aj na inom mieste (Ružička, 1957) sa postavil jednoznačne proti preferovaniu až výlučnosti syntaktického kritéria pri určovaní slovných druhov. Túto tendenciu rovnako neodporúčal E. Pauliny, ktorý zdôrazňoval, že tri hľadiská uplatňované pri určovaní slovných druhov (významové, morfologické a syntaktické) „sú vlastne hľadiskom jediným; ak ich členíme, členíme ich iba pracovne a hypoteticky, no v samom jazykovom systéme sú späté tak pevne, že neuvedomovať si ich spätosť a ponímať ich ako hľadiská samostatné je vážna metodická chyba“ (Pauliny, 1958, s. 25). Klasifikáciu slovnej zásoby podľa slovných druhov považoval za jedinou systémovú klasifikáciu, pričom si uvedomoval, že vymedzený systém realizovaný v slovenčine „nie je univerzálne platný, pretože v jednotlivých jazykoch nie sú rovnako výrazne vyrazené jednotlivé protikladové vzťahy systému“ (c. d., s. 23).

Ďalší pokus o kategoriálne čistou klasifikáciu slovných druhov predstavovalo uplatnenie kritéria binárnych protikladov: samostatná – nesamostatná existencia, existencia s ohľadom na čas – bez ohľadu na čas, na základe ktorej sa vymedzovali tri slovné druhy: podstatné mená, prídavné mená a príslovky spolu, slovesá. Toto kritérium podrobil osobitnej kritike P. Ondrus vo svojej analýze koncepcií systému slovných druhov v slovenčine nielen v súvisi s preňho neprijateľným rozložením čísloviek (a zámen) do uvedených troch slovných druhov, ale aj vzhľadom na to, že toto kritérium „ani nenaznačuje, ako treba v rámci morfologických tried slov, zná-

mych pod názvom slovné druhy, riešiť otázku tzv. gramatických slov – predložiek a spojok – a problematiku citoslovieč“ (Ondrus, 1975, s. 201 – 202). V autorovom výpočte známych slovných druhov sa na tomto mieste nenachádzajú častice, hoci pri opise komplexného kritéria ich uvádza, ako to bolo už v tom čase bežné, ako gramatické slová spolu s predložkami a spojkami.

Päťdesiate roky 20. storočia sa teda v slovenskej jazykovede niesli v znamení podnetných diskusií o problematike slovných druhov, a to predovšetkým neohybných slovných druhov (častice, modálne slová, predikatíva alebo kategória stavu). Na začiatku týchto diskusií sa vo vzťahu k časticiam vyskytli medzi slovenskými jazykovedcami tri rozdielne prístupy (Ďurovič, 1950; Jóna, 1951; Isačenko, 1954). Všetci traja autori boli nejakým spôsobom ovplyvnení bádaniami a závermi ruských a sovietskych lingvistov a ich príspevky boli podrobené kritickej analýze na konferencii o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie (15. – 16. XII. 1955), porov. hlavný referát J. Ružičku (1956) a pripravené diskusné príspevky o časticiach P. Ondrusa (1956) a J. Štolca (1956).

E. Ďurovič (1950) vychádzal pri riešení otázky neohybných čiastok reči v slovenčine z vety ako najmenejšej jednotky komunikácie, teda z komunikatívnej funkcie jazyka.⁶ „Ukazuje sa totiž, že pre vyčerpávajúce určenie slova sú nevyhnutné tri hľadiská: popri morfológickom a sémantickom, ktoré sú inherentné každému izolovanému slovu, i hľadisko syntaktické, hľadisko funkčné. ... Schopnosť tvoriť syntagmy bude v ďalšom dôležitom kritériom pre odlišenie napr. častíc od adverbii“ (Ďurovič, 1950, s. 113). J. Ružička na spomínanej konferencii označil ako sporné prijímať funkciu vo vete za hlavné kritérium na vydelenie predikatív, modálnych slov a častíc. Spolu s A. V. Isačenkou argumentoval, že „syntaktická funkcia zaväzí iba pri tzv. služobných slovách. A ani predikatíva, ani modálne slová predsa nie sú v skupine služobných slov, ku ktorým patria v prvom rade predložky a spojky“ (Ružička, 1956, s. 8). J. Ružička v tomto vyjadrení neumiestňuje častice jednoznačne ani medzi služobné slová, ani mimo nich, akoby nemal istotu, kam častice v skutočnosti patria. Modálnym slovám, ktoré sa s časticami nielen prelínajú, ale v niektorých vlastnostiach a ponímaníach sú s nimi identické, však pripisuje jednoznačný status.

V Ďurovičovom funkčnom prístupe môžeme sledovať viaceré línie. Jedna je skutočne výrazne syntaktická, presnejšie formálne syntaktická, a v jej rámci autor zrejme poskytol v slovenskej jazykovede východisko na neskoršie prílišné preferovanie formálneho členenia častíc podľa ich postavenia vo vete: spájajúce častice

⁶ Bol to v tom čase, hlboko pred tzv. komunikačno-pragmatickým obratom, veľmi moderný počin a hoci v ňom E. Ďurovič nadväzoval aj na V. V. Vinogradova, blízke mu bolo aj funkčné zameranie Pražského lingvistického krúžku, čo však nenachádzalo veľa pochopenia vo vtedajšej politicko-spoločenskej situácii na Slovensku.

vymedzuje na základe ich fungovania v koordinatívnych syntagmách, slová *áno*, *nie* a podobné výrazy na základe fungovania v dialógu ako repliky. V jeho analýzach sa však prejavuje aj línia sémantická: „Slovo «dobre» v kontexte «Prid' zajtra k nám! – *Dobre, prídem.*» (úzus) má celkom iný význam, ako homonymné adverbium. V replike nieto ani stopy po pomenovaní vlastnosti: je tu len a len modálna sémantika“ (Ďurovič, c. d., s. 13). Na viacerých miestach autor obe línie prepája a upozorňuje na sémanticko-syntaktické súvislosti fungovania častíc v komunikácii: „tým, že častice nevznikli v určitej vetnej funkcii, ale že môžu sémanticky vyzdvihovať ktorýkoľvek člen vety, je dané ich veľmi voľné syntaktické fungovanie. ...častice práve v dôsledku tejto svojej pohyblivosti musia stáť vždy vedľa, najčastejšie pred slovom, ktoré modifikujú, lebo inak by nemohly vyjadriť svoju patričnosť práve k nemu. ... Možnosť upotrebenia jednotlivých častíc je však vždy nejako obmedzená lexicou slova, ktoré má byť modifikované. ... sú tu vždy isté, nie vždy jasné, sémantické podmienky, ktoré alebo dovoľujú, alebo znemožňujú spojenie jednotlivých elementov“ (c. d., s. 133). Hoci tu Ľ. Ďurovič nevyjasňuje otázky, ktoré sa mu vynárajú pri opise častíc (to, napokon, nebolo a ani nemohlo byť cieľom jeho štúdie), predsa formuluje také zistenia o význame a fungovaní častíc, s ktorými sa u iných autorov nestretáme.

Snahu o komplexný prístup k časticiam vyjadril Ľ. Ďurovič aj v ich definícii: „Pri našom ponímaní systému častiek reči v slovenčine musíme zaviesť pojem «častica» pre neohybné slová, ktoré však nevstupujú do determinatívnych ani iných syntagmatických vzťahov s členmi vety, ale iba ich rôznym spôsobom sémanticky modifikujú, pričom sú k nim pripojené princípom juxtapozície“ (c. d., s. 132). Schopnosť častíc modifikovať sémantiku slova alebo celej výpovede uvádza Ľ. Ďurovič osobitne aj pri jednotlivých podskupinách častíc, ktoré vymedzuje nadväzujúc na typológiu V. V. Vinogradova (1947, s. 665 – 676) ako: 1. vydieľajúce častice, 2. modálno-atributívne častice, 3. spájajúce častice, 4. *áno*, *nie* (Ďurovič, c. d., s. 135).

V súlade s názormi prevládajúcimi vo vtedajšej sovietskej lingvistike Ľ. Ďurovič osobitne vymedzuje aj modálne slová. Spolu s A. V. Isačekom (Ľ. Ďurovič ho cituje podľa cyklostylovaného vydania rukopisu Časti reči v ruskom jazyke, ktorý nemáme k dispozícii) za modálne slová pokladá „tie, ktoré vyjadrujú vzťah hovoriaceho k výpovedi bez toho, že by boli členmi vety. Pretože modálne slová nie sú členmi vety, pretože nevstupujú so žiadnym z vetných členov do syntaktického vzťahu, nemajú v jazyku ani syntaktickej platnosti a ***ostáva im len platnosť lexikálna***“ (Ďurovič, c. d., s. 130). Modálne slová podľa toho stoja syntakticky mimo vety.⁷

⁷ Podobný postoj nachádzame napr. u A. M. Peškovského (1956) vo vzťahu k uvádzacím slovom.

Z definície aj ďalšieho textu vyplýva, že L. Ďurovič zaraďuje medzi modálne slová také jazykové prostriedky, ktoré dovtedy neboli vymedzované v rámci morfológie ako samostatný slovný druh, ale v rámci syntaxe boli známe ako parentetické javy.⁸ A hoci „tak isto vzťah hovoriaceho k výpovedi možno vyjadriť práve tak slovom ako vetou alebo celým kontextom,“ je „dôležité, že sa v tejto funkcii vyvinula skupina slov, ktoré majú všetky sémantické i formálne predpoklady, aby sme ich považovali za osobitnú čiastku reči“ (c. d., s. 131). Takéto smerovanie bolo prirodzeným dôsledkom syntaktických výskumov, ktoré odhaľovali jazykové jednotky-slová slúžiace na sprostredkovanie istého významu, no nezaradené/nezaraditeľné do klasickej sústavy vetných členov ani slovných druhov, resp. v nej osobitne nerozpoznané.

Tak ako L. Ďurovič nadväzoval na V. V. Vinogradova a A. V. Isačenka, E. Jóna nadviazal na definíciu častíc z iného zdroja sovietskej lingvistiky – z Gramatiky ruského jazyka, ktorej hlavným redaktorom bol L. V. Ščerba⁹, a inšpiroval sa aj prácami F. Trávníčka (1951): „Častice sú neohybné slová, ktoré dodávajú vete alebo slovám vo vete rozličné významové odtienky“ (Jóna, 1951, s. 236). E. Jóna rozdelil túto triedu v prvom rade na samostatné a nesamostatné častice: „Samostatné častice používajú sa v rozličných druhoch viet, ktoré obyčajne uvádzajú, ale samy nie sú vetnými členmi... Nesamostatné častice sa používajú na tvorenie rozličných tvarov a nových slov, napr. *by* (v podmieň. spôsobe), *-si*, *-kol'vek* (v neurč. zámenách a príslovkách), *voľa-*, *da-*, *nie-*, *ni-*, *hoci-* (v neurčitých zámenách a príslovkách, v rozličných tvaroch slovesných i neslovesných na zdôraznenie) a *i.*“ (tamže). Samostatné častice rozčlenil autor podľa druhu významového odtienku na

- a) opytovacie,
 - b) želacie,
 - c) rozkazovacie,
 - d) vydielajúce, obmedzujúce
- a dve osobitné skupiny slov:
- e) spôsobové častice (modálne slová),
 - f) prisviedčacie a záporové častice.

O túto klasifikáciu sa vo svojej prvej veľkej štúdií o časticiach výrazne oprel aj J. Mistrík (1959; porov. ďalej).

E. Jóna urobil uvedenou typológiou dva závažné kroky. Po prvé, dôraznejšie upozornil na potenciálnu možnosť zaoberať sa aj v slovenčine nesamostatnými časticami,

⁸ Porov. vyššie zmienku o opisoch parentézy a ich súvis s vymedzovaním častíc.

⁹ Informáciu o tejto súvislosti podáva J. Štolc (1956, s. 60):

„V *Grammatike russkogo jazyka* (redaktor L. V. Ščerba, 12. vyd. 1951, I. diel, str. 194) sa častice definujú takto: „Časticou sa volá pomocná časť reči, ktorá dodáva vete alebo jej jednotlivým časticiam rozličné významové odtienky.“

Túto definíciu preberá E. Jóna (...) skoro doslovne...“

ktoré zohrávali dôležitú úlohu v ruskom jazykovom systéme, kde sa im prirodzene venovala náležitá pozornosť. Podobne sa ustaľovala napr. aj bulharská tradícia, kde sa v rámci širokého chápania slovného druhu medzi častice zaradovali a) častice s pomocnou funkciou vo vete, b) slovotvorné častice (*-gode, edi-, si-, što-* a pod.), c) formotvorné častice (*po-, naj-, šte, neka, se, si* a pod.) (Rangelovová, 1993, s. 17).¹⁰

V slovenskej lingvistiky sa nesamostatným časticiam nevenovala taká pozornosť ako napr. v bulharskej a najmä ruskej lingvistiky, ale aspoň v základnom výpočte sa uvádzajú v Morfológii slovenského jazyka (1966; ďalej MSJ; autorom kapitoly o časticách je J. Mistrík) po predchádzajúcom podobnom opise toho istého autora (Mistrík, 1959) ako podskupina častíc: „nesamostatné častice sú *by, čo, zdôrazňovacie že (-že), ho, len, už, to, čo, čím*. Všetky majú povahu morfém“ (MSJ, s. 751). Repertoár nesamostatných častíc je v MSJ odlišný v porovnaní s tým, ktorý vymenúva E. Jóna, resp. s tým, ktorý nachádzame v ruskej a bulharskej tradícii. J. Ružička (1956) pri rozbere sporných bodov v Jónovom vymedzení častíc upozornil, že v uvedených prípadoch ide o morfémy a nie o častice. Podobne tieto častice vymedzuje E. Pauliny: „Nesamostatné častice sa pridávajú k slovám a dodávajú im rozmanité významové odtienky, napr.: *ktosi, ktorýže, povedzže, hocikto, dakto*“ (Pauliny, 1971, s. 134). V súhlase s niektorými účastníkmi diskusií o časticách E. Pauliny dopĺňa: „Nesamostatnou časticou je aj zosilňovacie slovko *ho* (*Ideš ho domov!*) a tvaroslovná častica *by*“ (tamže).

Z nášho hľadiska sa bez osobitnej podrobnej analýzy nesamostatných častíc zatiaľ prikláňame k názoru prezentovanému v MSJ a za nesamostatné častice by sme považovali *by* (v slovesnom tvare kondicionálu), *čím, čo* (v konštrukciách s druhým, resp. tretím stupňom prídavných mien a prísloviak: *čím väčší, čím viac, čo najviac*), *po* (v type *po slovensky*) a pod. Nesamostatné častice sa spomínajú aj vo viacerých vydaniach Štylistiky slovenského jazyka, napr.: „Neurčité zámená sú polysyntetické tvary, vznikajúce spojením určitých zámen s časticami *da-, nie-, ni-, hoci-, voľa-, všeli-, málo-, kde-, kade-, bohvie-, čertvie-, poda-, leda-, -si, -kol'vek*“ (Mistrík, 1977, s. 281). Uvedený súbor by sme rozdelili na dve skupiny: a) predponové a príponové morfémy, ktoré nefungujú ako samostatné lexikálne jednotky (*da-, ni-, voľa-, všeli-, poda-, -si, -kol'vek*), b) prefixoidy, resp. prvé časti zložených slov, ktoré pôvodne boli, resp. aj sú samostatnými lexémami, zväčša časticami (*nie-, hoci-, málo-, kde-, kade-, bohvie-, čertvie-, leda-*; patrí sem ešte *ktovie-, bárs-*, suffixoid *-že* a pod.). Slová *že, ho, len, už, to* považujeme v príslušnom kontexte za samostatné častice. Celú skupinu nesamostatných častíc (aj potenciálnych) by však bolo potrebné v súčasnosti podrobnejšie preskúmať.

¹⁰ Samostatné a nesamostatné častice sa osobitne vyčleňujú vo viacerých jazykoch rozličných jazykových skupín (podrobnejšie Šimková, 2008).

Druhým závažným počinom E. Jónu bolo to, že modálne slová označil za spôsobové častice¹¹ a miesto samostatného slovného druhu ich vyčlenil „len“ ako osobitnú skupinu častíc. Vytvoril tak cestu na vyriešenie statusu častíc a modálnych slov v systéme slovných druhov slovenčiny.

Problematickosť a celú zložitosť vtedajšieho hodnotenia modálnych slov a rozdielnosť názorov na ne vystihol pri kritike E. Jónu J. Ružička: „modálne slová (*reku, vraj, azda, hádam, pravda* a pod.) nemožno priradiť k časticiam ani z hľadiska významu, ani z hľadiska syntaktickej funkcie. Sú to modálne slová, u nás hodnotené obyčajne ako príslovky, ktoré vo vete vystupujú ako vložky“ (Ružička, 1956, s. 9). Na inom mieste, pri vlastnej analýze postavenia modálnych slov v systéme slovenského jazyka, však J. Ružička tvrdí: „je zrejmé, že je plynulá hranica medzi týmito slovami a istým druhom častíc, najmä čo sa týka ich funkcie vo vete. ... Chýba však akékoľvek pozitívne kritérium tvarové (morfologické), ktoré je koniec-koncov rozhodujúce pre určenie slovného druhu s pevným lexikálnym významom“ (c. d., s. 16). „Ak modálne slová chceme pokladať za osobitný slovný druh, musíme uviesť ich pozitívne vlastnosti významové i gramatické, pretože to nie sú služobné, ale plnovýznamové jazykové jednotky“ (c. d., s. 1). Modálne slová ako samostatný slovný druh sa napokon v slovenčine nestabilizovali, ale napr. v ruskej a nemeckej lingvistiky je ich chápanie ako samostatnej triedy slov aktuálne aj v súčasnosti.

Tretí prístup k časticiam prezentoval v slovenskej lingvistike 50. rokov 20. storočia A. V. Isačenko, ktorý vo svojej práci *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija. I.* (1954; 2. vyd. 1965) takisto nadväzoval na ruské a sovietske teórie. Svojou definíciou modálnych slov (modifikovanou z definície V. V. Vinogradova) akoby predznamenával definíciu častíc, ktorá sa aj s príspevom L. Ďuroviča (1956) pod konečným autorstvom J. Mistríka (1959 a kapitola o časticiach v MSJ, 1966) nadhľadom udomácnila nielen v slovenskej jazykovede: „Eti gruppy slov ne vyražajut objektivnyje otnošenija meždu slovami,“ (na rozdiel od predložiek a spojok ako „služobných“ slov; pozn. M. Š.) „a subjektivno-objektivnoje otnošenije govorjaščego k vsemu vyskazyvaniju ili otnošenije vyskazyvanija k realnosti“ (Isačenko, 1965, s. 24).

Trochu mimo týchto najčastejšie citovaných a (niekedy s malými obmenami) akceptovaných názorov sa ocitla charakteristika P. Ondrusa, ktorý zdôraznil ďalšiu vlastnosť častíc, vyskytujúcu sa najmä v definícii E. M. Galkinovej-Fedorukovej (1958): „Úlohou častíc je vyzdvihnúť emocionálny a intelektuálny obsah reči, zosilniť emocionálny a intelektuálny obsah slova alebo vety“ (Ondrus, 1956, s. 58), čiže

¹¹ Pomenovanie spôsobové častice použil na jednu skupinu častíc pri prvom opise tohto slovného druhu aj J. Mistrík (1959), hoci Š. Peciar (1958) navrhoval prevziať termín modalitné častice podľa F. Kopečného (1962, 1. vyd. 1958) – uplatnením domáceho slova sa zrejme sledovalo výraznejšie odlišenie od pôvodného pomenovania modálne slová.

ide o jazykové prostriedky, pomocou ktorých sa môže rozlične obmieňať obsah reči, vety, slova. Autor predovšetkým upozornil na nedostatok, „že sa skúmali len gramatické vlastnosti častíc bez ohľadu na ich lexikálny obsah a bez ohľadu na vzťah hovoriaceho k skutočnosti. Gramatici sa uspokojovali s tvrdením, že častice majú iba čisto gramatický význam. Takéto tvrdenie nie je domyslené, lebo pri základných častiach je priehľadný fakt, že ony *nevyjadrujú nijaké gramatické vzťahy medzi vetnými členmi*“ (c. d., s. 59).

Špecifické vlastnosti častíc (aj pod názvom uvádzacie slová) z hľadiska ich gramatického významu, ale predovšetkým z hľadiska ich schopnosti vyjadrovať emionalitu hovoriaceho, resp. apelovať na vôľu a emócie adresáta a spolukonštituovať svojim významom modálnosť výpovede sa stali predmetom ďalšej práce L. Ďuroviča *Modálnosť*. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine (1956), pravda, spolu s inými lexikálno-syntaktickými prostriedkami slúžiacimi na vyjadrenie modálnych a hodnotiacich vzťahov (modálnosť predikačného jadra, špecifické syntaktické vetné aj súvetné konštrukcie, intonácia). Uvažujúc o pomere častíc k modálnosti autor pokladá za nevyhnutné rozdeliť ich aspoň na dve skupiny:

1. modálno-slovesné častice, t. j. tie, ktoré sa spolu so slovesom (sponou ap.) podieľajú na utváraní modálneho významu predikátu a ktoré V. V. Vinogradov označuje ako pobočné gramatické vyjadrovatele modálnosti viet – napr. opytovacia častica *vari*, výzvoová častica *nech*; autor vylúčil z tejto skupiny slovo *by*, ktoré pre slovenčinu, na rozdiel od ruštiny, kde má oveľa samostatnejšie postavenie, považuje len za súčasť podmieňovacieho spôsobu (Ďurovič, 1956, s. 29, 33 – 34) – naše doterajšie výskumy nás vedú k takému istému názoru (porov. vyššie);

2. „slovami celkom iného typu sú častice, ktoré fungujú pri jednotlivých plnovýznamových slovách ako «svojrázne kvalitatívne ukazovatele významovej závažnosti». Ide o slová ako *len*, *aj*, *aspoň*, *tiež* ap. Tieto častice sa nepodieľajú na postihovaní objektívne existujúcich vzťahov, ale hovoriaci pomocou nich iba rôznym spôsobom vyzdvihuje do popredia pozornosti jednotlivé pomenovania“ (c. d., s. 29 – 30).

Osobitne sa L. Ďurovič pristavuje aj pri spoločných vlastnostiach častíc a uvádzacích slov: „Ako častice, t. j. pri jednotlivých vetných členoch, môžu fungovať i slová, ktoré obyčajne pokladáme za modálne uvádzacie slová, pretože spravidla vyjadrujú určitý postoj hovoriaceho až k celej vete ... prechody medzi časticami a modálnymi uvádzacími slovami sú veľmi plynulé a často je správnejšie hovoriť o bifunkčnosti než o dvoch lexémach“ (tamže).

Modálnym a hodnotiacim uvádzacím slovám, ktoré dnes napospol považujeme za častice, venoval L. Ďurovič vo svojej monografii záverečné výklady, v ktorých ukazuje, ako sa nepredikatívne hodnotiace výrazy typu *správne*, *dobre*, *sláva* postupne približujú k uvádzacím slovám (skratky a značky používané autorom rozpi-

sujeme do plných foriem na lepšie porozumenie textu): „Aj keď hodnotiace uvádzacie slová vznikli vo funkciách nepredikatívnych, hlavne okolnostných (*Na svoje veľké šťastie sa rozhodol ostať*) a bezspornové hodnotiace výrazy naopak vo funkciách predikatívnych odumretím predikatívneho charakteru, spoločný význam i spoločný nevetný charakter priniesli tendenciu k ich splyvaniu ... Bezspornové hodnotiace výrazy sa od hodnotiacich uvádzacích slov zreteľne odlišujú iba tým, že sa nemôžu vklíňovať do výpovede, ktorú hodnotia“ (c. d., s. 174).

L. Ďurovič zužuje rozsah pôvodnej definície modálnych slov a *časťic* V. V. Vinogradova na modálne uvádzacie slová, ale v procese analýzy zisťuje, že predsa jestvuje „nepredikatívny výraz, ktorý nie je modálnym ani hodnotiacim uvádzacím slovom. Ide o takéto prípady: *Aspoň že neodišiel celkom bez rozlúčenia.* (úzus); *Len-len že sa drží na nohách.* (úzus) ... Vo všetkých prípadoch ... stojí pred spojkou *že* nejaká časťica, ktorá sa vzťahuje na prísudok“ (c. d., s. 183). Pri riešení morfológického charakteru a lexikálnej samostatnosti modálnych uvádzacích slov L. Ďurovič uzatvára: „V postavení vsuvky i adverbialného tvaru bez spojky sú prípady, o ktorých sme hovorili (*iste, samozrejme, pochopiteľne* a pod.) uvádzacími slovami, t. j. osobitnou časťou reči, odlišnou od adverbií i sémanticky, i syntakticky (nevstupujú do determinatívnych vzťahov, nemôžu byť okolnosťou), i morfológicky“ (tamže). Okrem lexikálnych jednotiek autor berie do úvahy aj vetné štruktúry: adjektívne tvary s kopulou a spojkou (*Je samozrejme, že všetci prišli.*) označuje ako modálne uvádzacie vety, výraz *podľa všetkého* (*Pavel sa podľa všetkého vrátil.*) ako modálnu uvádzaciu syntagmu (porov. c. d., s. 176 a 184). Na rozdiel od L. Ďuroviča považujeme výraz *podľa všetkého* za lexikalizovaný predložkový pád, ktorý funguje ako synonymum častice *zrejme* (lexikalizovanej predikácie *je zrejme, že...*), teda ho môžeme označiť ako časticový výraz (spojenie s platnosťou častice). Vetná štruktúra *Je samozrejme, že...* sa tradične hodnotí ako súvetie s vedľajšou vetou podmetovou, výpovediam typu *Samozrejme, že...* sa pozornosť nevenovala, príp. by sa výraz *samozrejme* v koncepcii uplatňovanej v Krátkom slovníku slovenského jazyka *zrejme* zaradil medzi vetné príslovky (tejto otázke sme sa podrobnejšie venovali v štúdií Šimková, 2002).

Zhrnújúce slovo v slovenskej diskusii o časticiach ako samostatnom slovom druhu a úloha pozitívne ich vymedziť na slovenskom materiáli pripadli napokon J. Mistríkovi, ktorý sa v štúdií z r. 1959 opiera o definíciu E. M. Galkinovej-Fedorukovej, s ktorou súhlasí Š. Peciar, a o definíciu V. V. Vinogradova, ktorú rozpracúval L. Ďurovič, ale odkazuje aj na definície E. Jónu a P. Ondrusa a uzatvára: „v podstate ich prijímame v takejto relácii: Častice sú neohybné slová, ktoré vyjadrujú vzťah hovoriaceho k výberu jednotlivých výrazov alebo k celej výpovedi“ (Mistrík, 1959, s. 209). Časticiam tu pridil status vzťahových slov, a to na úrovni hovoriaceho a na úrovni komunikácie, kontextu (výpovede).

J. Mistrík pokračoval v štúdiu častíc a do podstatne prepracovanej verzie svojej práce z r. 1959 (príslušná kapitola v MSJ, 1966, s. 746 – 806) zahrnul do definície aj ich ďalšie vlastnosti: „Častice sú pomocné slová, ktorými podávateľ nadväzuje na kontext alebo na situáciu a pritom vyjadruje rozličné významové odtienky jednotlivých výrazov alebo výpovedí i kontextových a aktualizáčnych vzťahov“ (MSJ, s. 746).

Kapitola etablovania častíc v opise slovenského jazykového systému sa ich spracovaním v Morfológii slovenského jazyka v podstate uzatvorila. V gramatických príručkách, učebniciach i čiastkových štúdiách venujúcich sa problematike častíc nachádzame (niekedy s menšími obmenami) definíciu častíc podľa J. Mistríka i jeho členenie častíc z MSJ.

V odborných diskusiách, často až polemikách v 50. a 60. rokoch 20. storočia sa v slovenskej jazykovede pripravili dobré základy a východiská modernej slovenskej lingvistiky, na ktorých sa vytvorili aj také fundamentálne diela ako Morfológia slovenského jazyka, ktorá nebola dodnes prekonaná, a Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968), pri ktorého redakcii zúročil svoje skúsenosti aj E. Jóna. Viaceré z názorov vyslovených v časovo koncentrovanom spektre sa prirýchlo dostali do pozadia (kam boli odsunuté aj výsledky bádání autorov ideologicky označených za neprijateľných), hoci ukazovali aj iné možnosti riešenia nastolených otázok. Do tohto spektra v uvedenom čase i neskôr prispel svojimi príspevkami z rôznych oblastí jazykového výskumu (dialektológia, história, jazyková kultúra, gramatika, lexikológia a lexikografia) aj Eugen Jóna, čo ho zaraďuje k typu všestranných slovenských lingvistov 20. storočia. Istým nezanedbateľným dielom sa E. Jóna zúčastnil aj na vymedzení častíc ako samostatného slovného druhu a na ustálení slovnodruhovej sústavy slovenčiny.

Literatúra

- BERNOLÁK, Anton: Grammatica slavica – Slovenská gramatika. Bratislava 1790. In: Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 556 s.
- CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Knihkupecko-nakladateľského spolku 1902. 373 s.
- DAMBORSKÝ, Ján: Slovenská mluvnica. I. V. vydanie, opravené a značne doplnené. Nitra: nákladom a tlačou Štefana Huszára 1930. 350 s.
- DAMBORSKÝ, Ján: Slovenská mluvnica. II. V. vydanie, opravené a značne doplnené. Nitra: nákladom a tlačou Štefana Huszára 1930. 226 s.
- ĎUROVIČ, Lubomír: K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. IV. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 113 – 139.

- ĎUROVIČ, Ľubomír: Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 220 s.
- GALKINA-FEDORUK, Evdokija M. – GORŠKOVA, Klavdija V. – ŠANSKIJ, Nikolaj M.: Sovremennij russkij jazyk. Sintaksis. Moskva: Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatel'stvo Ministerstva prosvěščenija RSFSR 1958. 199 s.
- ISAČENKO, Alexander A.: Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopolavnenii s slovackim. Morfologija. I. 2. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 304 s. (1. vyd. 1954)
- JÁNOŠÍK, Anton – JÓNA, Eugen: Slovník spisovného jazyka slovenského. 1. diel. A – J. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1946 – 1949 (zošitové vydanie). 992 s.
- JÓNA, Eugen: Treba a načim. In: Slovenská reč, 1938/39, roč. 7, č. 8, s. 226 – 233.
- JÓNA, Eugen: Funkcie predložiek v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1940/41, roč. 8, č. 4, s. 98 – 102, č. 5, s. 136 – 140, č. 9, s. 256 – 260, č. 10, s. 309 – 315; 1943/44, roč. 11, č. 9, s. 262 – 274, č. 10, s. 315 – 320.
- JÓNA, Eugen: Spisovná slovenčina pre každého. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1950. 114 s.
- JÓNA, Eugen: Zo školskej gramatiky. Častice ako osobitný slovný druh. In: Slovenská reč, 1951 – 52, roč. 17, č. 7 – 8, s. 233 – 236.
- JÓNA, Eugen: Vše, zavše. In: Slovenská reč, 1951/52, roč. 17, č. 5 – 6, s. 184.
- JÓNA, Eugen: Úvod do jazykovedy. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1954. 85 s.; 2. vyd. (doplnené) 1955. 96 s.; 3. vyd. (upravené) 1959.
- JÓNA, Eugen: Slovenština. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1957. 182, s.; 2. vyd. 1961. 188 s.; 3. vyd. 1964.; 4. vyd. 1972.; 5. vyd. 1976.; 6. vyd. 1980 (spoluautor).
- JÓNA, Eugen: Viktorinova gramatika a jeho názory na spisovný jazyk. In: Slovenská reč, 1973, roč. 38, č. 2, s. 69 – 76.
- JÓNA, Eugen: Pavel Doležal a jeho gramatika. In: Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 5, s. 257 – 266.
- JÓNA, Eugen: Slovenský jazykovedec Samo Czambel (1856 – 1909). In: Kultúra slova, 1980(a), roč. 14, č. 1, s. 8 – 14.
- JÓNA, Eugen: Ján Damborský (1880 – 1932). In: Slovenská reč, 1980(b), roč. 45, č. 6, s. 321 – 337.
- JÓNA, Eugen: Gramatika Daniela Krmana. In: Kultúra slova, 1991(a), roč. 25, č. 4, s. 109 – 112.
- JÓNA, Eugen: Štúrova gramatika. In: Slovenská reč, 1991(b), roč. 56, č. 2, s. 65 – 78.
- KOPEČNÝ, František: Základy české skladby. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962. 359 s.
- LETZ, Belo: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1950. 582 s.
- MISTRÍK, Jozef: K otázke častíc v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. IV. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s. 201 – 228.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- ONDRUS, Pavel: K otázke častíc v slovenskom jazyku. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 58 – 59.
- ONDRUS, Pavel: Ku koncepcii systému slovných druhov v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1975, s. 197 – 209.
- PAULINÝ, Eugen: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Red. A. Dostál. Praha: Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18 – 28.
- PAULINÝ, Eugen: Krátka gramatika slovenská. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 200 s.
- PAULINÝ, Eugen – ŠTOLC, Jozef – RUŽIČKA, Jozef: Slovenská gramatika. 3. vyd. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1955. 503 s.

- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- PECIAR, Štefan: K diskusii o časticiach. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 1, s. 47 – 54.
- PECIAR, Štefan: Niektoré problémy klasifikácie neohybných slov. In: Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 141 – 146.
- PEŠKOVSKIJ, Aleksandr M.: Russkij sintaksis v naučnom osveščeni. 7. vyd. Moskva: Učpedgiz 1956. 511 s.
- RANGELOVOVÁ, Albena J.: Hodnotící částice v české větě v porovnání s bulharštinou. [Disertační práce k získání vědecké hodnosti kandidáta filologických věd.] Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 1993. 131 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Sporné otázky slovenskej morfológie. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 3 – 19.
- RUŽIČKA, Jozef: Dva sporné slovné druhy. In: K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků. Olomouc – Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1957, s. 55 – 65.
- RUŽIČKA, Jozef: Zo základnej problematiky slovných druhov. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 2, s. 65 – 84.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. 6 zv.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Slovnodruhovú príslušnosť vetných prísloviok. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 4 – 5, s. 193 – 210.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Častice v slovenčine. Vývin slovného druhu v gramatických a lexikografických opisochoch. [Doktorandská dizertačná práca.] Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2008. Rkp. 232 s.
- ŠTOLC, Jozef: Častice ako slovný druh v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 60 – 63.
- ŠTÚR, Ludovít: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. Náuka reči slovenskej. Na vydanie prichystal Henrich Bartek. Turčiansky sv. Martin: Kompas 1943. 421 s.
- ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči slovenskej. Faksimile pôvodného vydania na vydanie pripravili Lubomír Ďurovič – Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda 2006. 216 s. Dostupná aj na WWW: <http://www.juls.savba.sk/ediela>
- TRÁVNÍČEK, František: Mluvnice spisovné češtiny. I. Praha: Slovanské nakladatelství 1951. 612 s.
- TRÁVNÍČEK, František: Mluvnice spisovné češtiny. II. Praha: Slovanské nakladatelství 1951. 1498 s.
- VINOGRADOV, Viktor V.: Russkij jazyk. Grammaticeskoe učenije o slove. Moskva – Leningrad: Učpedgiz 1947. 784 s.
- ZAUNER, Alfonz: Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti. 2. vyd. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1941. 89 s.
- ZAUNER, Alfonz: Praktická príručka slovenského pravopisu. 3. vyd. Bratislava: Obzor 1966. 540 s.